

23/10
उपमाकालीदासस्य गारुडीरर्थगौरवमानैवधेयदत्तामित्यंभाधेसन्निव्रयोऽस्य॥
नवसर्गगतेभाधेनवाधेनिवविद्यते। राधेवोधपरिशानंभक्तकारुण्योत्तम॥

२४ भाधे न्नाये

ASHA ARCHIVES 3305

माद्य-

राम

याविंश्या

रिक्ता ॥ निसर्गचित्रो ज्वलत्सु दम्पस्यमाणालसद्विसृष्टेदसितांगसंगिता ॥ चकासितं चारुचम्बुचर्मणा कुपेन नारोऽ
मि वेदवाहनं ॥ ८ ॥ अजस्रमालालितवस्त्रकी गुणक्षतो ज्वलंगुष्ठनखांशुभिन्नया ॥ पुरः प्रवालैरिव हरिता र्वया विभोत
मं ह्यस्यटिकाक्षमालया ॥ ९ ॥ रणाद्रिराघटनयानमस्वतः पृथग्विभिन्नश्रुतिमण्डलैः स्वरैः ॥ स्फुरतीभवद्भामविशेषमूर्धना
मवेरुमाणा महती मुहुर्मुहुः ॥ १० ॥ कुलकम् ॥ निवर्त्य सोऽनुव्रजतः कृतानती नतीं दिपज्ञाननिधिर्नमः सदः ॥ समासेह
त्साहितदैत्यसंपदः पदमहेतालमचारुचक्रिणा ॥ ११ ॥ पतत्सतंगप्रतिमस्तब्धो निधिः पुरोऽस्य यावन्नभुवि न्यलीयत ॥ गि
रस्तडित्वा निवता वदुःश्वकैर्ज्वेनपीता दुदतिष्ठदच्युतः ॥ १२ ॥ अथ प्रयत्नोन्मिता नमस्तत्तौ हृते कथंचित्कृत्तिनांगारो रधः
॥ न्यधायिषातामभिदेवकी सुतं सुतेन धातुश्चरणौ भुवस्तलो ॥ १३ ॥ तमर्घ्यमर्घ्यादिकयादिदूरुषः सपर्यया साधुसंप
र्प्य ह्युजतः ॥ गृहानुपेतुं प्रायादभीष्टतो भवति नापुण्य कृतो मनीषिणा ॥ १४ ॥ नयावदेता वृत्त्यप्यादं न्यतोजन

मा.घ.रि
२

रूपारांजनपर्वताविवा॥स्वहस्तदत्तेमुनिमासनेमुनिश्चिरंतनस्तावदभिन्यवीविशत १५ महामहा
नीलशिलारुचःपुरोनिषेदिवान्कंसकृषःसविष्टरे॥श्रितोदयादेरतिसायमुच्चकैरचचुरचंडम
सोभिरामता॥१६॥विधायतस्पोपचितिप्रसेदुषःप्रकाममंप्रीयतयज्वनाप्रियः॥ग्रहीतुमा
र्यान्परिचर्ययामुहुर्महानुभावाहिनितांतमर्थिनः॥१७॥अशेषतीर्थोपहृताःकमंडलोभिधायपा
राहृषिणाभ्युदीरिताः॥अघौघविधंसविधौपरीपसीर्ततेनमूद्धाहिरग्रहीदयः१८॥सकांचनेयत्रमुनेर
नुत्तमानवांबुदरपामतनुर्मविसत॥जिगायजम्बुजनितश्रियःश्रियंस्तुमेरुशृंगस्यतदातदासनं १९ सतप्रका
तस्वरभास्वराम्बरःकठोरतारापतिलांछनछविः॥विदिद्युतेवाडवजातवेदसःशिरवाभिरांश्रिष्टइवोभसानि
धिः॥२०॥रथांगयातोःपटलेनरोचिषामृषिलिषःसंवलितांविरेजिरे॥चलत्यलाशांतरगोचरास्तरोस्तुवा

राम
२

अली २

रमूहैरिवनक्तमंशवः॥२१॥प्रफुल्लतापिच्छनिर्गतीशुभिःशुभैश्चसप्तछदपांशुपांडुभिः॥परस्परैराचुरिताम
लक्षवीतदैकवागिविवतोवभूवतुः॥२२॥युगांतकालप्रतिसंहतात्मनोजगतिंयस्यांसविकासमोसत॥तनोम
मुस्तत्रनकैरभट्टिषस्तयोधनाभ्यागमसंभवांमुहः॥२३॥निहाघधामानतिवांधिदीधितिमुदाविकासंमुनिसंभु
पुपुषी॥विलोचनेविभ्रदधिश्चितश्रिणीसंपुंडरीकाक्षंतिस्फुरोभवत॥२४॥सितंमितिस्नास्तुतरीमुनेर्वपुर्विसा
रिभिःसौधमिवायलेभयन॥हिजावलीयाजनिशाकराशुभिःशुविस्मितावाचमैवाचरंमुत॥२५॥हरसंधंम
प्रतिहेतुरेष्यतःशुभस्यसुवचिरितैःशुभैःकृतं॥शरीरभाजांभवदीपदर्शनिंयनक्ति कालवितयेपियोग्यता
॥२६॥जगत्पयीप्रसहस्रभानुनानयन्त्रियंतुसमभाविभातुना॥प्रसह्यतेजोभिरसंख्यतागतैरदस्त्वयानुनम
नुत्तमंतमः॥२७॥कृतःप्रजाक्षेमकृताप्रजासृजस्तुपात्रनिक्षेपनिराकुलात्मना॥सदोपयोगीपिगुरुस्त्वम

माघ-का

३

स्योनिधिः श्रुतीनां धनसंपदामिव ॥ ३२ ॥ विलोकने नैव तर्वा मुना मुने कृतः कृता योस्मि निवर्हितां हसा ॥ तथोपि
शुभ्रपुरं हरीयसी गिरिं ध्रुवा श्रेयसिकेन तदुप्यते ॥ ३३ ॥ गतस्तु हौं पांगमन प्रयोजनं वैति वक्तुं व्यवसीयते
यथा ॥ तनोति न स्ता मुदितात्मगौरवो गुरुस्तवैवांगमेष धृष्टतां ॥ ३४ ॥ इति ब्रुवंते तमुवाच स ब्रती निवाच्यमित्यं
पुरुषोत्तम त्वया ॥ त्वमेव साक्षात्करणीय इत्यतः किमस्ति कार्यं गुरुयोगिना मेषि ॥ ३५ ॥ उदीरिग प्रतियोध
कं जनैरभीक्ष्णाम ह्युत्तयाति दुर्गमे ॥ उपेयुषो मोक्षपथं मनस्विनस्त्वमयं भूमिर्निरपाय संश्रया ॥ ३६ ॥ उदा
सितारं निगृहीतमानसं गृहीतमध्यात्मदृशा कथंचन ॥ वहिर्विकारप्रकृतः पृथग्विदुः पुरातनं त्वां पुरुषं पु
रा विद ॥ ३७ ॥ निवेशयामासि पृथुलया हतफणा भृतां छादनमेकमोकसः ॥ जगत्रये कस्यपि तस्त्वमु
कैरहीश्वरस्तमशिरस्तु भूतलं ॥ ३८ ॥ अनन्यगुण्यस्ति वक्तुं केन केवलं पुराणामृतैर्महिमां वगम्यते ॥ मनुष्य

राम
३

जन्मापि सुराणां गुणो भवा ज्ञवा धेदकरैः करोत्यं ॥ ३९ ॥ लघूकरिष्यन्ति तारमंगुरामं मुं किल तं त्रिदिवा र्वातरः ॥
उद्वलोकनितये न सांप्रतं गुरुर्द्वित्रीक्रियते तरा त्वया ॥ ४० ॥ निजो जसो ज्ञास पितुं जगद्गुहा मुपाजिहीषानमही
तलं यदि ॥ समाहितैरयं निरूपितस्ततः पदं दृशः स्या कथमेषा मादृशाम् ॥ ४१ ॥ उपलुतं पोतुमहो महो हतैस्त्वमेव
विश्वं भर विश्वमीशिषे ॥ क्रतेरवः कालपितुं रुमेतकः कृपा तमस्कां उमली मसं नमः ॥ ४२ ॥ करोति केसादिमहीभृ
तां वधा ज्ञनो मृगाणां मि वयं तव स्तव ॥ हरेर्हिरण्यकपुरः सरा सुरद्विपद्विषः प्रसुतं सातिर क्रिया ॥ ४३ ॥ प्रवृत्त एव स्वयं
मुज्जितश्चमः क्रमेण पेक्षुं भुवनद्विषामं सि ॥ तथोपि वाचालतया युनक्ति मां मियस्त्वह माषणालो लुपं मनः ॥ ४४ ॥ त
दिदं संदिष्टमुपेयं द्रवः कृतां मया विश्वजनीनमुच्यते ॥ समस्तकार्येषु गतेन कथंतामहि द्विषस्तु इव तानि शम्पतां
॥ ४५ ॥ अभर्ह भूमिः प्रतिपदं नमनी मियां तनुं जस्तपन धुतिर्हिते ॥ यमिं इश्वरार्थं निष्कृते न हरेर्हिरण्यकपुरं कशिपुं

माधका
४

प्रचहते ॥४॥ समत्सरेणां सुर इत्युपेष्वा विरायताम् प्रथमाभिधेयतां ॥ नवस्पष्टवितरस्तरस्विना मनस्सुयेन घुस
हान्यधीयत ॥४॥ दिशामधीशां श्वतरोयतः सुरानपास्पृष्टवितरस्तरस्विना मनस्सुयेन घुसदान्यधीयत तं राग
हताः सिधे विरे ॥ अवापुरोरभ्यतत श्वला इति प्रवादमुदैरयशस्करं श्रियः ॥४॥ पुराणि दुर्गाणि निशातमा
सुधं वलानि श्वराणि घनांश्च कंचुकाः ॥ स्वरूपशोभैकफलानि नाकिनां गणैर्मोशैः कृतदा दिचक्रिरे ॥४॥
सर्ववरिष्सु भुवनान्तरे सुयां यद्व्याशि श्रियदा श्रयः श्रियां अकारितस्वै मुकुरो पलसवलकरैस्त्रि संध्यत्रिद
शे दिशे नमः ॥४॥ सरा छरा भिन्नघनेन विभ्रतान् सिंहसैही मंतनुं तनुं वणा ॥ समुधकां तास्तनसंगमं शुरैरैरविरो
रं प्रतिचक्ररे नखैः ॥४॥ विनोदमिच्छन्नयदप्यजन्मनोरतो न कं द्वास्त्रिदशैः समं पुनः ॥ सरावणो नाम निष्कास भी
षणां व न्स्वरहतरहारादिव ॥४॥ प्रभुर्भु म्भु ध्वनत्रयस्यै शिरोति रागादशमं चिकर्तिषु ॥ अतर्कयहि

राम
४

घूमि वैष्टसाहसः प्रसारमिच्छा सदृशं पिनाकिनः ४॥ समुद्रिपनयः पृथिवीभृतां वरं वर प्रदानस्य चकार शूलिनः
॥ त्रसनुषारादिस्तुता ससे भ्रमस्वयं ग्रहा स्त्रेषस्तुखेन निष्क्रयं ॥५॥ पुरीमं वक्ते हनुनी हिने न्दने मुषारा रत्नानि हरीम
रागनाः विष्टवक्त्रेन मुचिद्विषा वली यस्त्यमस्वा स्पमहं निशं दिवः ॥५॥ सलीलयातो निनं भर्तुं रभ्रमो न वित्रमु
वैश्रवसः पदक्रमं ॥ अनुदुतः संयतियेन केवलं वलस्पशनुः प्रशशं सशीघ्रता ॥५॥ अशकुवन्सोहमं धी रलोचनं स
सहस्ररश्मे रिव्यस्य दर्शनं ॥ प्रविशपहे मादिगुहायहांतरं निनाय विम्यद्विवसानिकौशिकः ॥५॥ दृढ छिलानि दुरकं
ठघेदनाद्वि कीरालोलान्त्रिकरां सुरद्विषः ॥ जगत्प्रभौरं प्रसहिस्सु वैष्णवं न चक्रमं स्या क्रमतां धिकंधरं ॥५॥ विभि
न्नशखः कलुषी भवन्मुहुर्मदेन दंतं विमनुष्यधर्मराः ॥ निरस्तगां भीर्यमयास्तपुष्यकुः प्रकंपयामास नमानसं न
सः ॥५॥ रणोष्णतस्य प्रहिताः प्रवेतसां सरोषहंकारपराऽऽखीकृताः ॥ अहर्तुरवोरगराजरज्जवौ जवेन कंठं

साध-

५

सतयाः प्रपेदिरे ॥ ५६ ॥ परेतमर्तुर्महिषो मुना धनुर्विधातुर्मुत्सातविषारामंडलः ॥ तृतेऽपिनारैमहतस्वपाभराद्वाहदुःखेन
 नृशानतशिरः ॥ स्पृश-मशंकं समये शुचावपि स्थितः ॥ कराग्रैरसमप्रपातिभिः ॥ अघर्मघर्मोदकविंदुमौक्तिकैरलं चका
 रीस्यवधूरहस्करः ॥ ५७ ॥ कलासमग्रेणाग्रहानमुचतामनस्विनीरुक्कपित्वपरीयसा ॥ विलासिनस्तस्परतिवितं न्वतान
 नर्मसाविद्यमकारिने दुना ॥ ५८ ॥ विदग्धलीलोचितदंतपत्रिकाविधित्सयान्ननर्मनेनकांमिना ॥ नजातुवेनायकमे
 कमुहूर्तविषारामर्धापि पुनः प्ररोहति ॥ ६० ॥ निशांतनारीपरिधानधूननस्फुरागसां प्रूरुषु लोलचक्षुषः ॥ प्रियेणात
 स्पीनपराधवाधिताः प्रकंपनेनानुचकंपिरे सुराः ॥ ६१ ॥ तिरस्कृतस्तस्य जनाभिभाविना मुहुर्महिम्ना महसामहीयसा
 ॥ वभारवाष्पे दिगुरा ॥ कृतंतनुस्तनूनपादुमवितानमाधिते ॥ ६२ ॥ तदीयमातंगघटाविघटितैः कटस्थलप्रोषितेन राम
 वारिभिः ॥ गृहीतदिक्कैरपुनर्निवर्तिभिश्चिरस्ययाथा र्थमलंभिदिगाजैः ॥ ६३ ॥ परस्परममीविधमुज्ज्वलानि जंदिजिह्वा ५

मा

दोषमजिह्वागामिभिः ॥ तमिहमाराधयितुं सकाकिर्गणैर्न मेजे फणिना भुजंगता ॥ ६४ ॥ तपेन वर्षाः शरदाहिमागमो वसंतल
 क्ष्म्या शिशिरः समे संचा ॥ प्रसेनरुद्रिदहतः सदत्तवोपुरे स्पवास्तव्यकुह्वे वितोदधु ॥ ६५ ॥ अभीक्षा सुत्तोरपितस्य सोप
 राः सुरैर्द्वंद्वीषसितानिलैर्यथा ॥ सर्वदनाभः कणाकोमलैस्तथा वपुर्ज्जला द्वीयवनेन निर्ववौ ॥ ६६ ॥ अमानवजात
 मजंकुले मनोः प्रभाविनं भाविनं तमात्मनः ॥ सुमोचजानमपि जानकीनयः सदा भिमानैकधना हिमानिनः ॥ ६७ ॥
 स्मरस्यदोदाशरथिभविनं भवानसुवनोताद्वनितापहारिणी ॥ पयोधिमाविह्वलज्जलाविलंबिले ध्यलैकांनिकषा
 हनिष्यति ॥ ६८ ॥ अयोपपत्तिच्छलनापरापरामवाप्य शैलषड्वेषभूमिको ॥ तिरोहितात्मा शिशुपालसंज्ञया प्र
 तीयते संप्रतिसौम्यः परैः ॥ ६९ ॥ सवाल आसीदपुवाच लभुजो मुखेन प्रतौडिनिभस्त्रिलोचनः ॥ शुवाकरा
 कांतमहीभृदुच्चकैरसंशयं प्रति तेजसारविः ॥ ७० ॥ स्वयं विधाता सुरदैत्यरक्षसामनुग्रहावग्रहयोर्धदक

माघ-का

६

या ॥ दशाननादीन भिरा इ देवता वितीर्त्तवीर्यतिशयान् हसस्यसौ ॥ ७१ ॥ बलावलेपाद धुनापि पूर्ववत्प्रवाध्यते तेन जग
ज्जिगीषुराणा ॥ सतर्वयो विलसतिः सुनिश्चला युमां समस्येति भवांतरेष्वपि ॥ ७२ ॥ तदेन मुं धितशा सने वि
धे विधे हि कीनाश निकेतनातिथि ॥ शुभेतराचार विप क्रिमापदो विपादनीया हि सतामसा धवः ॥ ७३ ॥ हृदयमीर
वधो हया देवा सुदृढि मदधातु पुनः पुरंदरस्य ॥ घनपुलकपुलो मजा कुचाग्रदु तपरिरंभानि पीडन ह मलं ॥ ७४ ॥
रु मिस्तुक्तवतो यशा इति वाहस्य वाचनं भक्तसिन्धु पतिते पुरः सुर सुना विंदोः श्रियं विभ्रति ॥ शर
रामे निशं विनाशपि शुनः कुदस्य चैधं प्रति व्योम्नी वंशु कुदिच्छलेन वदनं केतुश्चकारा स्पदम् ॥ ७५ ॥ इ
ति श्री शिशुपाल वधे महाकाव्ये श्री कृष्ण कृतौ नारदाभिगमनो नाम प्रथमः सर्गः ॥ १ ॥ विपक्षमारो
नीहृतः पार्थनाथ द्विषन्तुर ॥ अभिचैधं प्रतिष्ठासुरी सीलाय दया कुलः ॥ १ ॥ गुरुकाव्यानुगां विभ्रवां डी

वेदी नारं जा ये धः शिशुपालः तं ३

राम
६

अथातीक्ष्णः

मनिनमः श्रियं ॥ सार्द्धं सुद्वसीरिभ्यामथासौ वासं दत्तम् ॥ १ ॥ जा ज्वल्यमाना जगतः शांतये सुमुपेयुषी ॥ अघो
तिष्ठसमावेधामसौ नरशिखित्रया ॥ २ ॥ रत्नस्तंभेषु संक्रांत प्रतिमास्तैव काशिरैः ॥ एका किनोपि परितः पौरुषे
यवता इव ॥ ३ ॥ अध्यासामस्तु रूतुं गहमेपीठानि यान्यपि ॥ तैरुद्देके सरिक्रांत त्रिकूटशिखरोपमा ॥ ४ ॥ गुरु
द्वयाय गुरुगौरुभयोरुपकार्ययोः ॥ हरिद्विप्रतिषेधं तमाचवहै विचक्षणाः ॥ ५ ॥ द्योतितांतः समैः कुंदकुजला
ग्रहतः स्मितैः ॥ स्तुपितैर्वीभवतैस्सुद्वसीसरस्वती ॥ ६ ॥ भवद्विरामवसरप्रदानाय वचांसिनः ॥ सर्वरंगः प्रस
गायनादकीयस्य वस्तुनः ॥ ७ ॥ करद्वीकृतभूपा लोभात् मिज्जित्विरे हि शोः ॥ विनाप्यस्मदलं भूद्विज्जित्वा यैतप
सः स्तुतः ॥ ८ ॥ उविष्णुमानस्तु परां नोपैरुः पथ्यमिच्छता ॥ समो हि शिष्टैरास्मातो वत्स्यंता वामयः सच ॥ ९ ॥ न
ह्येसावतीस्तु नृप्ये मघमपराधति ॥ समो हि शिष्टैरास्मातो वत्स्यंता वामयः सच ॥ १० ॥ यतु दंद्यते लोकनीतो

६१ कषु ५४

माघ दुःखीकरोति मां ॥ ११ ॥ मम तावन्मम तमैदं श्रुयतामंगवामपि ॥ ज्ञात सारोपि खल्वैकं संहिधे कार्यवस्तुनि ॥ १२ ॥
 यावदर्थपदांवाचमि मां दायमाधव ॥ विररामे महीयांसः प्रकृत्यामितुभाषिणः ॥ १३ ॥ ततः सपत्नापनयस्मरणाद्भु
 शयस्फुरा ॥ १४ ॥ ध्वेन रामो रामो विवचुं वनचुनुना ॥ १५ ॥ विवक्षितामर्थविदस्तच्छराप्रतिसंहता ॥ प्रापयन्मवन
 व्याधेति र्मुत्तरपकतां ॥ १६ ॥ हस्तयिन्मदिरास्वादमदपाटलितघुती ॥ रेवती वदनो विष्टपरिपुष्टपुटेदृशो ॥ १७ ॥ आ
 श्लेषलोपवधूस्तनकाक्षपसाक्षिणी ॥ क्लापयन्ममिमानो दृष्टैर्वनमालां मुखानिलैः ॥ १८ ॥ दधत्संध्यारुणा
 व्योमस्फुरत्तारानुकारिणी ॥ द्विषद्वेषोपरतांगसंगिनी ॥ स्वेदविश्रुषः ॥ १९ ॥ प्रोक्षसत्कुंडलप्रोतपद्मरागादल
 विषा ॥ क्लृप्तोत्तरासंगरुचं विदधन्नीतपल्लवी ॥ २० ॥ ककुभिकन्यावश्रान्तवीसलद्याधिवासया ॥ मुखामोदं स
 दिरया कृतानुमाधमुदमन ॥ २१ ॥ जगाद वदनच्छपप्रपर्यंतपातिनः ॥ नयन्मधुलिहः श्वेत्यमुदग्रदशनो

राम

॥ २१ ॥

शुभिः ॥ २२ ॥ ॥ कुलकम् ॥ ॥ यद्वा सुदेवेनादीनमनादीनवमीरितं ॥ वचसस्तस्य सपरि क्रियाकेवलमुत्तरं ॥ २३ ॥
 नैतल्लघ्वेपि भूयस्यावचोवाचीति शय्यते ॥ इधनोद्यधर्ग्यप्रिस्तिषानां सति पृषाणं ॥ २४ ॥ संहिधे स्यात्प्यतोस्य
 ववाक्पस्यार्थगरीयसः ॥ सुविस्तरतरावाचोभाष्यभूताभवंतुमे ॥ २५ ॥ विरोधिवचसोमूकान्वागीशानपि कुर्वते ॥
 जडानेप्यनुलोमार्थान्प्रवाचकृतिनांगिरः ॥ २६ ॥ पङ्कजः शक्तयस्तिस्त्रसिद्धयश्चोदयास्त्रयः ॥ ग्रंथानेधीसंम्याकर्तुमि
 ति दुर्मधसोप्यलं ॥ २७ ॥ अनिलोडितकार्यस्य वाजोलुंवागिनी वृथा ॥ निमित्तार्थपराद्धेवोच्चनुष्णस्यैव वलितं ॥ २८ ॥
 सर्वकार्यशरीरेषु मुक्तं ग्रास्त्वं धपंचकं ॥ सौगतानामिवात्मिनो नास्ति मंत्रो महीभृतां ॥ २९ ॥ मंत्रो यो धइवीधीरः सर्व
 गोः संहृतेरपि ॥ चिरं न सहते स्यात्तु परेभ्यो मे दशंकया ॥ ३० ॥ आत्मोदयः परज्यानिर्दयं नीतिरिति तीयती ॥ तद्वरीक
 ल्पकृतिभिर्वचस्यैव प्रतायते ॥ ३१ ॥ त्वद्वियोगः परेणापि न महिम्ना महात्मना ॥ हस्तचंद्रोदयाकांक्षीदृष्टां

तौत्रमहारावि॥३१॥संपदासुस्थितंमन्योभवतिस्वल्पयापिय॥कृतकृत्योविधिर्मन्येनवर्द्धयतितस्यतो॥३२॥स
 मूलघातमैघंतपरोन्नोघंतिमानिन॥प्रधंसितोधतमसस्तत्रोहराणोरवि॥३३॥वियरुमैखिलीकृत्यप्रतिष्ठाख
 लुदुर्लभा॥अनीत्वापंकताधूलमुदकंनावतिष्ठते॥३४॥प्रियतेयावद्वैकोपिरिपुस्तोवक्तुस्तुखं॥पुरःक्षिप्नाति
 सोमंहिसैंहिकेयोऽसुरद्विषा॥३५॥सखागरीयानशत्रुश्चकृत्रिमस्तोहिकार्यतः॥स्याताममित्रौमित्रेचसहजप्राकृ
 तावपि॥३६॥उपकत्रीरिणासंधिर्नमित्रेणापकारिणा॥उपकारापकारौहिलक्ष्यलक्षणासंतयो॥३७॥व्याविप्र
 कृतश्चैघोरकिनांहरताहरै॥वदमूलस्यमूलंहमहद्वैरतरोस्त्रियु॥३८॥वपिभोमंगतेजतुमरोत्सीसपुरी
 मिमी॥प्रोषितार्यमरणमिरोरंधकारस्तटीमिव॥३९॥आलप्यालमिदंवभ्रोपस्तिदरानयाहरत॥कथापिखलु राम
 पापानामेकमश्रेयसेयत॥४०॥विराड्दण्डंभवताविरोद्धावहुधावनै॥निर्वस्यतेऽरिःक्रिययासम्प्रतःप्रवसः

राम

८

सुतः॥४१॥विधायवेरं सामर्षेनरौरोयउदासते॥प्रक्षिप्योद्विषंकहेशरतेतेमिमारुतं॥४२॥मनागंनभ्याद्विहा
 वाकामैहाम्यतुपःकर्म॥क्रियासमभिहारेणाविराध्यतंरुमेतकः॥अन्यराभूषणांपुंसःरुमालजैवयोषितः॥परा
 क्रमपरिभवेवैयासेसुरतेधिव॥४३॥माजीवन्यःपरावशादुखदग्धोपिजीवति॥तस्याजननिरेवीस्तजननील्लेश
 कारिणा॥४४॥यादाहतंयदुत्थायमूढनिमिधरोहति॥स्वस्थ्यादेवीपमानेपिदेहिनस्तद्वरंरजः॥४५॥असंपा
 दयतःकंचिदर्थंजातिक्रियागुणैः॥यदृच्छाशब्दसुंसंज्ञायैजन्मकेवलं॥४६॥तुंगत्वमितरानाडौनेदंमि
 धावगाधता॥अलंघनीयताहेतुरुभयंतन्मनस्विनि॥४७॥तुल्येपराधेस्वभानुभानुमंतंचिरेणायत॥
 हिमांशुमांशुयसतेतन्मरिम्नःस्फुटंफलं॥४८॥स्वयंप्रणामतेत्यपिपरवायावुपेयुषि॥निदर्शनमसारणा
 लघुर्वहुत्वाणनरः॥४९॥तेजस्विमर्थतेजस्वीस्वीयानेपिगणपते॥पंचमःपंचतपसस्तपनोजातवेदसाम॥५०॥

अकलाहेलयापादमुच्चैर्दृष्टुं विद्विषां॥ कथंकारमनालंवाकीर्तिर्धर्मिधिरोहति॥ ५२॥ अंकाधिरोपितमृग
 चंद्रमामृगलोचनः॥ केसरीनिष्ठुरहिप्रमृगयुयामृगाधिपः॥ ५३॥ चतुर्थोपायसाध्येतुशत्रौसात्वमपक्रि
 या॥ स्वेघमांमज्जरं प्राहः॥ कोमलासापरिधिंचति॥ ५४॥ सामवादाः॥ सकोपस्यतस्यप्रत्युतरीपकाः॥ प्रतप्तस्यैवस
 हसासर्पिषस्तोयविंदवः॥ ५५॥ गुणानामयथातथादर्थंविज्ञावयंतिये॥ अमात्ययंजनाराज्ञां हृष्यास्तेशु
 संज्ञिताः॥ ५६॥ स्वशक्तुपचयेकेचिसरस्यवसनेपरे॥ यानमीदृस्तदासीनंत्वा मुत्थापयतिद्वयं॥ ५७॥ लिलेघ
 विषतो लोकानंलंघ्यानलघीयसः॥ यादृवांभोनिधीमरुंदैवेलेवभवतः॥ रुमा॥ ५८॥ विजयस्वयिसेनायाःसा
 हिमात्रेपरिस्पतां॥ फलभाजिसमीक्ष्योक्तैबुद्धेर्भोगिद्वान्मनि॥ ५९॥ हतेहिडिंवरिपुराणाराहिदेमातुरेसुधि॥ राम
 विरस्पमित्रव्यसनीसुहृमोदमघोषजः॥ ६०॥ नीतिरीपरिदयइम्यः॥ परस्तन्मानिनोद्विषोविधुर्विधुदुरस्यैव

५४

तस्मिंस्पर्शसवापसः॥ ६१॥ अद्यदुष्टंखलंसत्वमन्यद्वास्त्रनियंत्रितं॥ सामानाधिकरानपंहितेजस्तिमिरयोःकुतः॥ ६२॥
 इदं प्रस्यगमस्तावत्कारिमांसतुचेदयः॥ आस्माकदत्तिसान्निध्याहामनीभूतभूरुहः॥ ६३॥ निरुद्धवीवधासारप्रसरागाड
 वत्रजे॥ उपरुंधंउदाशार्हाः॥ पुरीमाहिष्मतीद्विषः॥ ६४॥ यजतांपाराडवः॥ स्वर्गमेवत्विंदस्तपत्विनः॥ वयंहनामद्विषतःस
 वः॥ स्वार्थसमीहते॥ ६५॥ प्राप्यतांविधुतोसंपत्संपर्कादिकीरोचिषां॥ शस्त्रेद्विषक्षिरश्चेदजोछलछोणितोहितैः॥ ६६॥
 शतैरंभितोवाणीर्वलस्पलिरव्यदेवताः॥ सभामितिप्रतिध्वानैर्भयादन्ववदन्निवा॥ ६७॥ निशीम्यताः॥ शेषगवीर
 मिधातुमधोरुजः॥ शिष्यायवृहतांपत्युः॥ प्रस्तावमदिशद्दशा॥ ६८॥ भारतीमोहितभरामयानुद्धतमुद्धवः॥ तथा
 मुत्तत्प्यानुजवज्रगादीग्रेगदाग्रजं॥ ६९॥ संप्रत्यसोप्रतंवकुमुकेमुसलपाणिना॥ निहिरितैथैलेखेनखलुंस्कारव
 लुवाचिकं॥ ७०॥ तथापियन्मय्यपितेगुरुरित्येस्तिगौरवं॥ तत्प्रयोजककर्तृत्वमुपैतिममजल्यतः॥ ७१॥ वरौः॥ कतिय

माधक

१०

पेरैवशयितस्यस्वरैरिषि॥अनंतोवाञ्जयस्योहोरोयस्यैवविचित्रता॥७२॥वहूपिखेद्योकासंप्रकीर्णमितिधीयते॥अ
नुक्तिताथसंबंधः प्रबंधोदुरुदाहरः॥७३॥अदीयसीमतिघनामनस्यगुणागुंफिता॥विस्तारयन्निकुशलाश्चित्रावाचं
पदीमिव॥७४॥विशेषविदुषःशास्त्रयज्ञकोद्गाद्यतेपुरः॥हेतुपरिचयस्यैर्यवकुर्गुणानिकेवसा॥७५॥प्रज्ञोत्साहावतःस्व
मीपतेताधातुमात्मनि॥तौहिमूलमुदेष्यत्याजिगीषोरीत्मसंपदः॥७६॥सोपधानांधियंधीराःस्थेयसीखद्वयंतिथे
॥तत्रानिशंनिषसप्तज्ञानतेजातुनस्रमं॥७७॥स्पृशंतिशरवतीदाणाःस्तोकर्मतर्विशतिच॥वहस्पृशापिस्पृलेनस्य
पतेवहिरश्मवत॥७८॥आरभंतैत्यमैवीजाःकामंयत्राभवन्तिच॥महारभाःकृतधियास्तिष्ठन्तिचनिराकुलाः॥७९॥
उपायमास्थितस्यापिनश्यंत्यर्थःप्रमाद्यतः॥हन्तिनोपशयस्योपिशयालुर्नृगयुर्नृगान्॥८०॥उदेत्तमैत्य
जन्नीहांराजसुहादशस्वपि॥जिगीषुरेकोदिनकरोदित्येधिवकल्पते॥८१॥तंत्रावापविदायोगैर्मराडलान्यधि

राम
१०

तिष्ठता॥स्वनिग्रहानरेंद्रेणाफाणीडास्वशत्रवः॥८२॥करप्रवेष्टामुतुंगःप्रभुशक्तिप्रथीयसी॥प्रज्ञावलहहन्मूलः
फलसुत्साहपादुपः॥८३॥बुद्धिशस्त्रःप्रहसंगोघनसंवृत्तिकंचुकः॥चारेहृणाद्वतमुखःपुरुषःकोपिपाथिवि॥८४॥
तेजःरुमावानैकांतकालज्ञस्यमहीपते॥नैकमोजःप्रसाशिवारसभावविदःकवेः॥८५॥कृतोपचारोपिपरैरनावि
कृतविक्रियः॥असाध्यःकुरुतेकोपेप्राप्तेकालेगदोयथा॥८६॥मृदुव्यवहिततेजोभोक्तुमथान्त्रिकल्पते॥प्रदीपः
स्नेहमादत्तेदशपाद्यंतरस्थया॥८७॥नीलंवतेदैष्टिकतांननिषीदतिपौरुषे॥शहाथैसत्कविरिवद्वयंविद्वानपि
दते॥८८॥स्थापिनांशैप्रवर्ततेभावाःसंचारिणोयथा॥रसस्यैकस्यभूपांसस्तथानेतुर्महीभुजः॥८९॥अनु
ल्यतात्प्रधानत्वाद्देशस्यैवतरेस्वराः॥विजिगीषोर्नृपतयःप्रयांतिपरिवारतां॥९०॥अथनारभमाणस्यविभोस्त्या
दिताःपरैः॥प्रयांतिगुणातामर्थःशहाश्वविहायसः॥९१॥यातव्यपाधिग्राहादिमालायामधिकघुतिः॥एकाथ

धैर

तंतु प्रीतायां नायको नायकायते ॥ १॥ पादुरा पुरुषं जीतशक्त्रपेक्षोरसायनां भवत्सर्वैर्मंगानि स्यात्स्वनिबलवन्ति च ॥
 १॥ स्थानेशमवतां शक्राद्यायामेव द्विरंगिनो ॥ अथवा वलमारं भो निहानं रुयसंपदः ॥ ४॥ तदीशितारं वेदीनां भवा
 स्तमवमंस्तमा ॥ निहसरीनं कपदेय उदातः स्वरातिव ॥ ५॥ मावेदियदं सार्वको जेतव्यश्चिरादिति ॥ राजयस्मेव रोगाणां
 समूहः समही भुजो ॥ ६॥ संपादितफलस्तेन सपदः परभेदकः ॥ कार्मुकोर्त्तव्यगुणिना वाराः संधानमेष्यति ॥ ७॥ अपे
 चां न्येकालयवनसात्वह किमदुमादयः ॥ तमः स्वभावास्तेष्वेन प्रदोषमनुयायिनः ॥ ८॥ उपजायः कृतस्तेन तानी
 कोपवतस्त्वयि ॥ आमुदीपयितां लोपिसाग्नीने धानि वानिलः ॥ ९॥ बृहत्सहायः कार्यति होदीयाने पिगच्छति ॥ संभ्रूय
 भो धिर्मभ्येति महानघानगायगा ॥ १०॥ तस्य मित्राण्यपि मित्रास्ते यैव ये चोभये नृपाः ॥ अभियुक्तं त्वयै न ते गतारस्त्वामेतो राम
 परे ॥ ११॥ सखविघ्नाय सकलमित्यमुष्योप्यराजकं ॥ हंत जातमं जातारेः प्रथमेन त्वयोरिण ॥ १२॥ संभाव्यत्वामिति भर ॥ १३॥

हमस्कंधं संधवः ॥ सहायमध्वरधुराधर्मराजो विवरुते ॥ १०॥ महात्मानो नुग्रहं तिमजमानान् रिणनेपि ॥ सपत्नीः प्रापयंसे द्वि
 सिंधवो नगनिम्नगाः ॥ ११॥ विरादपि वलात्कारो बलिनः सिद्धये रिषु ॥ छंदात्तु वतिदेः साध्याः सुहृदो विमनी कृताः ॥ १२॥ अमृतं ना
 मयत्संतो मंत्रे जिह्रेषु जुहति ॥ शोभेवंसे दरसु खड्गमितां भो धिवरानो ॥ १३॥ मन्यसे रिबधः श्रिया श्रीतयेना किना मिति ॥ पुरो
 उशभुजा मिष्टमिष्टि कर्तुमं तरो ॥ १४॥ सहिष्ये शतमां ग्रांसि सुनोस्तु इति यत्नया ॥ प्रतीत्यं तत्प्रती साये पितृघ्नस्य प्रतिश्रु
 ते ॥ १५॥ तीक्ष्णानीरुतुदा बुद्धिः कर्म शोते प्रतापवतः ॥ नोपतापि मनः सोमवागोका वाग्मिनः सतः ॥ १६॥ स्वयं कृतप्रसा
 दस्य तस्यां हो भानुमानिव ॥ समयावधिर्मप्राप्य नांतायां लभवानपि ॥ १७॥ कृत्वा कृतविदस्ती ये रितः प्रणिधयः पदं विहा
 कुर्वन्ति महतस्तत्वं विद्विषदं भसः ॥ १८॥ अनुत्सन्नपदस्यासां सदृतिः संनिबन्धना ॥ शर्वविघ्नं वनो भोति राजनीतिरपस्पृशा
 ॥ १९॥ अज्ञातदोषे दीपज्ञे रुह्यो भयवेतनैः ॥ मेघाः शत्रोरभिव्यक्तशानैः सामवायकाः ॥ २०॥ उपेयि वासि क

तरिं पुरीमाजातशनिर्वी॥ राजन्यकान्युपायजैरेकार्थानिचरेस्तव॥ १४॥ सविशेषं सुतेपाटोमर्तित्वयिवितन्वति॥ वैरापितारस्त
 रलास्वयंमत्सरिणाः परे॥ १५॥ यदहोमविदोविपक्षमध्येसहसं द्विसुजोषिभुजः सु॥ वलिघृष्टकुलार्दिर्विपुष्टे
 एयमस्माद्विराभाविताते॥ १६॥ सरुजचापलदोषसमुद्धतश्चलितदुर्बलपरिमहः॥ तद्वदुरासद्वीपविभावसोश्च
 लभतीलभतामिस्तुहङ्गा॥ १७॥ इतिविशकलितार्थमौद्वीवाचमैनामनुगतनयमार्गमैर्गलादुन्नयस्य॥ जनितसुर
 मुरस्यादुच्चकैरुद्युतोः स्थलनियतनिषत्तश्रीश्रुतांशुश्रवान्सः॥ १८॥ इतिश्रीशिशुपालवधेसहाकायेमाघक
 तोश्र्यंकेमंत्राचालोचनं नाम द्वितीयः सर्गः॥ १९॥ कौवेरदिग्भागमैपास्यमार्गमौगस्यमुष्मांशुरिवीवतीर्त्त॥ अपे
 तयद्वाभिनिवेशसोम्योहरिहरिप्रस्थमैधप्रतस्थे॥ २०॥ जगत्यवित्रैरपितंनपादैः स्पृष्टजगत्सुमैपुज्यतीर्त्त॥ यतोव
 हस्यार्वाचंद्रचारुतस्पापतत्रैविभरांवभवे॥ २१॥ मृणालस्तत्रातलमैतरणास्थितश्चलद्वाभरयोद्विषसः॥ भेजेभित्तपा

कमल

तनकपि४

तुकसिद्धसिंधोरभूतसर्वाश्रियमंबुराशे॥ २२॥ वित्राभिरैस्पोपरिमौलिभाजोनामिर्मणीनामैनापीयसीभिः॥ अनेकधातु
 धुरिताभराशोर्गोवर्द्धनस्पाहृतिरन्वकारि॥ २३॥ तस्योलसत्कोचनकुंडलाग्रप्रसुप्तगारुत्मतरत्नभासा॥ अवापवाल्पोचि
 तनीलकंठपिष्टावचूडाकलनामिवोर॥ २४॥ तमंगदेमंदरकूरकोटिव्याघ्रदन्तेजनपामुराणीनां॥ वहोयसादीप्तिवितानकेन
 चकास्यामासतुरुल्लसंती॥ २५॥ निसर्गरक्तैर्वलयावनद्धताम्राभरश्मिधुरितैर्नखाग्रैः॥ यद्योततीयापिस्तुरारिव
 होविहोभजास्तक्त्रपितैरिवीसै॥ २६॥ उमोयदियोन्निष्ठयक्त्रवाहास्त्रैर्वीकाशगंगापयसःपतेतां॥ तेनोपमोयेत
 तमालनीलमामुक्तमुक्तालतमस्यवहः॥ २७॥ तेनाभसांसारमयःपयोधेर्ध्वमणिर्द्विदिपिताशः॥ अंतर्वसनविंब
 गतस्तदंगोसासादिवीलसादिवालरुतयत्रलोकः॥ २८॥ मुक्तामयंसारसनावलेविभातिस्मराम्प्रपदीनमस्य॥ अगु
 ष्ठनिष्ठुतमिवोदुमुच्चैस्त्रिस्तोतसःसंततधारमभः॥ २९॥ सइंदनीलस्थलनीलमृतीरराजकचूरपिशंगवासा॥ वि

मा-का-२

१३

स्वतरेरुहो रजो निर्यमस्वस्वस्त्रिर्वैदवाह ॥ ११ ॥ कपारविस्तीर्णमिनोरमोरस्थलस्थित श्रीललनस्पतस्य ॥ अनंदिताशेष
जनावभ्रवसवंगसंगिर्न्यपरैवल्लुमी ॥ १२ ॥ प्रसाधितस्पाथमुरहिषोभ्रवैवल्लुमीरितिमुक्ततैतत् ॥ वपुष्यशेषैखिल
लोककांतासानन्यकात्राधुरसीतरात् ॥ १३ ॥ दैत्याधिपप्राणमुषानखानामुपेमुषाभ्रषणातां हृतेन ॥ प्रकाशकाक्षेप
गुरोर्दधानास्तनोतरापःपरिववुरेन ॥ १४ ॥ आकर्षतैर्वैदमैतिकशीयानभ्युन्नतत्वात्कुचमंडलेन ॥ ननाममध्योति
गुरुत्वभाजानितांतमौकांतइवांगनानी ॥ १५ ॥ योयोप्रियः प्रेरुतकातराहीसोसाहियानम्रमुखीवभ्रव ॥ निःशंकर्म
न्याः सममौहितेष्विस्तत्रांतरैजघ्रुर्मुकराहै ॥ १६ ॥ तस्यातसीस्नसमानभासोभ्रास्यन्मयूखावलिमाडलेन ॥ चक्रे
गारेजेयमुनाजलौघः स्फुरन्महावर्तइवैकवाह ॥ १७ ॥ विरोधिनाविग्रहमेदस्ताम्रतैवशक्तिः क्वचिदस्वलंती ॥ नित्यं ह
रेः सन्निहितानिकामकोमोदकोमोदयतिस्मचेत ॥ १८ ॥ नकेवलंयः स्वतयांमुरारेरनन्यसाधारणातांदधानः ॥ असर्गमु

राम

१३

देजयितापरेषानाम्नापितस्यैवसनंदकोभ्रत ॥ १९ ॥ ननीतमन्येननतिकदावित्कारांतिकप्राप्तगुरांकियास्तुविधेयमैस्याभ
वैतिकस्येशाङ्गधनुर्मित्रिर्विदुगीयः ॥ २० ॥ प्रहृष्टमंडां बुद्धीरनादः कृष्णार्णवाभ्यां चरेकहंस ॥ मंरानिलापूरकतैर
धानोविधानमश्नयतपांचजन्यः ॥ २१ ॥ राजसंपादकमिष्टसिद्धेः सर्वास्तुदित्वप्रतिषिद्धमार्ग ॥ महारथः पुष्परथंरथा
गीह्रिप्ररूपानाथइवीधिरूठ ॥ २२ ॥ ध्वजाग्रधामादृशैर्यशोरेः संक्रांतमूर्तिर्मणिमेदिनीषु ॥ फणाभ्रतरत्रासपित्तं
रसायास्तलंविबिहन्निवपन्नगारि ॥ २३ ॥ यियासतस्तस्यमहीधरंभ्रमिहापदीयानपदहप्राणादः ॥ जलांतरारावम
हारावौघः शरांतरापंतरयांचकारः ॥ २४ ॥ यतःसमर्तजगतांजगामधव्रधरिआः फणिनांततोः ॥ महाभरा
भुग्नशिरःसुहृत्साहायकव्यमभुजं प्रसन्न ॥ २५ ॥ अर्थोवैकैस्तोररासंगमंगभयावनम्रीकृतकेतनानि ॥ किं
याफलानीवस्तुनीतिभाजं सैन्या निसोमानपमन्वसुस्त ॥ २६ ॥ श्यामारुतौघाररादानतोयैरौलोडिताः कांचनभ्र

मा. का. ३

१४

पुराणाः॥ आनेमिममौ शितिकंठदि ह्यहोदधुतश्चुस्तरिरेरथोद्यै॥ २०॥ नलंघयामासमहाजनानीशिरांसि नैवोद्धति
मोजुगाम॥ अवेष्टतांष्टापदभूमिराणुःप्रादाहतायैसदृशंगारिणा॥ २१॥ निरुध्यमानायदुमिःकथंविन्मुहपेदुश्चिह्नि
पुरप्रपादनं प्रबंगुरुत्तमार्गरुधःकुरीडाचुल्लंघ्यगंतुं तरगास्तदापु॥ २२॥ अवेक्षितानीयतवन्नामैयैतरंगिभिर्धत्तनि
रुद्धवाहे॥ प्रकीर्तितानरेणुभिरत्यंतसंनिसुज्जनन्यःपृथुकानपयिभ्यः॥ २३॥ दिदृक्षुमाराणःप्रतिरथ्यमीयुर्गुरारिमा
रादनघंजनौघाः॥ अनेकशःसंस्तुतमर्प्यनल्पानवनंनवंप्रीतिरहोकरोति॥ २४॥ उपेयुषोवत्निरंतराभिरसौनिरुद्धा
समंतीकिनीभिः॥ रथस्यतस्यापुर्दिदत्तवत्सुविद्वान्विदामासशानैर्नयातुं॥ २५॥ मध्येसमुद्रंककुभःपिशंगीर्षीकु
र्वतीकांचनवप्रभासा॥ तरंगकांतासुखहृदयवाहजालैर्वभित्वाजलमुल्लास॥ २६॥ कृतस्यदोभूमिभृतांस
हस्तैरुदन्वदंभःपरिवीतमृत्तिभिः॥ अनिर्विदोयाविदधेविधानाष्टद्वीपयिष्याःप्रतियातनैव॥ २७॥ त्वष्टुःसराभ्या

राम
१४

सगृहीतशिल्पविज्ञानसंपत्त्यसरस्यसीमा॥ अदृश्यतां दर्शितलामलेषु धार्यैवयास्वज्जलिधेर्जलिषु॥ २८॥ रथांग
भञ्जैभिर्नववराययस्याःपितैर्वप्रतिपादितायाः॥ प्रेमापि कुरंतुमुहुरंकभाजोरत्नावलीरंधुधिराववंध॥ २९॥ यस्या
! सखलहारिधिवारिवीचिद्योश्चलच्छकुलाकुलेन॥ वप्रेणापयंतवरोडुचक्रःसुमेरुवप्रान्वहमैतकारि॥ ३०॥
अमश्नुतःकोमलरत्नराशीर्नपांनिधिःफेनपिन्धुभासाः॥ यत्रांतयेदात्तुमिवापतत्यंप्रसारयामासंतरंगहस्तैः
३१॥ वाणाकथ्यैश्चरुतानियत्रभ्रमागतैरंधुभिरचुराशिः॥ लोलैरलोलघुतिभांजिसुल्लनरत्नाकरतामै
वाप॥ ३२॥ यच्छालमुत्तुंगतयाविजेतुंहराडुदस्थीयतसागरस्य॥ महोर्मिभिर्व्याहतवांछितार्थप्रीडादिवी
भ्यासगतैर्विलित्ये॥ ३३॥ कुतहलेनैवजवाडुपेत्यप्राकारमिमासहसानिषिद्धः॥ रसनैरोदीरुशमंभुवध
व्याजेनयस्यावदिरंधुवाह॥ ३४॥ यदंगनारूपतायाःकंचिदुणाभेदकमिच्छतीति॥ आराधितोहोमनुरस्य

सरूप १

निरजा ५

मा. का. ३

१५

गेभिश्चक्रे प्रजाः स्वासनिमेषविहाः ॥ ४२ ॥ स्फुरत्तुषारं शुभरीविजालैर्विनिद्रुताः स्फुरादिकसोधपंक्तीः
॥ आरुह्यनार्यः रुणारासुपस्यां न भोगतदिव्य इव अराजन ॥ ४३ ॥ कांतेन्दुकांतेन्दुकांतोपलकुट्टिमेधुप्रतिहर्ष
हर्म्यतलेषु यस्यां ॥ उच्चैरधः पाति पवो सुचौपि स मूहमूहः पयसां प्रसात्यः ॥ ४४ ॥ रतो हियायत्र निशम्य दीपान्
जालागताभ्यो धिगृहं गृहीतः ॥ विशुद्धिं जले रुणाभीषणाभ्यो वैडूर्यकुञ्जेषु शशिघुतिभ्यः ॥ ४५ ॥ यस्यामं
तिष्ठन्नातया गृहेषु विधातुमालिख्य मशक्नुवंतः ॥ चक्रयुवानः प्रतिविवितांगाः सजीवचित्रा इव रत्नभित्तीः ॥ ४६ ॥
सावर्ण्यभाजो प्रतिमागतानां लस्यः स्मरापांडुतया गनानां ॥ यस्यां कपोलैः कलधौतधामस्ते मेधुने जैर्मणिदण्ड
गाश्रीः ॥ ४७ ॥ शुकांगनीलोपलनिर्मितानां लिप्तेषु भासा गृहे हलीनां ॥ यस्यामं लिंदेषु न चक्रुरैव सुगंधांगनां
गोमयगोमुखानि ॥ ४८ ॥ गोयानसीषु रुणामास्थितानां मालैर्विभिश्च इकिणां कलापैः ॥ हरिन्मणिश्या

राम

१५

मल्हणाभिरामैर्गृहीतानि त्रैर्विवयत्रैस्तुः ॥ ४९ ॥ बहत्तुलैर्यत्तुलैर्वितानमालावनच्चैरपि चोवितानैः ॥ रि
जेविवित्रैरपि यासवित्रैर्गृहे विशालैरपि भूरिशालैः ॥ ५० ॥ चिकंसघाकृत्रिमपत्रिपंक्तेः कपोतपालीषु निके
तनानां ॥ माज्जीरमैषां यतनिश्चलांगं यस्यां जनः कृत्रिममेव मेने ॥ ५१ ॥ हितिप्रतिष्ठोपि मुखारविदैर्बद्धजनश्च
इमं धश्चकार ॥ अतीतनरुत्रयथानियत्र प्रासादशृंगाणि विद्याधरो हतः ॥ ५२ ॥ रम्या इति प्राप्तावतीः पताकां रागं
विविक्ता इति वदयंतः ॥ यस्यामं सेवंत नम हलीकाः समं बहुभिर्वलभीयुवानः ॥ ५३ ॥ सुगंधितामं प्रतियत्र पूर्वां वि
भ्रंति यत्र प्रमदाय पुंसां ॥ मधुनिवक्राणपि पिका मिनीनामोदकस्मै यतिहारमीयुः ॥ ५४ ॥ रतांतरैर्यत्र गृहीतरेषु
वितर्हि निष्कृष्टविटंकनीडः ॥ रुतानि श्रावन्वयसांगतो हि वासिल्वमापस्फुरमंगनानां ॥ ५५ ॥ चञ्चेच्चपि स्पष्टत
रेषु यत्र स्वच्छानिनारीकुचमंडलेषु ॥ आकाशसाम्यंदधुरं वराणि ननामतः केवलमर्थतोपि ॥ ५६ ॥ यस्यामं जि

१६

राम

४२

माराणः संपुरं पुरस्तात् प्रापत् प्रतीलीमत्तु प्रतापः ॥ वज्रप्रभाक्रांतसुरायुधश्रीयदिवसे नैव परैरलंघ्या ॥ ६४ ॥ प्रजा
इवांगादरविंदनाभेः शंभोर्जटाजूटतंदिवापः ॥ सुखादिर्विषयकृतयो विधातुः पुरानिरीयुर्मीकजिह्वजिन्यः ॥ ६५ ॥
स्त्रिष्यङ्गिरन्योन्यमुखाग्रसंगस्वलतर्वलीनहरिभिर्विलोलेः ॥ परस्परौसीदितजानुभागादुःखेन निश्चक्रमुर
श्चवाराः ॥ ६६ ॥ निरंतरालैपिविमुच्यमाने हरं पथि प्राणाभृतांगारो न ॥ तेजोमहाहस्तमसैव दीपैर्द्विपरं संवा
धर्मयां वभूव ॥ ६७ ॥ शनैरनीयत्तरयात्पतत्तौरथाः स्फितिं हस्तिनखादरेखदे ॥ सयत्नस्तृतायतरश्मिभुज
श्रीवाग्रसंसक्तयुगैस्तुरंगैः ॥ ६८ ॥ वलोर्मिभिस्ततश्चराहीयमानरथ्याभुजाया वलयैर्विवास्याः ॥ प्रायेणा
निःकामतिचक्रयागो नैव संयुगैश्च स्वतीत्वमीसीत ॥ ६९ ॥ पारेजलं नीरनिधेरप्यपन्मुरारिरां नीलपलाश
राशीः ॥ वनावलीरूक्लिकासहस्रप्रतिहरात्कूलितशेवलाभाः ॥ ७० ॥ लक्ष्मीभृतां शोधितदाधिवासा

मा. का.
१०

कुमानसौ नीरदनीलभासः॥ लतावधसंप्रयुक्तौ धिवेलवहृत्तान्त्वा निवपप्रतिस्म ॥ ७१ ॥ आसिद्धमिरेसितार
मुच्चैर्लोलजुजाकारदहतरंगं॥ फेनायमानपतिमोयगानामेसावपस्मारितामोशशंकै॥ ७२ ॥ पीत्वा जलानां निधि
नातिगाभी हृदि गतेषां तमनिनेवमाती॥ सिद्धा इवेदोः सुरुची धितीरं मुक्तावली रंकलया चकार॥ ७३ ॥ सालोप
मुवी मनिशनहं तोयेः आवयिष्यं तिसुसंततामी॥ तान्ये एकदेशान्निभृतययोधेः सौभासिमेघान्पिवतोदृ
शः॥ ७४ ॥ उदयमेघेस्ततएव तोयमथं मुनी डैरिव संप्रणीताः॥ आलोकयामास हरिः पतेतीर्नदीः स्मृती वि
दमिवां वुराशिं॥ ७५ ॥ विक्रीय दिश्या निधना न्यूरुणि ह्येप्यानसा वृत्तमलाभभाजः॥ तरीषु तत्रत्यमफलं गुमा
उंसायां प्रिकानां वेप्रतोभ्युनंदत॥ ७६ ॥ उत्पित्सवोभनदभर्तुस्वैरीयसानिः श्वसितानिलेन॥ पयांसि म
तपागरु उधजस्य धजा निवोच्चिनिपिरं फरां डाः॥ ७७ ॥ तमागतवीहसुगांतवधुसुसंगशय्याशयमं व

राम
१०

राशिः॥ प्रत्युज्जगामैव गुरुप्रमोदप्रसारितो हुंगतरंगहस्तः॥ ७८ ॥ उस्संगितां मकराकौ नमस्वानुदन्वतः खे
दलवान्ममाज्जं॥ तस्यानुवेलं व्रजतो धिवेलमेललतास्फालनलक्ष्मिगंधः॥ ७९ ॥ उत्तालतालीवनसंप्रवृत्त
समीरसीमं तितकेतकीकाः॥ आसे दिरेलावरासै धवीनां चमूचरे कछुवा प्रदेशाः॥ ८० ॥ लवंगसालाक
लितावतं सास्तेनालिकेरांतरयः पिवंतः॥ आस्वादिता इक्रमुकाः समुद्रादभ्यागतस्य प्रतिपत्तिमीयुः॥ ८१ ॥
तुरगशतकुलस्य परितः परमेकतुरंगजननः प्रमथितभृष्टतः प्रतिपथं मथितस्य भृष्टं मही
ता॥ परिचलतो वलानुजवलस्य पुरः सततं धृतश्रियश्चि विगलितश्रियो जलनिधेः श्वतदा भवदंत
रमहर् ॥ ८२ ॥ इति श्री शिशुपालवधे महाकाव्ये श्री केशवरावती प्रस्थानो मत्ततीयः सर्गः॥ ३ नि
श्वासधूमं सहरत्तमाभिनिर्वोत्थितं भूमिनिर्वोरगाणां॥ नीलोपलस्युतविविधधातुमसौ गिरिरेवतः॥

ना १

मा. का.
१८

कंददर्शः ॥ १॥ गुर्वीरजस्वदृष्टः समंतादुपपुपयैवमुचावितानैः ॥ विंधायमानं दिवसस्य ननु मर्गिपुनीरोदुमिर्वो नमस्ति
॥ २॥ क्रांतं रुचाकांचनवप्रभाजानवप्रभाजालभृतो मणीनां ॥ श्रितं शिलाश्यामलताभिरामलताभिरामैः श्रितपट्टपरा
भिः ॥ ३॥ सहस्रसंख्ये गीगनं शिरोभिः पादैर्भुवंब्याप्यवितिष्ठमानं ॥ विलोचनस्थानगतो ह्यसरश्मिनिशकरं साधुहि
रापगर्भं ४ क्विज्जलापायविषांडुरागिधो तो तरीयप्रतिमछवीनि ॥ अभ्राणि विभ्राणा सुमांगसंगविभक्तभस्मा
नमिर्वस्मरारिं ॥ ५॥ छायां निजस्त्रीचटुलालसानीमदेन किंचिच्चटुलालसानी ॥ कुर्वाणसुसिंजलजातपत्रैर्विहं
गमानोजलजातपत्रैः ॥ ६॥ स्कंधाधिरूढोज्वलनीलकंठानुर्वरिहः श्लिष्टतनूतहोद्रेः ॥ प्रनर्तितानेकलताभुजाग्रा राम
नरुजाननं ता निवधारयंतं ॥ ७॥ विलंबिनी लोसलकराष्टराः कपोलभित्रीरिवलोध्रगौरी ॥ नबोलपालंकृतसेक १८
ताभाः शुचीर्यशैवलिनीर्दधानैः ॥ ८॥ राजीवराजीवशालोलभृंगानुस्संतमुद्धततिभिस्तरुणां ॥ कांतालकांताल

म. व.
१८

लनाः सुराणां रक्षोभिर्होभितमुद्धतं ॥ ९॥ आदिकुलकां ॥ सुदेमुरारिरमरैः सुमेरोरानीययस्योपचितस्य
गैः ॥ भवति नो हायमल्लवाचां गिरां कवीनामुद्ययसोदयगुराणामृषोषाः ॥ १०॥ यतः पराध्यानिभृतान्यचूनेः प्र
स्ये मुहुर्हरिभिरुच्छिखामि ॥ आद्यादिव प्रापणिकादं जस्त्रं जग्राहरत्नान्यमितानिलोकः ॥ ११॥ अखिघर्ता सत्र
मुदयतापरविन्दधानैर्परविन्दधानैः ॥ भृंगावलिर्घस्यतरे निपीतरसानमत्ता मरसानमत्ता ॥ १२॥ यत्राधिरू
ठेनमहीरुहोच्चैरुन्निद्रपुष्पाहिसहस्रभाजा ॥ सुराधिपाधिष्ठितहस्तिमल्ललीलां रघौ राजतगंडशैलः ॥ १३
॥ विभिन्नवर्णागरुडग्रजेन सूर्यस्य रथ्याः परितः स्फुरंसा ॥ रत्नैः पुनर्यत्र रुचोरुचं स्वामी निमिरेवं शकरीर
नीलैः ॥ १४॥ यत्रोज्जिताभिर्मुहुरं वुवाहैः समुन्नमद्भिर्न समुन्नमद्भिः ॥ वर्तववाधे विषपावकोत्था विपन्नगा
नामैर्विपन्नगानां ॥ १५॥ फलद्विरुस्मां शुकराभिमशीलाशानिवंधामपतंगकांतैः ॥ शशंसयः पात्रगुराणहुरा

माघ.का.
१८

नासंक्रांतिमाक्रांतगुणातिरेकां १६ दृष्टोपिशैलः समुद्रमुदरारैर्ध्रुववद्विस्मयमाततान॥ अतो हृणोयन्व
तामुपैतितदेवरूपरमाणीयतायाः १७॥ अंतकुलकं ॥ ८॥ ॥ उच्चारणाज्ञोयगिरां रंधानमुच्चारणासहिग
रास्तदीस्तं ॥ उत्कंधरं दुष्टमवेक्ष्य शौरिमुत्कंधरं दारुकइत्युवाच ॥ १८॥ आद्यादितायतदिगं वरमुच्चकैर्गा
माक्रम्य संस्थितमुद्रविशालशृंगं ॥ मृद्धिस्फुरत्तु हिनदीधितिको टिमेन मुदी सकोनमुविविस्मयतेन
गेशं ॥ १९॥ उदयतिविततो हरेरश्मिरज्जायते हिमरुचौ हिमधाम्निपातिचास्तं ॥ वहतिगिरिरंधं विलंबिघ्नं
द्वयपरिवारितवारणं इलीलां ॥ २०॥ वहतियः परितः कनकस्थलीः सहरितालसमाननवांशुकः ॥ अच
ले रघुमवानि वराजते सहरितालसमाननवांशुकः २१॥ पाश्चात्सु भागमिह सानुषु सन्निपत्ताः पश्यन्ति
शोतमलसां इतरां शुजालं ॥ संध्यालक्ष्मललनालपनोपमानसु संगसंगि हरिरास्यमृगाकमृतैः २२॥

राम
१८

हृत्वा पुंवत्पातमुच्चैर्ध्रुवो मृद्धिग्रावां रुज्जरा निर्मरोधाः ॥ कुर्वन्ति धामुत्तमं स्मरार्तस्वर्लोकस्त्रीगात्रनि
वारा मंत्रं ॥ २३॥ स्थगये सन्तः शमितचातकार्त्तस्वरा जलदास्तद्विह्वलितकांतकार्त्तस्वराः ॥ जगतीरिह स्फुरित
चारुचामीकराः सवित्रं कविकेषिशयतिचामीकराः ॥ २४॥ उत्तरहिमसु द्युतिसितांशुकरावलंबैस्तैर्मितोदु
भिरतीवतरां शिरोभिः ॥ अद्वेयनिर्जरजलव्यपदेशमस्य विष्वक्ते देवपततिस्फुटमंतरिहं ॥ २५॥ एकत्र स्फ
टिकतटांशुभिन्ननीरानीलाशमद्युतिभिदुरांभसोऽपरत्र ॥ कालिंदीजलजनितश्रियः श्रयते वेदधामि
ह सरितः सुरापगांयाः ॥ २६॥ इतस्ततोऽस्मिन्निलसंति मेरोः समानवप्रेमणि सावरागाः ॥ स्त्रियश्च पत्नी
सुरसुंदरीभिः समानवप्रेमणि सावरागाः ॥ २७॥ उच्चैर्महारजतराजिविराजिता सोऽदुर्वर्णी भित्तिरिह सा
इत्युवाच सवर्णी ॥ अभ्येति भस्मपरिपोडुरितस्मरारैरुद्धहिलोचनललामललाटलीलां ॥ २८॥ अयम

माघ २ तिजरदाः प्रकामं गुवीरलघुविलं विपयोधरोपरुदाः ॥ सततमसु मतामंगम्यरूपाः परिणतदिकरिकास्तरी
 विभर्ति ॥ ३२ ॥ धृमाकारं दधति पुरः सोवर्णवर्णनिम्बे! सदृशितदेपश्यामी ॥ श्यामीभृताः कुसुमसमूहे
 लीनां लीनां श्रेणीमिहतरवो विभ्राणाः ॥ ३३ ॥ व्योमस्पृशः प्रथयतां कलधोतमिहीरुन्निद्रपुष्पचरां च
 पकपिंगभासः ॥ सोमेरवीमधिगते न निजं वशो भामते न भारतमिलाहृतवद्विभाति ॥ ३४ ॥ रुधिरवित्र
 तन्तुहशालिभिः प्रचलितैः परितः प्रियकप्रजेः ॥ विविधरत्नमये रमिभात्यसार्ववयवैर्विजंगमतांग
 तैः ॥ ३५ ॥ कुशेशयै रजलाशयो धिता मुदरमंते कलभाविकस्वरैः ॥ प्रगीयते सिद्धगणोऽप्यो धिता
 मुदरमंते कलभाविकस्वरैः ॥ ३६ ॥ आसादितस्य तमसा नियते नियोगादीकां हतः पुनरप्यक्रमणो
 न काला ॥ पटुस्त्रिषामिहमहोषधयः कलत्रस्थानं परैरनभिभूतममृजते ॥ ३७ ॥ वनुस्पतिः स्कं

राम
 २

चनिषस्तवालप्रवालहस्ताः प्रमदाश्चोत्र ॥ पुष्पेशरौ लमितलोचकैर्वीमधुव्रतव्रातहतैर्ब्रतसः ॥ ३८ ॥ विहगाः कदंबसु
 रभाविहगाः कलयंस्तनुहृणामने कलये ॥ भ्रमयन्नुपैति मुहुरभ्रमयं पवनश्च धृतनवनीपवनः ॥ ३९ ॥ विहृदि
 रागमपरे विहृतं कथं विहृत्वा पिदुर्नहमनिश्चितधीभिरन्यैः ॥ श्रेयान्दिजातिरिव हंतुमघानि हंतुं गृहाय मेघ
 निधिमंत्रगाणां विभर्ति ॥ ४० ॥ विंशोष्ठे वहुमनुते लुरंगवक्त्रं च वृंतं मुखमिह किन्नरं प्रियायाः ॥ स्त्रियं तं मुहुरितरो
 पितं निजस्त्रीमुने गस्तनभरभंगमीरुमध्यां ॥ ४१ ॥ यदेतदस्यानुतटं विभाति वनंततानेकतमालतालं ॥ नपुष्पिता
 वस्थवधरभंगमीरुमध्यां गिताकरश्मावनंततानेकतमालतालं ॥ ४२ ॥ दंतोज्ज्वलाः सुविमलोपलुते खलांतः
 सडत्तचित्रकटकाः सुदृहनिता ॥ अस्मिन् भजति घनकोमलगंडुशैलानार्योऽनुरूपमधिवासमधिसकासु
 ॥ ४३ ॥ अनतिविरोधितस्य जलदेन विरस्थित बहुबुद्धस्य प्रयसोऽनुकृतिं ॥ विरलविकीर्तिवज्रशकलासकलामि

हविदधाति धौत कल धौत मही ॥४१॥ वर्ज्यं पंथा जनेः संगमे का ततस्तर्कयंसा सुखं संगमे का ततः ॥ योषयैष स्मरा स
 नेता पांगया सच्यते नेकया सुभता पांगया ॥४२॥ संसक्त कीचक वन सुवलितैक बाल विह्वेद कातर धियश्च लितुं वम
 यः ॥ अस्मिन् दुश्चसन गर्भतदी परं धनि र्यत्स्वर श्रुति स्वर दिवनी संहते ॥४३॥ मुक्तं मुक्ता गौर मिह हं मिवाश्र
 वा पी धंत स्त्री न महानी लदलासु ॥ शस्त्री प्रपा मेर सुभिरा मुद्रुत मं भूपा मं द्यो मृद्वति नीली सलिल स्य ॥४४॥
 यान पयो प्रिय मं न्य धृ म्यः सार तराग मनाय तमाने ॥ तिन सह हवि भविरहः स्त्री सार तराग मनाय तमाने ॥४५॥ भिन्ने
 पुरा तन किरणैः किरणो धि हं दोरु चाव चैर धि गतेषु सह स्र संख्या ॥ दोषा पि नून मं हि मां श्रु सौ किले तिया कोश को क
 न रतां र धते न लिन्यः ॥४६॥ अपुंशं कर्म कपरिवर्तनो विता श्रु लिताः पुरः पति सुपैतु मी तजः ॥ अनुरो दीती व क रण
 न पत्रिणां विरुते न कस्तत येष निन्तागा ॥४७॥ मधुकर विटपाना मता स्तरुपं क विन्नतो स्प विटपान मितः ॥

रिपा कपिशंगल तारज सारो धश्च कास्तिक पिशंगलता ॥४८॥ प्राग्भा रातः पतदिहे दमुपत्य का सुभंगारिता यत महे
 भकरा भं मं ॥ संलक्ष्यते विविध रत्न करानु विद्ध मूर्ध प्रसारित सुरा धि पवाप चारु ॥४९॥ दधति च विकस द्वि वित्र
 कल्पद्रुम कुसुमे र भिगुं फिता निवेता ॥ क्षा मल घुषिल विपि छ दम्भः शिखर शिखाः शिखि शेष रान मुष्य ॥५०॥ सव
 धकाः सुखिनो स्मिन्न न वरत मं मं रागता मर स दशः ॥ ना सेवंते र सवन्न न वरत मं मं दरागता मर स दशः ॥५१॥ अ
 द्य पृष्य पट मेघ महांत मंतरावर्ति मिर्द ह कपोत शिरो धरा भैः ॥ स्वांगा निधूम रुचिर्मां गुर वं दिधाने धूपाय तं वि
 पटले न वनी रदानां ॥५२॥ अन्यो न्यवतिकर चारु भिवि वित्र रं स्व न्न वम रा ज न्न मिर्म सखेः ॥ विस्मे रान् गगन स
 दः करोत्य सुप्ति नां वा शि र चित्त मं मित्रि वित्र कर्म ॥५३॥ समीर शि शिरः शिरः सुव स तां स तां जव निवानि का मस्तु
 खितां ॥ विभक्तिं नय त्रयं सुखं यामया धवला वलाह क्ततीः ॥५४॥ मे आदि चित्र परिकर्म विदो विधाय लेश

मा.का
२२

अविद्यास्मितारागाद्वेषाभिनिवेशाः यंचक्षेत्राः १

प्रहाराभिहलध्वसवीजयोगाः ॥ ख्यातिंचसत्पुरुषान्यतयाधिगम्यवांचंतितामपिसमाधिर्नृतीनिरोद्धं ॥ पद्मासरकत
मयमेदिनीसुभानोस्तरुविष्पांतरपातिनोमसखाः ॥ अवनतशितिकंठकंठलक्ष्मीमिहदधतिस्फुरितारगुरेणुजा
लाः ॥ ५७ ॥ पाविभर्तिकलवल्लकीगुरास्वानमानमंतिकालिमालया ॥ नात्रकांतसुपगीतयातयास्वानमानम
तिकालिमालया ॥ ५७ ॥ सायंशशोककिराणाहतचंडकांतनिस्पंदिनीरनिकरेणाकृताभिषेकाः ॥ अर्कोपलोत्तमि
तवहिमिरहिदीप्तास्तीव्रमहाव्रतमिवात्रचरंतिवप्राः ॥ ५८ ॥ एतस्मिन्त्रधिकपयःश्रियंवहंत्यः संक्षोभं पवनभुवा
जवेननीताः ॥ वाल्मीकेरहितरामलक्ष्मणानां साधर्म्यदधतिगिरां महासरस्यः ॥ ५९ ॥ इहसुहृदुदितैः कलभैर
वः प्रतिदिशंक्रियतेकलभैरवैः ॥ स्फुरतिचोनुवनंचमरीचयः कनकरत्नसुवांचमरीचयः ॥ ६० ॥ त्वक्सारंभ्रपरिष्कारा
वद्गतिरस्मिन्नसौम्यदितपद्मलरत्नकांगः ॥ कस्तूरिकामृगविमद्वसुगंधिरतिरागीविसक्तिमधिकांविषये

राम
२२

ध्रुवापुः ॥ ६१ ॥ प्रीतैषनां व्यवहिततपनाः प्रौढध्वांतं दिनमिहजलदाः ॥ दोषामन्यं विदधति सुरतकीडायासश्चमशम
पठवः ॥ ६२ ॥ भग्नो निवासो यमिहास्पृष्टुष्येः सरानतो येन विषाणि नागः ॥ तीव्राणि ते नो जतिकोपितो सौ सरानतो ये
न विषाणि नागः ॥ ६३ ॥ प्राप्तेयशीतमचलेऽश्वरमीश्वरोपिसांडे भवर्मवसनावरतो विद्योते ॥ सर्वर्तुनिर्वृतिकरे निव
सन्त्येति न हं हृदः खमिह किं विदं किंच नोपि ॥ ६४ ॥ नवनगवनलेखाश्याममध्याभिराभिः स्फोटककटकभ्रमिना
टयत्येष शैलः ॥ अहिपरिकरभाजो भास्मनैरंगरागैरधिगतधवलिम्बः शूलपाशोरभिरया ॥ ६५ ॥ दधद्विरभितस्तदो वि
कचवारिजां वृनदैर्विनोदितदिनलमाः कतरुचञ्चजां वृनदैः ॥ निषेयमधुमाधवाः सरसमत्रकादंबरं हरंति रतये
रहः प्रियतमांगकादंबरं ॥ ६६ ॥ दर्पणानिर्मलासुपतितेघनतिमिरमुषिज्योतिषिरूप्यमितिषुपुरः प्रतिफलतिमु
हुः ॥ व्रीडमसंमुखीपिरमगौरपहतवसनाः कांचनकंदरास्तुतरागिरिहनयतिरविः ॥ ६७ ॥ अनुकृतशिखरोघश्री

मा. का.

२३

भिरभ्यागते सौख्यिसरमसमभ्युतिष्ठतीति दिरुच्चैः ॥ इतमरुदुपलुभैरुन्नमाईः सहेलहलधरपरिधानरुपामले
रंबुवाहे ॥ ६८ ॥ ॥ इति शिशुपालवधे महाकाव्ये सप्तमोऽध्यायः ॥ ४॥ इत्यंगिरः प्रियतमा इव सोऽवलीकाः
शुश्रावस्ततनयस्य तदावलीकाः ॥ रंतुं निरंतरमियेष ततो वसाने तासां गिरौ च वनराजिपदं वसाने ॥ १ ॥ ते
सद्विपे इतुलिता तुलतुंगमृंगमभ्युत्सुकदलिका वनराजिमुच्चैः ॥ विस्ताररुद्धवस्तुधौ न्वचलंच चाललक्ष्मीरध्वमति
गिरिरलघुर्धनौघः ॥ २ ॥ मास्वत्करव्यतिकरेल्लसितां वरां तासां पत्रपादवमहाजनदर्शनेन ॥ संनिव्युरवरविकाशिचमू
समुत्पंष्टधीरजः करभकंठकजरमाशाः ॥ ३ ॥ आवर्तिनः शुभफलप्रदश्च कृत्तुक्ता संपन्नदेवमायाभूतं प्रभागाः
अश्वाः प्यधुवस्तुमतीमतिरोचनानास्त्वर्त्तपयोधयैवोर्मिभिरापतंतः ॥ ४ ॥ आरक्षमममवमत्यस्तृणिं शि
ताग्रमेकः पलायतजवेन कृतातनादः ॥ अन्यः पुनर्मुहुर्दलवतास्तभारमन्यतः पयिवता विभितामि

राम
२३

भो ह्यो ॥ ५ ॥ आयस्तमैरुतजनश्चुलाग्रयादंगच्छंतमुच्चलितचामरचारुमध्यं ॥ नागं पुनर्मृदुसलीलनिमीलिता हंसक
प्रियः खलु भवत्यनुरूपचेष्टः ॥ ६ ॥ वृक्षः समस्तजनहासकरः करोतीति स्तावत्खरः प्रखरमुल्ललयाश्चकार ॥ पावचलास
नविलोलनितं वविंवविस्त्रस्तवस्त्रमषरोधवधूः पपात ॥ ७ ॥ शैलोपशल्यनिपतइयनेमिधारा निष्पिष्टतिष्ठुरशि
लातलक्ष्मीगर्भाः ॥ ८ ॥ ररावाोनमसिषड्ययोदचक्राश्चक्रीवदंगरुहधूमरुचौ विसस्तुः ॥ ९ ॥ उषत्कृशानुशैकले
धुरुराभिघाताद्गमीसमायतशिलाफलकाचितेषु ॥ पर्यंतवर्त्तुविचक्रमिरेत्तरंगाः शैलस्यददुरपुटानिववा
दयंतः ॥ १० ॥ तेजोनिरोधसमस्तावहितेनयंत्रासम्पकशात्रयविचारविदानिसुक्तः ॥ आरहजश्चदुलनिष्ठुरपा
तमुच्चैश्चित्रैचकारपदमर्द्धपुलायितेन ॥ ११ ॥ नीहारजालमलिनः पुनरुक्तसोडाः कुर्वन्वधूजनविलोचन
पद्ममालाः ॥ १२ ॥ क्षुत्ताः क्षुत्ता यदुवलेद्विमातितांस्तुः पांशुर्दिशां मुखमतुत्ययदुत्थितोडे ॥ १३ ॥ गच्छिषविधिष

मा. का.

२४

इव प्रसन्नं मृगं दानिं दानु जानु चरभ पतयो धवात्सु ॥ वन्ये नमस्त कनिखातनखाग्रमुक्तमुक्ताफलप्रकरभां जिगृह्य
गृहाणि ॥ ११ ॥ विश्राणाय बहलयावकपंकपिंगापिच्छावचमनुमाधवधामजग्मुः ॥ चैत्रग्रदष्टचंडुलाहिपताक्या
न्येखावासभागमुरगाशनकेतुयष्ट्या ॥ १२ ॥ द्यायामपास्पमेहतीमपिवर्तमानासागामिनी जगृहिरेजनतास्तस्मात् ॥
सर्वा हि नोपनतमप्यपचीयमानं बर्हिस्तुमाश्रयमनागतमेषुपैति ॥ १३ ॥ अग्रे गतेन वसतिं परिगृह्य रम्यामा
पात्यसैनिकनिराकराणकुलेन ॥ यान्तो न्यतः स्तुतकतस्वरमासुहरादुद्धादुनजुहुविरेमुहुरात्मवर्ग्याः १४
सिक्ता इवामृतरसेन मुहुर्ज्जनानां क्रांतिश्चिरो न गवनस्पतयस्तदानीं ॥ शारदा वसक्तवसना भरगाभि रामाः
कल्पद्रुमैः सह विचित्रफलैर्विरेजुः ॥ १५ ॥ यानां जुनः परिजनैरवतार्यमाणाराज्ञीर्नरायनयनाकुलसौवि
दल्ला ॥ स्वस्तावगुंठनपठक्षालसमागवक्राश्रियः सभयकोतुकमीक्षते स्म ॥ १६ ॥ कंठवसक्तमृदुव

राम
२४

कुलतास्तुरंगाज्जावरोधनवधूरवतारयंत ॥ आलिङ्गनात्पविहृताः स्फुटमाधुरेव गंडस्थलीः श्रुचितयानचुचुपुरा
सां ॥ १७ ॥ दृष्ट्वैव निजितकलापभरामधस्ताद्याकीर्त्तमाल्यकवरांवरीतरुणाः ॥ प्रादुर्भूतसपदिचंद्रकवान्द्रुमा
ग्रात्सेधर्षिणा सहगुणाभ्यधिकैर्दुरासं ॥ १८ ॥ रोचिस्तुकांचनचयांशुपिशंगिताशावशध्वजैर्जलदसंहतिमु
स्त्रिखलः ॥ भूमर्तुरायतनिरंतरसंतिविष्टाः पादाश्वाभिवभुरावल्योरथानां ॥ १९ ॥ द्यायविधायिभिरनुमितभू
तिशोभैरुष्ट्रायिभिर्वहलपाटलधातुरागैः ॥ हृष्यैरिव ह्रितिभृतां हिरदैरुहारात्तागवलीविरचनेर्मरुचन्निवासाः ॥ २० ॥
उत्तिष्ठकांडपटकोत्तरलीयमानमंदानिलप्रशमितप्रमधर्मतौ यैः ॥ हर्वाप्रतानसहजास्तररोषुभेजेनिद्रास्
स्ववसनसप्रसुराजसारे ॥ २१ ॥ प्रस्वेदवारिसविशेषनिषक्तमंगेकुर्यात्सकंदतनखकृतमुक्तिपंती ॥ आ
विर्भवद्गुणयोधरेवाहुम्हलाशातोदरीयुवदृशां कुरामुत्सवोभूत ॥ २२ ॥ यावत्स एव समयः सममेवता

मा-का-
२५

क१

वदव्याकुलाः परमयानपरितो वितत्य ॥ यद्यपि मत्तमिनास्ते भगवतो एव पृथगापि पृथगापि विप्रसिद्धिं वि
भेजुः ॥ २४ ॥ अल्पप्रयोजनकृतोरुतरप्रयासेरुद्धां लोष्टुल्लगुडेः परितो नुविद्धं ॥ उघांतमुद्रुतमनोक हजालम
ध्यादन्पः शशंगुणामनल्पमवन्नवाप ॥ २५ ॥ त्रासोकुलः परिपतन्परितो निकेतान् पुंभिर्न केचिदपि धन्विमि
रन्ववंधि ॥ तस्यो तथापि नमृगः क्वचिदंगनाभिराकारिणां नयनेषु हते रुराश्री ॥ २६ ॥ आस्तीर्णतिल्य रविता
वसथः रुराशौ न वेत्ता जनः कृतनवप्रतिकर्मकाम्यः ॥ खिन्नानखिन्नमतिरापततो मनुष्यान् प्रत्यग्रहीद्विरनिवि
ष्ठ इवोपचारैः ॥ २७ ॥ सस्त्रुः पयः पपुरने निजुरं वराणि जस्तुर्विसंघृतविकाशिविसप्रसूना ॥ सैन्याः श्रियाम
नुपभोगानिरर्थकत्वदोषप्रवादममृजन्नगानि श्रगानां ॥ २८ ॥ नाभीरुद्धैः परिगृहीतरयाणि निम्नैः स्त्रीणां वृद्ध
जघनसैलु निवारितानि ॥ जग्मुर्जलानि जलमंडुकवाघवल्गुवल्गाह्वनस्तनतटस्सलितानि मंदं ॥ २९ ॥ आ

राम
२५

लो लघुष्कारमुखोल्लसितैरभिस्तामुक्तां वभ्रुवुरभितो वपुरं वुवर्षैः ॥ खेदायतश्च सितवेगानिरस्तसु गधमूर्द्धन्यरत्न
निकरैरिव हास्तिकानि ॥ ३० ॥ पेपहिराः प्रथममंबुनिधिं गतास्ते ये पीडपाणि तुलिता सुधलूनपक्षाः ॥ ते जग्मु
रद्विपतयः सरसीविगाठमाक्षिप्तकेतुकुयसैन्यगजछलेन ॥ ३१ ॥ आत्मानमेव जलधेः प्रतिविं वितो गमूमी महसभि
मुखापतितं निरीक्ष ॥ क्रोधादधावदपभीरति तूनामन्यनागाभियुक्त इव मुक्तमहो महमः ॥ ३२ ॥ नादात्तु मन्यकरिमु
क्तमदंबुतिके धूता कुशेन न विहातु मपीच्छतां मे ॥ रुद्धे गजेन सरितः सरुषावतारे रितो दपात्रकरमास्तचिरं ज नो ध
॥ ३३ ॥ पंथानमाश्रुविजहीहि पुरस्तनो ते पश्यन् प्रतिद्विरदकुं भविष्य किचेता ॥ स्तंवेरमः परिणि नं स्तुरसाव
वेति खिद्धैरगघतस संभ्रममेव मेका ॥ ३४ ॥ कीर्तिशनेरनुकपोलमने कपानां हस्तैर्विगाठमदतापरुजः प्रमा
य ॥ आकर्णमुल्लसितमंबुविकाशिकाशनीकाशमापसमतां सितचामरस्य ॥ ३५ ॥ गंडुषमुज्जितवताप

मा-का

२५

पसः सरोषं नागेन लक्ष्मणपरवारणामारुतेन ॥ अंभोधिरोधमिष्टपुत्रप्रतिमानभागरुद्धो रुदंतमुसलप्रसरंतिपेते ३६
दानंदरसपिजलैः सहसाधिरूढेकोविद्यमानगतिरासित्तुमुत्सहेत ॥ यदंतिनः कटकराहतयन्मिमं ह्रीमं हृद
पातिपरितः पटलैरलीनां ३७ अंतर्जलौघमवगाढवतः कपोलौहित्वासां विततपद्मतिरंतरिहो ॥ इव्याश्रये
ष्वपिगुणोष्ठुरराजनीलोवर्षः पृथगातश्वास्त्रिगणोगजस्य ॥ ३८ ॥ संसर्पिभिः पयसिगैरिक्करोरपुरागैरंभोजगभ
रजसांगनिषंगिणाच ॥ क्रीडोपभोगमनुभूयसरिन्महेभाकन्योन्पवस्त्रपरिवर्तमिवयधत्तां ३९ यांचंद्रकैर्म
दजलस्य महानदीनां नेत्रस्त्रियं विकसतोविदधुर्गजेन्द्राः ॥ तांप्रत्यवायुरविलंबितमुत्तरंतो धौतांगलग्रनवनी
जपयोजपत्रैः ॥ ४० ॥ प्रत्यन्पदंतिनिशितांकुशहरभिन्ननिर्याणनिर्यदसृजंचलितं निषादी ॥ रोद्धुमहेभम
परिद्रष्टिमानमागादाक्रोतितोनवशमिति महान्परस्पा ॥ ४१ ॥ सेवोपि सानुनयमाकलनायपेत्रातीतिन

राम
२५

वन्पकरिदानकृताधिवासः ॥ नाभाजिकेवलमभाजिगजेनशारवीनान्यस्पगंधमपिमातमृतः सहंते ४२ अ
द्रीडकुंजचरकुंजरगंडघर्षसंक्रांतदानपयसोनवपादपस्य ॥ सेनागजेनमयितस्यनिजप्रसूनेर्मंस्लेयथागत
मगामिकुलैरलीनां ॥ ४३ ॥ नोद्धैर्यदातरुतलेषु मसृस्तदानीमाधोरणोरमिहिताः पृथुमूलशाखाः ॥ वेधाय
विक्षिदुरिभास्तरसात्मनैव नैवात्मनीनमथवाक्रियतेमहोधैः ॥ ४४ ॥ उस्मोस्मश्रीकरस्तजःप्रवलोभाणो
त्तरुत्फुल्लनीलनलिनोदरतुल्यभासः ॥ एकान्विशालशिरसोहरिचंदनेषु नागान्वबंधुरपरान्मनुजानिरासु
॥ ४५ ॥ कंठ्यतः कटभुवंकरिणोमदेनस्कंधंस्तुगंधिमनुलीनवतानगस्य ॥ स्पृलेदुनीलशकलावलिकोमले
नकंदेगुणात्वमलिनां वलयेन भेजे ॥ ४६ ॥ निर्द्वीतवीतमपिवालकमुखसंतयंताक्रमेणपरिसात्वनतर्जनाभि
॥ शिखावशेनशनकैर्वशमानिनायशास्त्रं हि निश्चितधियां कनसिद्धिमेति ॥ ४७ ॥ संभंमहांतमुचितंसह

मा. क.
२७

सामुद्रोचदानंददावतितरासरसाग्रहस्तः॥ बद्धापराणीपरितोनिगलान्पुलावीत्वातंअमुज्वलमवापकरो
राजः॥४८॥ जज्ञेजनेर्मुकुलितारुमनादहानेसंरुद्धहस्तिपकनिष्ठरदेशनाभिः॥ गंभीरवेदिनिपुरुकव
लंकरीदेमन्सोपिनामनमहानवगृह्यसाध्यः॥४९॥ क्षिप्तंशुरोनजगृहेमुदुरिस्तुकांडनायेकतेस्मनिकटे
पगतांकराणु॥ सस्मारवारणायतिपरिमीलितारुमिच्छाविहारवनवासमहोत्सवानां॥५०॥ दुःखेनभोजि
तुमाशयिताशशाकतुंगाग्रकायमनसंतमनादरेण॥ उत्तुह्निप्रहस्ततलदत्तविधानपिंडस्नेहस्तुतिस्तपि
वाहुरिभाधिगजं॥५१॥ शुक्लांशुकोपरचितानिनिरंतराभिर्वेशानिरश्मिविततानिनराधिपानां॥ चंडाकृती
निगजमंडलिकाभिरुच्चैर्नीलाभ्रपंक्तिपरिवेषमिवाधिजग्मुः॥५२॥ गत्स्नमार्गागतयोपिगतोरुमार्गाःस्वे
रंसमाचक्रधिरभुविवेक्षनाय॥ दयोद्योक्षसितफेनजलानुसारसंलक्ष्यपल्ययनवध्रपदास्तरंगाः॥५३॥

राम
२७

आजिघ्रतिप्रणातमूर्धनिवाह्निजेष्वेतस्यांगसंगमस्त्रुखानुभवोत्सुकायाः॥ नासाविरोकपवनोल्लसितंतनीयोरो
मां चतामिवजगामरेजःपृथिव्याः॥५४॥ हेमस्थलीषुपरितःपरिहृत्यवाजीधुन्वन्वपुःप्रविततायतकेशपंक्ति
ज्वालाकरागरुचानिकरेणारेणोःशेषेणतेजसश्चोल्लसतारराज॥५५॥ दत्तालिकाधरणानिश्चलपाणियुग्म
मूर्धदि तोहरिखोदयशैलमूर्धः॥ स्तोकेननाक्रमतवल्लभपालमध्यःश्रीहृक्कीपुरुषकोत्तमिताग्रकायः॥५६॥
रेजेजनेःस्त्रपनसांडतराईमूर्तिर्देवैरिवानिमिषदृष्टिभिरीक्षमाणाः॥ श्रीसन्निधानरमणीयतरोश्वज्वैस्त्रै
ःश्रवाजलनिधेरिवजातमात्रः॥५७॥ अश्राविभूमिपतिभिःरुगावीतनिडैरश्रुसुरोहरितकंसुदमादधानः
॥ ग्रीवाग्रलोत्कलकिंकिणिकानिनादमिश्रदधदशानबुधुरेशदृमध्यः॥५८॥ उल्वापेदप्यवलितेनसहेव
रज्वाकीलप्रपन्नपरमानवदुग्रहेण॥ आकुल्यकारिकटकस्तरंगात्तरामिष्वेतिविदुतमनुडवतान्यम

मा. का.
२८

श्रृंगं पूर्णं प्रवाकुलं प्रहृतमुत्तरवेयकर्मधाराः प्रसाधयितुमव्यतिकीर्णरूपाः सिद्धं मुखेन वसुवीथिषुकश्चिद
श्रृंगवला विभागाकुशलो गमयां वभ्रव ॥ ६० ॥ मुक्तास्तृणानि परितः कटकं चरंतस्त्रुघदितानतनिकाव्यतिषंग
भाजः ॥ सस्तुः सरोषपरिचारकवार्यमाणारासांचनस्वलितलोलपदं तुरंगाः ॥ ६१ ॥ त्रीणां भारलघुनायलघूल
यो घसौ हित्यनिस्सहते रगातरोरधस्तात् ॥ रोमंथमंथरचलद्रुसास्त्रमासांचकैनिमीलदलसेरुणामौहृके
रा ॥ ६२ ॥ मृत्पिंडशेषरितकोटिभिरर्द्धचंद्रं शृंगैः शिखाग्रगतलक्ष्ममलं हसद्भिः ॥ उद्धृगितान्यवृषभाः सरितां
नदंतो रोधांसि धीरमपचस्क रिरमहोद्गाः ॥ ६३ ॥ मेदस्विनः सरभसोपगतानभीकान् भंत्वा पराननडुहोमुहु
राहवौ ॥ उर्जस्वलेन स्तरभीमनुनिः सपत्नं जग्मे जयो दुरविशालविधारा सुहृता ॥ ६४ ॥ विभ्राणामायति
मतीमवृथा शिरोधिं प्रत्यश्रतामतिरसामधिकंदधंति ॥ लोलोष्ठमौषुकमुदग्रमुखं तरुणामभ्रं लिहानि लि

न १

राम
२८

लिहेन वपल्लवानि ॥ ६५ ॥ सार्द्धं कथंचिदुचितैः पिबुमंदपत्रैरास्मांतरालगतमाम्रदलं म्रदीयः ॥ दासेरकः सपरिसं
वलितं निषादैर्विप्रं पुरा पतगराडिव निज्जिगर ॥ ६६ ॥ स्पष्टवह्निः स्थितवतेपि निवेदयंतश्चेष्टाविशेषमनुजीविज
नायराशां ॥ वैतालिकाः स्फुरदप्रकटार्थमुद्धैर्भोगावलीः कलगिरो वसरेषु पेठुः ॥ ६७ ॥ उन्नम्रताम्रपटमंडप
मंडितं तदानीलनागकुलसंकुलमावभासे ॥ संध्यां शुभिन्नघनकवुरितांतरिहलक्ष्मीविडं विशिविरं शिवकी
र्तनस्य ॥ ६८ ॥ धरस्योद्धतमित्यमिति ननु सर्वत्र जगति प्रतीतस्तत्किमामतिभरमधः प्रापि पयिषुः ॥ उपालब्धे वो
धैर्गिरिपतिरिति श्रीपतिमसौ बलाक्रांतः क्रीडद्दिरदमथितो वीरुहरवैः ॥ ६९ ॥ इति श्रीशिशुपालवधे महाका
व्ये कविश्रीमाधवदत्तौ श्रृंगे सेना निवासो नाम पंचमः सर्गः ॥ ५ ॥ ॥ अथ रिरंस्तु ममुं पुगपदिरौकृतयथा
खतरुप्रसवश्रिया ॥ अतु गतौ न निषेवितुमादधे भुवि पदे विपदेत करं सतो १ नवपलाशपलाशवने परः

मा. का.
२६

स्फुटपरागपरागतपंकजं॥ मृदुलतांतलतांतमलोकयत्ससुरभिसुरभिसुमनोभरैः २ विलुलितालकं
संहतिरामृशान्मृगादृशांश्चमवारिललाटजं॥ तनुतरंगततीः सरसादलकुवलयं वलयं नमस्तदाववी॥ ३॥
तुल्यतिस्मविलोचनतारकाः कुरवकस्तवकव्यतिषंगिणि॥ गुणावदाश्रयलक्ष्मिगुणोदयेमलिनिमा
लिनिमाधवयोषितां॥ ४॥ स्फुटमिवोज्ज्वलकांचनकांतिभिर्मुत्तमशोकमशोभतचंपकैः॥ विरहिणां हृद
यस्यभिदाभृतः कपिशितं पिशितं मदनाग्निना॥ ५॥ स्मररुताशनमुखं रच्यतां दधुरिवाम्रवणास्य
रजःकराणां॥ निपतिताः परितः पथिकव्रजालुपरिते परिते पुरतोभृशं॥ ६॥ रतिपतिप्रहितैर्वदतकुं
प्रियतमेषु वधूरनुनायिका॥ वकुलपुष्परसासवपेशलध्वनिरगान्तिरगान्मधुपावलिः॥ ७॥ प्रिय राम
सखी सदृशं प्रतिबोधिताः किमपि काम्यगिरापरपुष्टया॥ प्रियतमायवपुर्गुरुमत्सरश्चिदुरयादुरया २६

स २

चित्तमंगनाः॥ चामधुकैरैववादकैरिव स्मृतिभुवः पथिका हरिणा इव॥ कलतयावचसः परिवादिनीत्य
जितारजितावशमाययुः॥ ८॥ समभिस्तरसादवलं वितः प्रमदयाकुसुमावचिचीषया॥ अविनमन्नररा
जवृषोच्चकैरन्तयान्ततयावनपादपः॥ ९॥ इदमपास्य विरागिता रलिकदं वकमं वुरुहांततीः॥ स्तनभ
रेणाजितस्तवकानमन्नेवलतेवलते भिसुखंतव॥ १०॥ स्वरभिरिाश्च सितेदधतस्त्येषेन वस्तुधामधु
रेवतवाधरे॥ अलमलेरिवगंधरसावन्ममनसौमनसौमनसो सुदे॥ ११॥ इतिवदंतमनंतरमंग
नाभुजयुगोन्नमनोच्चतरस्तनी॥ प्रणयिनं रभसादुहरश्रियावलिभयालिभयादिवसस्वजे॥ १२॥
॥ कुलके॥ ॥ वदनसौरभलोभपरिभ्रमद्रुमरसंभ्रमसंभृतशोभया॥ चलितयाविदधेकलमेख
लाकलकलोत्कलोलदृशान्पया॥ १३॥ अजगरान्दाराशः प्रियमग्रतः प्रातमप्यभिमानि

परागिद

भा. का.
३.

तमानयाः॥ सतिमधावभवन्मदनव्यथाविधुरिताधुरिताः कुकुरस्त्रियः॥१५॥ कुसुमकार्मुककार्मु-
कसंहितदुताशिलीसुखखण्डितविग्रहाः॥ मरणामय्यपरा प्रतिवेदरेकिमुमुहुर्मुमुहुर्गीतमर्त्तकाः॥१६॥ रु-
रुदिषावदनांबुरुहस्त्रियः सुतनुसप्तमलंकरणायते॥ तदपि संप्रतिसन्निहिते मधावधिगमं धिगमंगलमश्रुण-
॥१७॥ सज्जतिकष्टमसावचिरादस्त्वनिरहवेदनयेत्यघशंकिभिः॥ प्रियतयागरितोस्त्वयिवांधवैरवितथावितथाः स-
खिमागिरः॥१८॥ नखलुहरगतोप्यतिवर्तते महमसावितिर्वधुतयोरितैः॥ प्राणयिनो निशमय्यवध्वर्बहिः स्वरम्-
तैरमृतैरिवनिर्व्ववो॥१९॥॥ कुलकं॥॥ मधुरयामधुवोधितमाधवीमधुसमृद्धिसमेधितमेधया॥ मधुकरा-
गनया सुहुरुन्मदधुनिभृतानिभृताक्षरमुज्जगो॥२०॥ अरुणिताखिलशैलवनामुहुर्विदधती पथिकान्परि-
तापिनः॥ विकचकिंशुकसंहतिरुच्चैरुदवहद्वहयसुजः स्त्रियं॥२१॥ रवितुरंगतन्दरुहलुप्यतां दधति यत्र शि-

राम
३.

रीषरजोरुचः॥ उपययौ विदधन् नवमल्लिकाः शुचिरसौ विरसोरमसंपदः॥२२॥ दलितकोमलपाटलकुञ्जले निजवध-
श्चसितानुविधापिनि॥ मरुतिवातिविलासिभिरुन्मदभ्रमदलोमदलोल्पमुपाददे॥२३॥ निदधिरेदधितोरसितत-
क्षणास्त्रपनवारितुषारभृतः सताः॥ सरसचंदनरेणारुक्षणा विचकरेचकरेणारुभिः॥२४॥ स्फुरदधीरतडित्तय-
नामुहुः प्रियमिवागलितोरुपयोधरा॥ जलधरावलिरप्रतिपालितस्वसमयासमयाज्जगतीधरं॥२५॥ गजकदंबक-
नेचकसुधकैर्नभसिवीसनवांबुदमंवरे॥ अभिससाबंवल्लभमंगनानुचकमेचकमेकरसरहः॥२६॥ अनुययो-
विविधोपलकुंडलघुतिवितानकसंवलितोसुकं॥ धृतधनुर्वलयस्यपयोमुचः शवलिमावलिमानमुषोवपुः॥२७॥
दुतसमीरचलैः क्षालक्षितव्यवक्षिता विदधैरिवमंजरी॥ नवतमालनिभस्यनभस्तरोरविररोचिररोचतवारिदैः
॥२८॥ पटलमंबुसुचां पथिकांगानासपदिजीवितसंशयमेष्यती॥ सनयनांबुसरवीजनसंभ्रमादिधुरवंधुरव-

धुरमैहता ॥ ३१ ॥ प्रवसतः सुतरा सुदकंपयद्विहलकंदलकंपनलालितः ॥ नमयति स्म वनानि मंथिनीजनमनोन
मनोधनमासतः ॥ ३२ ॥ जलदपेक्षिरनर्तयदुन्मदंकलविलापिकलापिकदंवकं ॥ कृतसमाजैनमदलमंडलधनि
जयानिजयास्वनसंपदा ॥ नवकंदवरजोरुगितांवरैरधिपुंरधिशिलीध्रस्तुगंधिभिः ॥ मनसिरागवतामनुरा
गितानवनवावनवायुभिरादधे ॥ ३३ ॥ शमिततापमपोठमहीरजः प्रथमविंदुभिरंबुसुचोभसां ॥ पविरलेखला
गरामंगनाजनस्तुगनस्तुगंधिनचकिरे ॥ ३४ ॥ हिरददंतवल्लहमलक्ष्मस्तस्फुरितभंगमृगद्यविकेतकं ॥ धन
घनौघविघट्टनयादिवः कृशशिखंशशिखंडमिवस्रुतं ॥ ३५ ॥ दलितमोक्तिकचसविपांडवः स्फुरितनिर्जरशीकर
चारवः ॥ कुरजपुष्पपरागकराणः स्फुटंविदधिरदधिरैराविडंवनं ॥ ३६ ॥ नवपयःकराकोमलमालतीकु
सुमसंततिसंततसंगिभिः ॥ प्रचलितोडुनिभैः परिपांडिमाशुभरजोभरजोलिभिरादधे ॥ ३७ ॥ निजरजः

दवासमिवाकिस्सुतपटोपमवारिसुचांदिशां ॥ प्रियविपुक्तवधूजनचेतसामनवनीनवनीपवनावलिः ॥ ३८ ॥ प्राणयकोय
भृतो विपराश्रुताः सपदिवारिधराखुभीखः ॥ प्राणधिनः परिरक्षुमनंतरं ववलिरेवलिरेचितमध्यमाः ॥ ३९ ॥ विगतराग
गुणोपिनरोनरोनकश्चलतिवातिपयोदनमस्वति ॥ अभिहितेलिभिरेवमिवोच्चकैरननृततेननृततेननृततेनवपल्लवैः ॥ ४० ॥
अरमयन्भवनादचिरघुतेः किलमयादपयात्तुमनिश्चयः ॥ पडुनरेदगांतरुणीगाणास्तमथमन्मथमंथरभाषिताः ॥ ४१ ॥
ददतमंतरिताहिमदीधितिखणकुलायकुलायनिलायितां ॥ जलदकालमवोधकृतंदिशामरपथापरथावयवायुधः
॥ ४२ ॥ संविकचोत्पलचक्षुषमैस्ततसितिभृतोकेगतांदयितामिव ॥ शरदमद्यगलहसन्तोपमाक्षमघनामघनाश
नकीर्तनः ॥ ४३ ॥ जगतिनेशमशीतकरः करैर्विघटितवारिद्वदमयतमः ॥ जलजराजिषुनैडमदिद्वन्महता
महताः कचनारयः ॥ ४४ ॥ समयएवकरोतिवलावलंप्रणिगदंतइतीवशरीरिणां ॥ शरदिहंसरवाः परुषीकृतेख

रमसरमसरमणीयतां ४४ ततुरुहाणि पुरोविजितध्वनेर्द्वलपक्षविहंगमकृतितैः ॥ जगत्पुररुमयेव शिखंडिनः
परिभवोरिभवो हिस्तुदुः सह ॥ ४५ ॥ अनुवनं वनराजिवधूमुखेव हलरागजपाधरचारुणि ॥ विकचवाणादलावलये
धिकं रुरुचिरेरुचिरेहारा विभ्रमाः ॥ ४६ ॥ कनकभंगपिशंगदलेर्द्धे सरजसारुणा केसरचारुभिः ॥ प्रियविमानित
मानवतीरुषा निरसनैरसनैरद्वयार्थता ॥ ४७ ॥ सुखसरोजरुचैर्मदपादलामनुचकारचकोरदशां यतः ॥ एत
नवातपमुत्सुकतामतोनकमलंकमलं भयदं भसि ॥ ४८ ॥ विरतसस्पजिघत्समघट्टयत्कलमगोयवधून
व्रजं ॥ श्रुततदीरितकोमलगीतकध्वनिमिषे निमिषे साणमग्रतः ॥ ४९ ॥ कृतमदं निगदंत इवाकुलीकृत
त्रयमूर्जमतंगजं ॥ वपुरमुवरुदशुद्धसुगंधयः सततगास्ततगानगिरोलिभिः ॥ ५० ॥ विगतवारिधरावरता
ः क्वचिद्दृशस्त्वसिता सिलतासिताः ॥ क्वचिदिदं द्रगजाजिनकंचुकाः शरदिनीरदनीर्षदधोदिशः ॥ ५१ ॥

विलुलितामनिलैः शरदंगानावसरोरुहकेसरसंभवा ॥ विकरितुं परिहासविधित्सया हरिवधूरिवधूलिसुदक्षि
पत् ॥ ५२ ॥ हरितपत्रमयीवमरुहगौः स्वगवनद्धमनोरमपल्लवा ॥ मधुरिपोरभिताम्रमुखी मुदं दिवितता वितता
नशुकावलिः ॥ ५३ ॥ स्मितसरोरुहनेत्रसरोजलामतिसितांगविहंगहसद्विर्व ॥ अकलयन्मुदितामिव सर्वतः
सशरदं शरदंतुरदिष्णुखा ॥ ५४ ॥ गजपतिद्वयसीरपि हैमनस्तुहिनेयन्सरितः पृथतापतिः ॥ सलिलसंततिमध
गयोषितामतनुतातनुतापभृतं दशोः ॥ ५५ ॥ इदमपुक्तेमहोमहदेवयद्वरतनोः स्मरयत्पनिलोत्पदा ॥ स्मृत
सयोवनसोऽपयोधरा नस्तुहिनस्तुहिनस्तुवियोगिनः ॥ ५६ ॥ प्रियतमेन यया सरुषा स्थितं न सहसा सहसा
परिरभ्यत ॥ सप्रयितुं हारा मक्षमतांगाना सहसा हेसा कृतवेपथुः ॥ ५७ ॥ नृशमदयत चाधरपल्लवव
तिरनावरणा हिममोरुतैः ॥ दशनरश्मिपटेन च सीकृतैर्निवसितेव सितेन सुनिर्ववो ॥ ५८ ॥ ब्राह्म

मृतास्तुतनोः कलसीकृतस्फुरितदंतमरीचिमयंदधे ॥ स्फुरन्मिवावरणां हिममारुतैर्मृदुतयादु
 तयाधरलेखया ॥ ५९ ॥ धृततुषारकरास्पनमखतस्तारुलतांगुलितज्जनेविश्रमाः ॥ पृथुनिरंत
 रमिष्टभुजोतरंवनितयानितयानविवेहिरे ॥ ६० ॥ हिममतावपिताः स्मभ्रशस्विदोयुवतयः सुतरासुप
 कारिणि ॥ प्रकटयत्यनुरागमकृत्रिमंस्मरमयंरमयंतिविलासिनः ॥ ६१ ॥ कुसुमयत्फलनीरलिनी
 रवैर्मदविकाशिभिराहितहं कृतिः ॥ उपवनंनिरभर्त्सयतप्रियाचियुवती युवती युवतीः शिशिरा
 निलः ॥ ६२ ॥ उपचितेषुपरेषुसमर्थतांब्रजतिकालवशाद्वलवानपि ॥ तपसिमंदगमस्तिरभी
 शुमान्नहिमहा हिमहानिकरोभवत् ॥ ६३ ॥ अभिविषेतायिषुंभुवनातिथः स्मरमिवाख्य
 तलोअरजश्चयः ॥ स्तुभितसेन्यपरागविषादुरघुतिरयंतिरयन्नुदहृदिशः ॥ ६४ ॥ शि

शिशिरकालमपास्पगुणोस्पनः कश्चशीतहरस्पकुक्षीकराः ॥ इतिधियास्तरुषः परिरिभिरिधनमतोनमतो
 नुमतानप्रियाः ॥ ६५ ॥ अधिलवंगममीरजसाधिकंमलिनिताः स्तुमनोदलतालिनः ॥ स्फुरन्मितिप्रसवेनपुरो
 हसत्सपदिकुंदलतादलतालिनः ॥ ६६ ॥ अतिस्तुरभिरभाजिषुष्यश्रियामतनुतरतयेवसंतानकः ॥ तरुणापरभृ
 तः स्वनंरागिणामतनुतरतयेवसंतानकः ॥ ६७ ॥ नोहितंयुवतिमाननिरासेदहमिष्टमधुवासरसारं ॥ चतमा
 लिरलिनामतिरांगादहमिष्टमधुवासरसारं ॥ ६८ ॥ जगद्वशीकर्तुमिमाः स्मरस्पप्रभावनीकेतनवैजयंतीः ॥ इत्य
 स्पतेनेकदलीर्मेधुश्रीः प्रभावनीकेतनवैजयंतीः ॥ ६९ ॥ स्मररागमपीवपुस्तमिस्त्रापरितस्तारवेरससवश्यं
 धियमापदिवापिकोकिलेस्त्रीपरितस्तारवेरससवश्यं ॥ ७० ॥ वपुरंभुविहारहिमंशुविनारुचिरंकमनीयतरा
 गमिता ॥ रमणोनरमणपचिरांशुलतारुचिरंकमनीयतरागमिता ॥ ७१ ॥ मुदमवभुवामयांमदराः सहसा

यंतुनदीपपाटलात्ते ॥ अलि नारमतालिनाशिलीभ्रेसहसायंतनदीपपाटलात्ते ॥ ७२ ॥ कुटजानिवीस्यशिलिवित्तिशि
खरीडंसमयावनौघनमदभ्रसराणि ॥ गगनेचगीतनिनदस्यगिरोच्चैःसमयावनौघनमदभ्रसराणि ॥ ७३ ॥
अभीष्टमासाधविशयकालेसमुद्रताशंकमनीचकाशे ॥ योषिन्मनोजन्मसुखादयेषुसमुद्रताशंकमनीच
काशे ॥ ७४ ॥ स्तनयोःसमयेनयागनानामभिनद्वारसमानसारसेन ॥ परिरंभरुचिंततिर्ज्जलानामभिनद्वारस
मानसारसेन ॥ ७५ ॥ जातप्रीतियामधुरेणानुवनांतकामेकांतेसारसिकाकाकुरुतेनो ॥ ७६ ॥ कांताजनेनरहसि
समंयहीतकेशोरतेस्मरसहसवतोवितेनप्रेममिनःसुरजनीधपिहैमनीधुकेशोरतेस्मरसहासवतोवि
तेन ॥ ७७ ॥ गतवतामिवविस्मयेसुधकैरसकलामलपल्लवलीलया ॥ मधुकलामसहृदिरमावलीरसकला
मलपल्लवलीलया ॥ ७८ ॥ कुर्वंतमित्यतिभरेणानगानवाचःपुष्पैर्विराममलिनांचनगानवाचः ॥ श्रीमा

तत्संपर्कप्रप्राप्यपुरातोहनलीलांकांतेसारसिका
काकुरुतेन ॥ ४

समस्तमनुसानुगिराविहर्तुंविभ्रमनोदिसमपूरगिराविहर्तुं ॥ ७९ ॥ ॥ इतिशिशुपालवधेमहाकाव्येस
र्वतुर्वर्तानोनमषष्ठःसर्गः ॥ अनुगिरमृतमिवितायमानासथसविलोकयितुंवनांतलक्ष्मीनिरगमदनि
राहुमादितानोभवतिहस्तुननिष्कलःप्रयासः ॥ ८० ॥ रधितिसुमनसोवनानिवहीषुवतिपुतायदवःप्रयातुमीषु
॥ मेनसिशयमहास्त्रमन्यथासीतकुसुमपंचकमप्यलंसोडु ॥ ८१ ॥ अवशरमेधिराम्तहरंयोहृदयमयलरु
तोज्वलस्वरूपा ॥ अवनिषुपदमरुनास्तदानीन्पधदतविभ्रमसंपदोगनासु ॥ ८२ ॥ नखरुचिरवितेंद्रचापलेखं
ललितगतेषुगतागतंदधाना ॥ सुसरितवलयंयथौनितंवेभुजलतिकासुदुरसवलत्तरापा ॥ ८३ ॥ अतिशयप
रिणाहवान्वितेनेवहृतरमर्पितरत्नकिंकिणीकः ॥ अलघुनिजघनस्थलेऽपरस्याधुनिमधिकंकलमेखला
कलापः ॥ ८४ ॥ गुरुनिविडनितंवविंवभाराक्रमणानिपीडितमंगनागरास्य ॥ चरासुगमसुसुवसदेषुस्वर

अरविंदमशोकंचचूतंचनवमल्लिकाः ॥ नीलोत्पलंचर्पचैते ॥ पंचवागास्यसायकाः ॥

मा.
३५

समसक्तमलक्तकच्छलेन ॥६॥ तव सपरिसमीपमानयेतामहमिति तस्य मया ग्रतो मया धियः ॥ अतिरमस
कृतानलघुप्रतिज्ञाममृतगिरिगुणगौरिमाकृत्यामो न वस्तुतनुनवे प्रियन्महीयानस्तुनिरसस्तवनि
श्रयः परेणा ॥ वितथयति न जातु महचोसाविति चतयापि सखीषु मे ॥ भिमान ॥ ७ ॥ सततमनभिभा
षणामयातेपरिपणितं भवती मनानपंसा ॥ त्वयितदिति विरोधनिश्चितायां भवति भवत्सु हृजनः स
कामः ॥ ८ ॥ गतधृतिखले विलेवतास्तननलमनालपनाहं भवसा ॥ प्रणयिनिपदिनप्रसादबुद्धिर्
वममानि निजीविते दयालुः ॥ ९ ॥ प्रियमिति वनिता नितानिता मागः स्मरणासरोषकषायिता यतादी
चरसागतसखी चवो नुरोधा किल कथमप्यनुकूलयांचकार ॥ १० ॥ पंचमिः कुलकं ॥ ११ ॥ इतपदमि
ति मावयस्पयासीर्ननुस्तुतन्मनुपालया नुयांती ॥ नहिनविदितखेदमेतदीयस्तनजघनोद्धरने

राम
३५

तवापिचेतः ॥ १२ ॥ इति गदतिसखी जने नुरागादपिततमापपरश्चिरं पतीत्यातदनुगमवशाद्दना
यतानि सधितमिमानुवावनिं पदानि ॥ १३ ॥ पुनर्मम ॥ १४ ॥ यदि मयिलिमाने मागतायां तव वृत्तिर
स्ति गतास्मि संप्रतीयं अनेभ्यतपदपातमापपातप्रियमिति कोपयदेनकापिसख्या ॥ १५ ॥ अवि
रलपुलकः सहजजंसाः प्रतिपदमेकातरस्तनस्तरुणाः ॥ घटितविघटितः प्रियस्य वक्षस्तदु
विकंदुकविभ्रमं वभार ॥ १६ ॥ अशिथिलमपरावसत्यकं देहवपरिरवदहद्वहिस्तनेन ॥ दधित
ननुरुहाभुजेन भर्तुं मृदुगाममृदुव्यतिषक्तमेकवाहं ॥ १७ ॥ सुहृत्सुसममाक्षती नितानिता
प्ररादितकां चिनितं वमंडलेन ॥ विषमि तष्टुहारयष्टि र्थकचमितरंतदुरस्थले निप
ज ॥ १८ ॥ गुरुतरकलदुनुरातुनादंसललितनर्हितवामपादपद्मा ॥ इतरदनतिलोलमा

मा. का. २६ धाना पक्षम मन्मथरं जगाम २० विशेषकं ॥ लघुललितपदंतदंसषीठद्वयतिहितो
 भयपाशीपल्लवान्या ॥ सकलिनकुचबुचुकप्रणोदं प्रियमवलासविलासमन्विपोप
 ॥ २० ॥ जघनमलघुपीवरोरुच्छाहुनि विरीनितं वभारखेदि ॥ द्युपिततमशिरोधरावलं विस्व
 भुजलता विभवेनकाविहरे २० अनुवपुरपरोवाहुमूलप्रहितभुजाकलितसनेन निने ॥ तिहितदशनबास
 साकपोले विषमवितीर्त्तपदं वलाद्वान्या २१ अनुवनमसितश्रुवः सखीलिः सहपदवीमपरः पुरोगतायाः
 उरसिसरसरागपादलेखा प्रतिमतयानुययावसंसयानः २२ मदनरसमहोद्यमसर्पनाभीरुदपरिवाहि
 तरोमराजयस्ताः ॥ सरितश्चसविभ्रमप्रयातप्रणदितहंसकभ्रषणा विरेजुः २३ कृतिपथमधुराणि सा राम
 रसानामनुनदिशुश्रु विरेरुतानिताभिः ॥ विदधतिजनतामनः शरमवधपदुमन्मथचापनादर्शकां २४ २६

स इति विडं निविरी सं च दृढं गाढं प्रचदत इति वेजयंती

मधुमथनवधूरिवाहवयंतिभ्रमरकुलानिजगुयहलुकानि ॥ तदमिनयमिवावलिर्वनामैतनुतनूपल्लवां गु
 लोभिः २५ ॥ असकलकलिकानुलीकृतलिस्खलनविकीर्णाविकाशिकेशराणां ॥ मरुदवनिरुहोरजोवध
 भ्यस्तसुपहरन्विचकारकोरकाणि ॥ २६ ॥ जयवनपवतातुपातदहोरलिभिरलाभियदंगनागणास्य ॥ परि
 मलविषयस्तदुन्मतानामनुगमनेखलुसंपदोमृतः स्याः ॥ २७ ॥ रथवराधरांगनाकराज्यतिकरसय
 दुपात्रसोमनस्याः ॥ जगतिस्तनमनसस्तदादिनूनेदधतिपरिस्फुटमर्थतोभिधाने ॥ २८ ॥ अभिसुखप
 तितैर्गुणाप्रकर्षाद्वजितमुद्धतिमुखलाहधानैः ॥ तरुकिं सलयजालमग्रहस्तैः प्रसभमनीयतमंगमंग
 नानां ॥ २९ ॥ मुदितमधुभुजोभुजेनशाखाञ्चलितविश्रुखलशंखकधुवत्या ॥ तरुरतिरायितापुरोगना
 याः शिरसिमुदेवमुमोचपुष्पवर्षा ॥ ३० ॥ अनवरतरसेनरागभाजाकरजपरिकृतिलक्ष्मस्तवेन ॥ स

मा.
३७

परितरुणापल्लवेन वध्या विगतदपंखलुखंडितेन ममले ३१ प्रियमभिमुखमोद्यतस्पवाहोर्नवनखमंडनचा
रुमलमन्या ॥ मुहुरितरकराहितेन यीनस्तनतटरोधितोदधेशुकैः ३२ विततवलिविभाषपांडुलेखा
कृतपरभागविनीलरोमराजि ॥ कशमपि कशानां पुननयती विपुलतरोन्मुखलोचनावलग्रं ३३ अ
सकलकुचबंधुरोदुरोरः प्रसभविभिन्नतन्त्ररीयबंधा ॥ अविनमदुदरोदुसहकलस्फुटतरलस्पगभीरनेमि
मूला ३४ यवहितमविजानती किलांतर्वाभुविबलभमाभिमुखभाजं ॥ अधिविरपिसलीनमग्रपुष्पग्रहणाय
देनविरं विलंबकोचित ३५ अथ किल कथिते सखीभिरत्र हणाम परेव ससंभ्रमा भवन्ती ॥ शिथिलितकुसुमा
कुलाग्रपाणिः प्रतियदसंयमितां शुकारतांगी ३६ कृतभयपरितोषसन्निपातं सचकितसस्मितवक्त्रवारि
जश्रीः ॥ मनसि जगुरुत करुणोपरिष्टं किमपिरसेन रसांतरं भजन्ती ३७ अवनतवदनैदुरिच्छती वयवधिमे

राम
३७

धीरतया यदा स्थिता स्मै ॥ अहरतस्तुतगामतो स्पचेतः स्फुटमनिर्गम्यति त्रियस्त्रयैवा ३८ चापङ्गिकुलकं ॥ कि
सलयशकलेष्ववावनीयाः पुलकिनि केवलमंगकनिधेया ॥ नखपदलिपयोपि भाषितार्थाः प्रणिदधिरदधि
तैरनंगलेखाः ३९ कृतकृतकरुणासखीमया स्पलमकुशलेतिकया विहात्मनैव अभिमतमभिसाभि
लापमाविः कृतभुजमूलमबंधिमुद्दिमाला ॥ ४० ॥ अभिमुखमुपयाति मास्म किंचित्समभिरधाः पटलेमधु
व्रतानां मधुसुरभिमुखा जगंधलुच्चैरधिकमधित्वदनेन मानिपाति ॥ ४१ ॥ सरजसमकरंदनिर्भरास्तु प्रसव
विभ्रतिषु भ्ररुहा विरक्तः ॥ क्रवममृतपनामवोरुपासा वधरममुं मकं पस्तवा जिहीता ॥ ४२ ॥ इति वदति स
खीजने निमील द्विगुणितसो जतराक्षिपद्मलेखा ॥ अपतदलिभयेन मर्तुरं कं भवति हि विल्लबता गुरो ॥ ४३ ॥
नानां ४३ त्रिभिर्विशेषकं ॥ ॥ मुखकमलकमुन्नमय्य घनायदभिनवोठवध्वलादुवि तेदपिन किल बालप

पान ३५४

श्री.
मा. का.
३८

लवाग्रहपरयाविविदेविदग्धसख्या ॥४४॥ व्रततिविततिमिस्तिरोहितायां प्रतिपुवतौ वदनं प्रियः प्रियायाः ॥
यदधरावलोपनृसकरवल्यस्वनितेन तद्विवरे ॥४५॥ विलसितमनुकुर्वती पुरस्ताद्वरणि रुहाधिरुहोवधूलता
याः ॥ रमणामृतपापुरः सखीनामकलितचापलरोषमालिलिङ्गे ॥४६॥ सललितमवलम्बपाणिनां से सहव
रमुद्धितगुह्यवांछयान्या ॥ सकलकलमकुंभविभ्रमाभ्यां सुरसिरसास्वतस्त्ररेस्त्रनाभ्यां ४७ मृदुचरणौ
तलाग्रदुस्थितत्वादसहतराकुचकुंभयोभरिस्प ॥ उपरिनिखलं वलं प्रियस्य न्यपतदथोच्चतरोच्चिवीषया
न्या ॥४८॥ उपरिजतरुजानियाचमानां कुशलतया परिरंभलोलुपोऽन्यः ॥ प्रथितपृथुपयोधरांग्रहाणास्वय
मिति सुगधवधू ॥ मुदासरोभ्यां ॥४९॥ इदमिदमिति भ्रूहां प्रस्तनैर्बुधिरभिलोभयता पुरः पुरोन्या ॥ अनुर
हसमनायिनायकेन त्वरयति रंत्तमहोजनं मनोभ्रः ॥५०॥ विजनमिति वलादसुग्रीत्वा क्षणमथवीक्ष्य वि

राम
३८

पक्षमंतिकेन्या ॥ अमिपति त्वमनालघुत्वमीतेरभवद्वचति वल्लभेति गुर्वी ॥ परा ॥ अधिरजनि रजगामधामत
स्याप्रियतमयेति रुषास्त्रजावनदः ॥ पदमपिचुलितं मुवानसे हे किमिव न शक्ति हरं ससाधुसानो ॥५१॥ नखलु
वयममुष्यदानयोग्यापिवतिचपातिचयासकोरहस्त्वा ॥ व्रजविटपमसुंदरस्वतस्ये भवत्तमतः सदृशो धिरा
ययोगः ॥५२॥ तव कितवकिमाहि ते दृष्टाना ॥ हितिरुहपल्लवपुष्पकरीधरे ॥ ननु जनविदितैर्भवद्वली
केश्विरपरिपरितमेव करीषुगं ॥५३॥ सुहृदुपहसितामिवालिनादैर्वितरसिनः कलिकां किमर्थमेतां ॥ वस
तिसुपगतेन धाम्नितास्याः शठकलिरेवमहांस्त्वप्राधरत्नः ॥५४॥ इति गदितवती रुषाजवानस्फुरितमनोरमपद्म
केशरेणा ॥ अवगानियमितेन कोतमन्या सममसितां बुरुहेराचक्षुषव ॥५५॥ वल्लभिकुलकं ॥ विनयति सुदृशो
दृशः परांगप्रतापिनिकौस्तुभमाननानिलेन ॥ तदहितपुवतेरभीक्ष्णमदृशाद्यमपि रोषरजोभिराशुधरे ॥

मा. का.

३५

स्फुटमिदमभिचारमंत्र एव प्रति युवतेरभिधानमंगनानां वरतचुरमुनोपहृयपत्न्यामृदुकुसुमेनयराहताप्य
मूर्च्छितम् च समदनमवतंसितेऽधिकारं प्राप्य वताकुसुमे सुमधमायाः ॥ व्रजदपिलघुतां वभ्रवभारः सप
दिहिरामयमंडने सपत्न्या ॥ ५८ ॥ अवजितममुनातवाहमशारुविरतये सवनम्यलज्जयेवाश्रवाणकुवलय
यंविलासवत्याभ्रमररुतेरुपकरामिचवहे ॥ ५९ ॥ अपचितकुसुमाविहायवलीर्युवतिषुकोमलमाल्यमा
लिनीषु ॥ पदमुपदधिरेकुलान्पलीनानपरिचयोमलिनात्मनां प्रधानं ॥ ६० ॥ स्रथशिरसि जपाशपातभा
रादिवनितरां नतिमद्गिरसभागे ॥ मुकुलितनयने सुखारविंदे धनमहतामिव पद्मपां मरेणा ॥ ६१ ॥ अधि
कमरुणिमानमुदहृदिर्विलसदशीतमरीचिरश्मिजालैः परिचितपरिचुंबनाभियोगादपगतकुंकुमरे
रगुभिः कपोलैः ॥ ६२ ॥ अवसितललितक्रियेणावाक्कोललिततरेणातनीपसासुगेन ॥ सरसकिसलयानु

राम

३६

रंजितैर्वीकरकमलैः पुनरुत्तररक्तभाभिः ॥ ६३ ॥ स्मरसरसमुरस्यलेनपत्न्युर्विनिमयसंक्रमितांगरागरागैः भ्र
शमतिशयवेदसंपदेवस्तनपुगलेरितरेतरेनिषत्सैः ॥ ६४ ॥ अतनुकुचभरानुतेनभ्रयप्रमजनिता नतिनाश
रीरकेन अनुचितगति सादनिः सहलंकलभकरोरुभिरुभिरुधानैः ॥ ६५ ॥ अपहृततवयावकैश्चिराय
क्षितिगमनेन पुनर्वितीर्णरागैः कथमपि चरणोत्पलैश्चलद्भिर्दशविनिवेशवशात्सरस्यरस्य ॥ ६६ ॥ मु
हुरितिवनविभ्रमाभिषंगादतमितदानितरां नितेविनीभिः मृदुतरतनवोलसाः प्रकृत्याचिरमपिताः किंच
तप्रयासभाजः ॥ ६७ ॥ सहस्रिः कुलकं ॥ ॥ प्रथममलघुमोक्तिकाभमासीधुमजलमुज्ज्वलगंडमंडलेषु ॥
कठिनकुचतटाग्रपातिपश्चादथशतशर्करतांजगामतासां ॥ ६८ ॥ विपुलकमपियौवनोद्धतानां घन
पुलकोदयकोमलंचकासे परिमलितमपिप्रियैः प्रकामंकुचयुगमुज्ज्वलमेवकामिनीनां ॥ ६९ ॥ अविरत

मा. को.
४.

कुसुमावचायखेदान्निहितभुजालतयैकयोपकंठे। विपुलतरनिरंतरावलग्नः स्तनपिहितप्रियवहसाललंवे
॥७१॥ अभिमतममितः कृतांगभंगाकुचयुगसुन्नतिवित्तसुन्नमय्य ॥ तसुरभिलषितं लम्बलेन च दृष्टं
तवे स्त्रितवाङ्मवस्त्ररीका ॥७२॥ हिमलवसदृशः श्रमोदविह्वलपनयता किल नूतनोदवधाः कुचकलश
किशोरकोकयं चित्तरत्नतया तरो न पश्यता ते ॥७३॥ गत्वोदकं जघनपुलिने रुद्धमध्यप्रदेश
त्रामन्तरु कुमभुजलताः सृष्टिनाभीरुदांतः। उल्लस्योच्चैः कुचतटभुवं प्रां वयनरोमकृपान्स्वेधास
रो सुवतिसरित्ता व्यापगंडस्थलानि ॥७४॥ प्रियकरपरिमार्गदंगनानां यदासीत्सुनरधिकतरैव स्वे
दतो योदयश्रीः ॥ अथ वपुरभिषेक्तुं तास्तवां भोमिरी सुवर्नविहराखेदस्नानमम्लानशोभाः ॥७५॥ राम
इति शिशुधेमः वमः ॥ अंके कुसुमावचयो नाम सः आयासोदलद्युतरस्तनैः स्तनद्विस्ताताना ४.

मविवचलोचनारविंदैः अभ्यंतः कथमपि योषितां समूहैस्तैरुवीनिमित्तचलत्प्रचेत्ते १ यांतीनां स
मसितभ्रुवीनतत्तारं सानां महति नितान्तमनरेपि। संसंक्तैर्विपुलतया मिथो नितं वैः संवाधंरहदपितद्वभू
ववर्मा ॥१॥ नीरंध्रदुमशिशिरां भुवं भजंतीः साशंकं मुहुस्विकोत्सुकालकरैस्ताः। पस्पर्शस्यामनिलाकुलीक
तानां शाखानामस्तुहिनरश्मिरंतरालैः ॥३॥ एकस्यास्तपनकरैः करालिताया विभ्राणाः सपक्षितोष्मवार
णात्वं। सेवायेवदनसरोजनिर्जितश्रीरागसप्रियमिव चंद्रमाशुकार ॥४॥ स्वरागादुपरिवितवतो तूरीयं क
तेन प्रतिपद्यवारितातपायाः। सुखत्रादपरविलासिनी समूहाद्यायासीदधिकतरातदापरस्या ॥५॥ संस्प
शप्रभवसुखोपचीयमाने सर्वांगकरतललग्नवस्त्रभायाः। कोशेयं ब्रजदपि गाढतामजस्त्रसस्त्रं सेविगलि
तनीविनीवीरजाद्याः ॥६॥ गच्छंतीरलसमवेद्य विस्मयिन्पस्तास्तवीर्न विदधिरेगता निहंस्यः। बुद्ध्या

जितमपरेण काममाविः कुर्वीत स्वगुणामपत्रपः कएवा ॥ ७ ॥ श्रीमद्भिर्जित पुलिनानि माधवीनामारोहे
 निविड हृन्निते बबिंबैः पाषाणास्खलनविलोलमाशुनूनं वेल्लहाघपुरवरोधनानि सिंधोः ॥ ८ ॥ मुक्ताभिः
 सलिलरयास्तश्रु क्रियेश्च मुक्ताभिः कृतस्विसैकतं नदीनां । स्त्रीलोकः परिकल्पांचकार लल्यं पल्यं कैवि
 गलितहारचारुभिः स्त्रैः ॥ ९ ॥ आघ्रायश्चमजमनिघगंधवंधं निष्वासस्यसनमसंगमंगनानां । आर
 रापाः सुमनसईषिरेन भृंगैरौचित्यगाणयतिको विशेषकामः ॥ १० ॥ आयांत्वा निजपुवतौ वनान्सशक
 वहाणा मपरशिखेडिनी भरेण । आलोक्य व्यवदधत्त मधुरमारात्कामिन्यः अदकरनाज्जवं प्रियेषु ॥ ११ ॥ राम
 आजापे सुलितखाणि माधवीनां माधक्यादमलयत त्रिणां कुलानि । अतस्मिन् पयसु सलावलीषु
 प्रादुष्यात्कश्च जितः पुरः परेण ॥ १२ ॥ मुग्धायाः स्मरललितेषु चक्रवाक्यानिः शंकं दधिततमेन च व

तायाः प्राणोशानमिविदधर्षितहस्ताः शीत्कारं समुचितमुत्तरतरुणपः ॥ १३ ॥ उद्भिस्तस्फुरितसरोरुहाघमुच्चै
 सस्ते हं विहगखेरिवालपंती । नारीणां मय सरसी सफेन हं सा प्रीत्येव यतनुतपायमर्मिहस्तैः ॥ १४ ॥ नित्यायानि जवस
 ते निरासिरे यज्ञागोण श्रियमरविंदतः कराग्रैः ॥ अकृतं निषेधतमनेन निःसुरस्याः सायत्नं हितिलुतविष्णो म हिष्य
 : ॥ १५ ॥ आस्कंदकथमपियोषितो नयावद्रामस्यः प्रियकरधार्यमाणा हस्ताः ॥ ओत्सुक्यत्वरितममस्तदं वुता
 वत्संक्रांतप्रतिमतया दधा विवांतः ॥ १६ ॥ ताः सर्वसचकितमागमय्य गांधर्वा यो हृदयदमतरा विशंत्यः ॥ कामि
 न्यो मनश्च कामिनां सरागैरंगैस्तज्जलनमनुरंजयां वभूवुः ॥ १७ ॥ संक्षोभं पयसि मुहुर्महं भक्तुं भश्रीभाजा कुच
 मुगलेन नीयमाने ॥ विश्लेषं युगमगमदध्यागनाम्नारुहृतः कश्च सुखावहः परेषां ॥ १८ ॥ आसीना तदं भु
 विसस्मितेन भवति रंभोरुखतरितुं सरस्यनिष्ठुः ॥ धुन्वानाकरयुगमी कितुं विलासान् शीतालुः सलिलगतं

मा.
४२

नसिच्यतेस १२ नेष्टंतीसमंमुनासरोवागादुंरोधस्तः प्रतिजलमीरितासखीमि॥ आशिष्यद्रपच
 कितेरुणानवोढावोयारंविपदिनहृषितातिभूमिः॥ २०॥ तिष्ठंतेययसिपुमांसमंसमात्रेतद्व्यंतस्व
 यतीकिलात्मनोऽपि॥ अभ्येतंस्तुतचुरभीरियेवमौग्धाराश्चैषिद्रुतममुनानिमज्जतीति॥ २१॥ आनाभेऽप
 यसिनतभ्रुवावगाढेचापल्यादयसरसस्तरंगहस्तः॥ उच्छ्रायितनयुगमधरोहिलवस्पर्शानोभवतिकुतोऽ
 धवायवस्था॥ २२॥ कान्तानांकुवलयमप्यपास्तमहोशोभाभिर्नमुखरुचाहमेकमेव॥ संहर्षीरुलिवि
 रुतैरितीवगायलोलोमैपियसिसरोरुहंननर्त॥ २३॥ त्रुस्पंतीचलसफरीविघटितोरुवीमोरुरतिश
 पमापविभ्रमस्प॥ सुभ्यंतिप्रसभमहोविनापिहेतोर्लीलाभिः किमुसतिकाराणोरमरापः॥ २४॥ आ
 रुष्टप्रतनुवपुर्लतैस्तरङ्गिस्तस्यांभस्तदयसरोमहासर्वस्य॥ असौभिप्रस्ततविलोलबाहुपक्षैर्योषाराणा

राम
४२

सुरुभिरुरोजगंडशैलेः॥ २५॥ गांभीर्यदधरपिरंतुमंगनानांप्रहोभंजघनविघटनेननीतः॥ अंभोधिर्विक
 सितवारिजाननोऽसौमर्यादांसपरिविलंघयोभद्वव॥ २६॥ आदातुंदयितमिवावगाढमाराहमीणांततिभिरभि
 प्रसार्यमाराः॥ कस्याश्चिद्विततचलच्छिखांगुलिकोलक्ष्मीवान्सरसिराजकोशहस्तः॥ २७॥ उन्निद्रप्रियकम
 नोरमंरमरापाः संरेजेसरसिवधुः प्रकाशमेव॥ सुक्तानांविमलतयातिरस्त्रियायेनाक्रामन्नपिहिभवत्पल
 जलौघः॥ २८॥ किंतावत्सरसिसरोजमेतदारादाहोस्विमुखमवभासतेरमरापाः॥ संशय्यक्षामितिनिश्चिका
 यकश्चिद्विद्योकेवकिसहवासिनांपरोहैः॥ २९॥ शृंगारिद्रुतकनकोज्वलानिगंधाः कोसुभंष्टयुकुव
 कुंभसंगिवासः॥ माद्रीकंप्रिप्तमसन्निधानमासन्नारीणांमितिजलकेलिसाधनानि॥ ३०॥ उतुंगाद्
 निलचलोश्रुकास्तदांताचेतोभिः सहभयदर्शिनोप्रियाणां॥ श्रोणीभिर्गुरुभिरत्सुसुत्यतंत्यस्तोय

मा. का.
४३

शुद्धतरमंगनानियेतुः ॥ ३१ ॥ मुञ्चत्वादविदितकैतवप्रयोगागच्छं सः सपरिपराजयंतरूपाः ॥
ताः कांतैः सहकरपुष्करैरितांबुजास्तुह्यमभिसररात्रहामदीव्यम् ॥ ३२ ॥ योगपस्पत्रिनयनलो
चनानलात्विनिर्दग्धस्मरएतनाधिरास्यलक्ष्म्याः ॥ कांतायाः करकलशोद्धतैः पयोभिर्वक्त्रेन्दो
रकृतमहाभिषेकमेकः ॥ ३३ ॥ सिचंसाः कथमपिवाहसुन्नमप्यप्रेयांसमनसिजडुःखदुर्वला
याः ॥ सौर्वसंवल्लयमपागलत्कराश्रावरापश्रियश्चशेषमंगनायाः ॥ ३४ ॥ स्निह्यंतीदृशा
मपरानिधायपुस्तमिर्त्तनप्रणायरसेनवारिणोवकंदर्पप्रणवमनाः सखीसिष्टिहालक्षेराप्रति
मुवमजलिचकार ॥ ३५ ॥ उद्दीप्यप्रियकरकुण्डलापविद्धैर्लज्जद्वयमभिषिक्तमन्यनार्याः ॥
मोभिसुहृदसिचद्वद्वरमर्षादात्मीयं पृथुतरनेत्रयुगममुक्तैः ॥ ३६ ॥ आनंदं दधति सुखे करोद

राम
४३

केनश्यामायादयिततमेनसिचमानोर्ध्वश्रावदत्तमसिक्तमप्यनल्पस्वेदांबुस्तपितमजायतेतरस्याः ॥ ३६ ॥ कुर्वद्भि
मुखरुचिसुज्वलामजस्रं यैस्तोयैरसिचतवल्लभां विलासी ॥ तैरेवप्रतिपुवतेरकारिहरात्कालुष्यं शशधरदि
धीतिच्छटाह्वैः ॥ ३७ ॥ रागाधीकृतनयनेननामधेयव्यत्यासादभिसुखमीरितः प्रियेणामानिन्याकपु
षिपतत्रिसर्गमंदोभिंदानोद्दयमसाहिनोदवज्रः ॥ ३८ ॥ प्रेमागोरः प्रणयिनिचिचिप्रियायास्तत्रापं
वज्रलविश्रुषो गृहीताः उद्धताः कठिनकुचस्थलाभिघातादासन्नाधृशमपरांगनामधातुः ॥ ४० ॥ संक्रा
तं प्रियतमवहसौंगरागंसाध्वस्याः सरसिहरिष्यतेः धुनोभ ॥ तुष्यैवं सपरिदृतेपितत्रतेपेकस्याश्चि
त्सुदनखलक्ष्मणाः सपत्न्या ॥ ४१ ॥ हुतायाः प्रतिसखिकामिनान्यनान्नाही मत्प्राः सरसिगलन्मुखेदु
कांतैः ॥ अतद्विदुतमिवकतुमश्रुवधैर्मानंगमयितुमीधिरपयोसि ॥ ४२ ॥ सित्तायाः रूपाभवसि

माका
४४

व्यसर्वमन्यामन्यस्याः प्राणवतावतावलायाः ॥ कालिन्नासमधितमसुरेववक्रं प्रापास्तोगलदपशवमंज
नांभः ॥ ४३ उद्दोडुं कनकविभ्रषणान्यसक्तः सध्रीचावलपितयघ्ननालमूत्रः ॥ आरुहप्रतिवनिताक
दाहभारः साधायीगुरुरभवद्भुतस्तरापाः ॥ ४४ ॥ आवदप्रचुरपराधकिंकिणीकोरामाराणामनवरतोद
गां हभाजां नारावं व्यतनुतमैखलाकलापकस्मिन्वासजलगुणो गिरांपदुलं ॥ ४५ ॥ पर्यच्छेसरसिहते
शुकैपयोभिलोलाहोसुरतशुरावपत्रपिह्मे सुश्रोणपारलवसनेनवीचिहस्तन्यस्तेन दुतमकृता कि
नीसखीतं ४६ नारीभिर्गुरुजघनस्थलाहतानामास्पश्रीविजितविकाशिवारिजानां लोलत्वादपहर
तातर्दगरागं संजज्ञे सकलपुष्पआशयो जलानां ॥ ४७ ॥ सौगंध्यं दधदधिकाममंगानां नोहरत्वा हतमहमा
ननोयमानेनेदीयोजितमितिलज्जयेवतासामालोलेपयसिमहोत्पलं नमज्ज ॥ ४८ ॥ प्रभ्रष्टः सरभस

राम
४४

नां ५

मंभसोवगाहक्रीडाभिर्विदलितसूयिकापिशंगौः आकल्यैः सरसिहिरामयैर्वधूनामौर्वग्निकृतिशकलैरि
व्यराजि ॥ ४९ ॥ आस्माकीयुवतिदृशामसौतनोतिद्यायैवश्रियमनपापिनी किमेभिः मत्तैर्वस्वगुणापिधान
साभ्यस्त्यैः पानीयैरिति विदधा विरेज नानि ॥ ५० ॥ निहोते सति हरिचंदने जलोघोरापां डोगतिपरभागायां गनायाः ॥ अ
हायस्तनकलशद्वयादुपेयैर्विष्टैः सहृदयैर्वहारजस्य ॥ ५१ ॥ अन्यनंगुणाममृतस्यधारयंती संपुष्टस्फुरि
तसरोरुहावतंसा प्रेयोभिः सहसरसीनिषेयमाणा रक्तलंघधितवधूदशां सुरेव ॥ ५२ ॥ स्नाती दृहदमलो
दविंदुचित्रोरेजातेरुचिरदृशामुरोजकुंभौ हाराणां मणिभिरुपाश्रितो समंतादुत्सृजैर्गुणावदुपेयैकाम्य
येव ॥ ५३ ॥ आरुहः पतितइति स्वसंभवोपि स्वच्छानोपरिहरणीयतामुपैति ॥ कर्तोभ्यश्रुतमसितोत्पलं वधूनां
वीचिभिस्तदमनुयन्ति रासुरापा ॥ ५४ ॥ दंतानामधरमयावकंपदानि प्रत्यग्रास्तु मविलेपनां नखांकाः ॥ आनि

मा. का.
४५

सुःप्रसन्नधितोयमंगनानोशोभायेविपदिसहाश्रितानवति ५४ कस्यश्चिन्मुखमनुघोतपत्रलेखंयातेने
सलिलभरावलंविनीभिः॥ किंजल्क्यतिकरपिजरांतराभिश्चित्रश्रीरलमलकाग्रवल्लरीभिः॥ ५६॥ वक्षोभ्यो
घनमनुलेपनेयहनासुतंसानहरतवारिमुद्गतेभ्यः॥ नेत्राणां मदस्विरहतेवतस्थोचास्तुष्यः खलुमह
तांपरैरलंघ्यः॥ ५७॥ योवाद्यः सखलुजलैर्निरासिरागोपश्चित्तैस्तत्तदवस्पएवतेषां॥ धीराणां व्रजतिहिं
सर्वएवनांतःपातित्वादभिभवनीयतांपरस्य॥ ५८॥ केनानासुरसिरुद्देष्टुहारलीलाबेलश्रीर्जघनतलेषु
शैवलानां गांडे सुस्फुटरचनाजपत्रवल्लीपर्याप्तपयसिदिभ्रूषाणां वधूनाम्॥ ५९॥ अश्रुपद्भिर्जलमभि
भ्रूषणैर्वधूनामंगेभ्यो गुरुभिरमज्जिलजयेव॥ निर्मोलेरथनन्दतेवधीरितानामस्तु चैर्मवतिलघी
यसां हि धार्ष्ट्यं॥ ६०॥ आम्बुषास्तिलकरुचः स्रजो विरस्ताः नीरक्तवसनमपाकृतो गारागः कामः स्त्रीरनुश

राम
४५

यवानि वस्त्रपक्ष्याघातादितिस्ततरांचकारचारु॥ ६१॥ शीतार्क्षिः वलवदुपेयुषेवनीरैरासेकाक्षिशिरसमी
रकंपितेन॥ रामाणामभिनवयोवनोष्णभाजैरास्त्रेविस्तेनतदयोर्नवांसुकेन॥ ६२॥ श्रोतद्विः समधिकमा
तमंगसंगाल्लावापेतनुमदिवोबुवाससोतैः॥ उत्तरतरलतरंगरंगलीलानिस्मात्तरथसरसः प्रियासमूहैः
॥ ६३॥ दिव्यानामविहृतविस्मयांपुरस्तादंभस्तः स्फुरदरविंदचारुहस्ताः॥ ६४॥ सश्रियमिक्काविदुत्तरंती
मस्मोर्धीजलनिधिमेषनस्यश्रीरिः॥ ६५॥ अस्तांयत्यरिहितमेतयोः किलांतद्विनाशं तदुक्तेकसेकस
क्तंरुनारीणां विमलतरोसमुल्लसंत्ताभासातदधत्तुरुदुकूलमेव॥ ६६॥ वासांसिन्यवसतयानियो
धितस्ताः शुभ्राश्च्युतिभिरहासितैर्मुदेव॥ अस्तास्तः सपनगलज्जलानियानिस्थूलाश्च्युतिभिरा
हितैः शुचैव॥ ६७॥ आर्द्रत्वादतिशयिनीमुपेयिवक्त्रिः संसक्तिं नृशमपिभूरिशोऽवधूते॥ अंगे

मा. क. भ्यः कथमपि रामलोचनां विश्लेषो वतनवरक्तकैः प्रपेदे ॥ ६० ॥ प्रसंसं विलुलितमूर्द्धजाचिरायस्त्रानां देव
 ४६ पुरुषापयत्किं लोकाः नाजानादभिमतमतिकेऽभिवीक्ष्य स्वदां बुद्धवसमवपरां पुनस्तन ॥ ६१ ॥ सीमंतं मि
 जमनुवध्रतीकराभ्यामालसस्तनतटवाहुमूलभागा ॥ भर्त्रो न्यामुदुरभिलष्यतानिदध्मेनेवाहो वि
 रमतिकौतुकं प्रियेभ्यः ॥ ६२ ॥ स्वच्छां भस्तपनविधौ तमंगमोष्ठं लघुलघुतिविशदो विलासिनीनां वा
 सश्च प्रतनुविविक्तमस्त्रितीयां नाकल्योपदिक्कुसुमेषु गानमून्य ॥ ६३ ॥ इति धौतपुरं धिमत्सरान्स
 रसिमज्जनेनः श्रियमाप्तं कुमीषे ॥ ७१ ॥ इति श्रीशिशुपालवधे महाकाव्ये श्रीकविमाधवकृतौ ग्रं
 के जलश्री उवर्त्तनो नाम अष्टमः सर्गः ॥ ७२ ॥ अभितापसं पदमथोष्म रुचिर्निजतेजसामसहस्रा राम
 नश्वाययसिप्रपित्सुरपरं बुनिधेरधिरोढुमस्तगिरिभ्यपतत् ॥ १ ॥ गतया पुरः प्रतिगवाक्षसुखं व ४६
 वतोतिशायिनीमविरलांगभासः ॥ अबलोक्य तदैव यादवानपरवारिराशेः शिशिरेतररोचिषा यथातथिषु कुमीषे ॥

धतीरतेन भृशमुत्सुकतां ॥ सुहृन्तरालभुवमस्तगिरिः सवित्तुश्रयो विदमितीतदृशा ॥ २ ॥ विरलातपद्यवि
 रनुस्मवपुः परितो विपांडुध्वद्भ्रशिरः ॥ अभवकुतः परिणतिशिथिलः परिमं रस्यनपनोदिवसः ॥ ३ ॥
 अपराहूशीतलतरंगाशनैः रं निलेते लोलितलतांगुलये ॥ निलयायशाखिनश्वाक्षपते ददुराकुलाः खगकुला
 निगिरः ॥ ४ ॥ उपसंध्यामास्ततनुसानुमतः शिखरेषु ततस्तगामशीतरुचः ॥ करजालमस्तसमपेपिसतामुचितं स्व
 त्रश्चतरमेव पदं ॥ ५ ॥ प्रतिकूलतामुपगतं हि विधौ विफलत्वमिति बहुसाधनता ॥ अक्लेवनाय दिनभर्तुरभूत्
 पतिष्यतः करसहस्रमपि ॥ ६ ॥ नवकुंकुमारुणाय यो धरया स्वकरावसक्त रुचिरां वरया ॥ अतिसक्तिमेत्यवरु
 णास्य दिशा भृशमेन्वरमदत्तस्वारकरः ॥ ७ ॥ गतवत्पराजतजपाकुसुमस्तवकधतौ दिनकरेऽवनतिं वह
 लानुरागानुरुविंद हलप्रतिवद्धमध्यमिव दिग्वलयं ॥ ८ ॥ इतशातकुंभनिभमं सुमतो वपुरर्द्धमग्रवपुषः

मा.का.
४७

पयसि।रुचिरेविराविनखनिन्नहजुगदंस्कैकतरावंडमिव॥१॥अनुगागवंतमयिलोचनयोर्दधतंवपुःसुखं
मतापकरं।निरकाशायइविमयेतवसुंविमहालयादपरदिगाणिका॥१०॥अभितिगमराश्मिविरमाविरमा
दवधानखिन्नमनिमेषतया॥विगलनमधुव्रतकुलाश्रजलेन्यामिमिलदञ्जनयनंनलिनी॥११॥अविभाव्यता
रकमदृष्टिमयतिविंवमस्तमि तमानुनमः॥विराजोरुतापमतमिस्त्रमभादपदोषतेवविगुणास्पृगाः॥१२॥
रुचिधाम्निभेर्त्रिभृशंविमलाःपरलोकमभ्यपगतेविविशुः।जलनंलिखःकथमिवेतरयासुलभोन्यज
ननिससुवपतिः॥१३॥विहितांजलिर्जनतयादधतीविकसत्कुसुंभकुसुमारुणातां।विरसुहितापितव
रौरुदसोनपिन्टप्रसूःप्रकृतिमात्मभुवः॥१४॥अथसांइसांध्यकिरणारुणितंहरिहेतिहृतिमिपुनंपत
ताः।एथगुत्पत्यपातविरहाहृदिलहृदयस्तुताहृगचुलिप्रमिव॥१५॥निलयःश्रियःसततमेतदितिप्र

राम
४७

थितंयदेवजलजन्मतया।दिवसात्ययेतदपिमुक्तमहोचपलाजनंप्रतिनचोधमदः॥१६॥दिवसोऽनुमित्रम
गमद्विलयेकिमिहास्यतेवतमयावलया।रुचिभर्तुरस्यविरहाधिगमादितिसेध्यपापिसपुद्विगमि॥१७॥
पतितेपतंगमृगाराजिनिजप्रतिविंवरोषितइवावुनिधो।अथनागपृथमलिनानिजगत्यरितस्तर्मासिपरित
स्तरिरे॥१८॥चाव्यसरनुभधरगुहांतरतःपटलंवहिवहलपंकुरुचि।दिवसावसानपहुनस्तमसोवहिरेत्यवाधि
कमभक्तगुहा॥१९॥किमलंवतोवरविलयमधुःकिमवद्वतोर्द्वुमवनीतलतः।प्रससारतिर्यगाद्यदिगम्य
इतिप्रचुरीभवन्ननिरधारितमः॥२०॥स्थगितांवरहितितलेपरितस्तिमिरेजनस्पृहशमंधयति।दधिरे
रसोजनमपूर्वमतःप्रियवेशमवर्त्मसुदृशोदृष्टुः॥२१॥अवधार्यकार्यगुरुतामभवन्नभयायसांइतमस्त
तमसे।स्तुतनोःस्तनौचदयितोपगमेतन्नरोभराजिपथवेपथवे॥२२॥सवितुस्त्रिषानदृशोऽहनियः

मा.का.
४८

सतमीतमोतिरधिगम्यततां। कतिमग्रहीद्रुहगोलघवः प्रकटीभवन्तिमलिनाश्रयतः॥३३॥ अनुलेपना
निकुसुमान्यवलाः कृतमन्यवः पतिषुदीपशिखाः। समयेनतेन कृतसुप्तमनोभवबोधनंसममबोधिषत॥३४॥
वसुधातनिः कृतमिवाहियतेः पदलंफणामणिसहस्ररुचां स्फुरदंशुजालमथ शीतरुचः ककुभंसम
स्फुरतमाघवनीम्॥३५॥ विशदप्रभापरिगतं विवभावेदयाचलव्यवहितं दुवपुः सुखमप्रकाशदशनंश
नकैः सविलासहासमिवशक्रदिशः॥३६॥ कलयातुषारकिराणास्पधुरः परिमंदभिन्नतिमिरोद्यजरा
णामभ्यपद्यतेजनेन नृपागगनंगणाधिपतिमृत्तिरिति॥३७॥ नवचंद्रिकानुसुमकीर्णतमः कवरीभृ
तोमलयजार्द्रमिव। दृष्टशेललाततदहारिहरेर्हरितोसुखस्यहिमरश्मिदलं॥३८॥ प्रथमंकलाभवदया
दृमयोहिमदीधितिर्महदभ्रदुहितः॥ दधति क्रवंक्रमशएव नलघुतिशालिनोपिसहसोपचयं॥३९॥

राम
४८

उदमजिकैदन्तजितशायनादपनिडपांडुरसरोजरुचा। प्रथमंप्रबुद्धनदराजस्तुतावरनेंदुनेवतुहिनघुतिना
॥३९॥ अथलक्ष्मणानुगतकोतवपुर्जलधिं विलंध्यशशिदाशरथिः। परिवारितः परितः स्रगौस्तिमि
रौघराक्षसबलं विभिदे॥४०॥ उपजीवति स्म सततंदधतः परिसुग्धतां वणिगिवोडुपतेः॥ घनवीधिवीथिमव
तीर्णवितो निधिरंभसामुपचयायकला॥४१॥ अरजनीमवाप्यरुचमापशशी सपदिं व्याहृषयदसावपितां॥
अविलंबितक्रममहो महतामितरेतरोपकृतिमश्नरितं॥४२॥ दिवसेभृशोषारुविपादहतोरुदतीमिवा
नवतारलिरुतैः॥ सुहुरामृषन्मृगाधरोयकरैरुदशिष्यसत्कुसुदिनीवनिता॥४३॥ प्रतिकोमिनीतिददमुश्च
किताः स्मरजन्मघर्मपयसेवचिता॥ सुदृशोभिभर्तृशशिरश्मिगलज्जलबिंदुमिंदुमणिरासवधूं॥४४॥ अ
मृतद्वैविदधदुदृशामपमार्गमौषधिपतिः स्मकरैः परितो विसर्पिपरितापिभृशंवसुषोववारयतिमान

माकै
४५

विषां ॥ ४४ ॥ अमलात्मसुप्रतिफलनमितस्तृणीकपोलफलकेषु सुदुःखं ॥ विससारसां इतरमिंदुरुचामधि
कावभासितदिशांनिकरः ॥ ४५ ॥ उपगूढवेलमलघुमिभुजैः सरितामचुस्तुभदधीशमपि ॥ रजनीकरः
किमिवचित्रमहोयदिरागितांगगामनंगलघुं ॥ ४६ ॥ भवतोदरेषुपरिमंदतयाशपितालसत्स्फटिकयष्टि
रुचः ॥ अवलंब्यजालकमुखोपगतानुदतिष्ठुदुकिरणान्मदनः ॥ ४७ ॥ अविभावितेषुविषयः प्रथममदनो
पिन्नमभवत्तमसा ॥ उदितेदिशः प्रकटयत्यमुनायदधर्मधाम्निधनुराचक्षुषे ॥ ४८ ॥ सुगयद्विकाशसुदयाहमि
तेशशिनः शिलीमुखगणालभत ॥ इतमेतत्सपुष्पधनुषोधनुषः कुसुदेगतामनसिचावसरं ॥ ४९ ॥ कुकुभा
मुखानिसहसोजलयनृददराकुलत्वमधिकंरतये ॥ अदिदीपदिदुरपरोदहनः कुसुमेषुमत्रिनयनप्रभ
वः ॥ ५० ॥ इतिनिश्चितप्रियतमागतयः सितदीधितावुदितवत्यबलाः ॥ प्रतिकर्मकर्तुमुपचक्रमिरेसमयेहि

राम
४५

सर्वमुपकारिकृतं ॥ ५१ ॥ सममेकमेवदधतुः सुतनोर्गुरुहारभूषणसुरोजघटौ ॥ घटतेहिसंहिततयाजनिता
मिदमेवनिर्विवरतांवहतो ॥ ५२ ॥ कदलीप्रकांउरुचिरोरुतरोजघनस्थलीपरिसरैर्महति ॥ रसनाकलापकगुणो
नवधूर्मकरध्वजद्विरदमाकलयत ॥ ५३ ॥ अधरेद्यलक्तकरसः सुदृशांविशदसंकपोलभुविलोध्ररजः ॥ नवमंजनं
नयनपंकजयोर्विभिदेनशंखनिहितासयसः ॥ ५४ ॥ स्फुरदुज्ज्वलाधरदलैर्विलसदृशानोसुकैसरभरैः परितः
॥ धृतसुगंधगंडुफलकैर्व्यरुचन्विकसद्गिरासकमलैः प्रमदाः ॥ ५५ ॥ भजतेविदेशमधिकेनजितस्तदनुप्रवेश
मयवाकुशलः ॥ मुखमिंदुज्वलकपोलमतः प्रतिमाच्छलेनसुदृशामविशत ॥ ५६ ॥ प्रवमागताः प्रतिहतिंक
दिनेमदनेषवः कुचतदेमहति ॥ इतरागवन्नयदिदंगरिमस्मपितावलनमगमत्तनुतां ॥ ५७ ॥ नमनोरमास्व
पिविशेषविदांनिरचेष्टयोग्यमिदमेतदितिगृहमेष्यतिप्रियतमेसुदृशांवसनांगरागसुमनःस्तु

माको
५०

मनः॥५॥वपुस्वलिप्तपरिरंभसुखवधानभीरुक्तयानवधः॥सममस्पवाठमिदमेवहियत्प्रियसंगमेव
नवलेपमेदः॥५॥निजपाणिपल्लवतटस्वलनादभिनासिकाविवरसुसतितैः॥अपरोपरीक्ष्यशनकैर्मुमुदेसु
मुखवासमास्पकमलम्बसैने॥५॥विधृतेदिवासवयसाचपुरःपरिपरीमंउलविकाशभृतिः॥हिम
धाम्निर्दपतातलेचसुहःस्वसुखश्रियंमृगदृशोदहसुः॥५॥अधिजानुबाहुमुपधायनमत्करपल्ल
वार्पितकपोलतलं॥उदकंठिकंठपरिवर्तिकलस्वरमृग्यगानपरयापरया॥५॥प्रणयप्रकाशनविरो
मधुराःसुतरामभीष्टजनचित्तहतः॥प्रजिघायाकांतमनुमुग्धतरास्तरुणीजनोदृशाश्वाथसरवी
॥५॥नचमेवगच्छतियथालकतांकरुणांयथाचकुरुतेसमधिनिधुरांतयेनसुपगम्पवदेर
मिहतिकाविदितिसंदिदिशे॥५॥इयितायमानपरयापरयात्वरितंयथावगदितापिसरवीकिमु

राम
५०

मा
त्यंस्ततनुपालभयाःकिलदोषमस्यनहिविषयं॥इतिसंप्रधार्यरमणायवधूर्विहितागसेपि ३

चोदिताःप्रियहितार्थकृतःकृतिनोभवंतिसुहृदःसुकृतां॥५॥प्रतिनिधकांतमपराधकृतंयदितावद
स्पुनरेवमया॥क्रियतेनुवृत्तिरुचितेवततःकलयेदमानेमेनसेसखिमां॥५॥अवधीर्यधैर्यकलितादयितं
विदधेविरोधतयतेनसह॥तवगोप्यतेकिमिवकर्तुमिदंनसहास्मिसाहसमसाहसकी॥६॥तदुपैविससर्जस्व
रवी॥६॥विशेषकं॥ननुसंदिशेतिस्तुदृशोदितयात्रपयानकिंचनकिलाभिदधेनिजमेहिमंदमनिशनिशि
तैःकशितंशरीरमशरीरशरैः॥६॥बुवतेस्मद्वयपस्तनरान्तरवस्वगल्भमतिगर्भगिरः॥सुहृदर्थमीहित
मजिह्मधियाप्रकृतेर्विराजतिविरुद्धमपि॥६॥ममरूपकीर्तिमहरदुवियस्तमनुप्रसक्तहृदयेयमिति॥त्वयि
मत्सरादिवनिरस्तदयःसुतरांसितातिखलुतामदनः॥६॥तवसाकंयास्तुपरिघटपतिश्रवाणंयदंगुलि
मुखेनसुहः॥घनतांश्रवंनयतितेनभवदुगाष्टगहरितमद्वयतया॥६॥उपतायमानमलघुस्मिन्मनिः

मा. का.
५९

श्वसितैः सितैरसरोजदृशः॥ इवतां ननेतुमध्वरं ह्यमतेन वनागवद्विहलप्रगरसः॥ ६६॥ दधति स्फुटं रतिप
तेरिषवः शिततां यदुत्पलपलाशदृशं॥ दृश्यं निरंतरं हृत्कठिनस्तनमंडलावरणमप्यभिदन्॥ ६७॥ कु
सुमादपि स्मितदृशां स्तुतरां सुकुमारमंगमिति नापरथा॥ अनिष्टं निजैरकरुणाः करुणां कुसुमेषु रुतप
तियद्विशिखैः॥ ६८॥ विषतां निषेदितमपक्रियया ससुपैति सर्वमिति सत्यमदः॥ अमृतं स्तुतोपि भवतो
विरहाद्यदहंति हि मरश्चिरुचः॥ ६९॥ उदितं प्रियां प्रतिसहाईमिति श्रद्धयत प्रियतमेन वचः॥ विदिते गि
ते हि सुरसवजने सपदीरिताः खलु लंगति गिरः॥ ७०॥ कुलकं॥ दयिता हृतस्य युवमिर्मनसः परिमृष्टता
मिव गतैः प्रथमं॥ उदिते ततः सपदिलक्ष्यपदैः क्षणादकरेणुपदिभिः प्रयये॥ ७१॥ निपपात संभ्रम
भृतः अवगाहसितं कवः प्रगाहितालि कुलं॥ दयितावलोकविकसनयनप्रसन्नप्रणुजमिव नी

नृदः

राम
५२

रुहं॥ ७२॥ उपनेतु सु नतिमतेव दिवं कुचयोर्गुणतरसाकलितां॥ रमसो लिखिता सुपगातः सहसा परिरम्य क
श्चन वधू मरुधतः॥ ७३॥ अनुदेहमागतवतः प्रतिमां परिणायकस्य गुरुमुद्रुहता॥ सुकुरेणावे पश्यु भृतोति भरा
क्तयमप्यपाति न वधू करतः॥ ७४॥ अवनम्य वक्षसि निमग्न कुचद्वितयेन गाढमुपगूढवता॥ दयितेन तक्षणाचल इ
सनाकलकिं किरीरवमुद्रासिवधूः॥ ७५॥ कररुद्धनी विदयितो पगतौ लसितवरा विरहितासनया॥ क्षणाददृष्ट
दृक् शिला सदृशस्फुरद्गुह्यमिति वसनं ववसे॥ ७६॥ पिदधानमन्वगुपगम्य दृशो ब्रुवते जनाय वदकोयमिति॥ अ
भिधातुमभ्यवससौ न गिरा पुलकैः प्रियं न वधू न्यगदत्॥ ७७॥ उदितो रुसा दमेति वेपथुमत्सु दृशो मिमर्ह
विधुरं वपया॥ वपुरादरातिशयशं सिधुरः प्रतिपत्तिमूढमपि बाहुमभृत॥ ७८॥ परिमंथराभिरलघूरुभरादधि
वेश्मपत्करूपचारविधौ॥ स्वलिताभिरप्यनुपदं प्रमदाः प्रगायाति भूमिमगमनगतिभिः॥ ७९॥ मधुरो न

तन्मूललितं च दृशोः सकरप्रयोगचरं च ॥ प्रकृतिस्त्वमेव निपुणागमितस्फुटनृत्यलीलमभवत्सुतनोः ॥ ८८ ॥
 तद्व्युक्तमंगतवविश्वसृजानकृतं यदीक्ष्णासहस्रतयं ॥ प्रकटीकृता जगति येन खलु स्फुटमिदं ताघमयिगो
 त्रमिह ॥ ८९ ॥ न विभावयत्यनिशमसिगातामपि मां भवानति समीपतया ॥ हृदयस्थितामपि पुनः पुरतः क
 थमीक्षते बहिरभीष्टतमा ॥ ९० ॥ इति गंतुमीक्षु मभिधाय पुरः क्षणादधिपातविहसद्वदनां ॥ स्वकरावलंबन
 विमुक्तगलत्कलकां चिकां विरहसागराः ॥ ९१ ॥ विशेषकं ॥ ॥ अपयातिसरोषया निरस्ते कृतकं का
 मिनिचुस्तु वेष्टगाह्या ॥ कलयन्तपिसव्यथावतस्ते शकुनेन स्वलितः किलेतरोपि ॥ ९२ ॥ आलोक्य प्रि
 यतममं शुकं विलस्यतस्ते नमितमुखे द्रुमानवत्या ॥ तन्मूलं पदमवलोकयां बभूवुर्मानस्य दुतमपयान
 मास्थितस्य ॥ ९३ ॥ सुदृशः सरसबलीकृतप्रस्तरसास्त्रिष्टवतः सयौवनोष्मा ॥ कथयमथ भवेत्स्मरान

लोत्समः कुचभरो ननखंपचः प्रियस्य ॥ ९४ ॥ दधत्करो जदपसुर्वशीतलं भुवोगते वस्वपसुर्वशीतलं ॥ वभौ सु
 खेना प्रतिमेन काचं श्रिया धिकानां प्रतिमेन काचन ॥ ९५ ॥ इत्थं नारी घटयत्सुमलं कामिभिः काममासन प्रा
 लेयो शोः सपदिरुचयः शांतमानो तरायाः ॥ आचार्यत्वे तरिषु विकसन्मन्मथः श्रीविलासाही प्रसू रूप
 शमकुशलाः सीधुः शुकुरासां ॥ ९६ ॥ श्रीराम ॥ ॥ इति श्रीशिशुपालवधे महाकाव्ये श्यं केशरीशवरीनो
 नाम नवमः सर्गः ॥ सज्जितनिस्तुरभीपययना सुलसन्नपनवारिरुहाणि ॥ आयसुः सुघटितानि ह
 रायाः पात्रता सुवदनावदनानि ॥ ९७ ॥ सोपचारमुपशांतविवारं सानुतर्षमनुतर्षपदेन ॥ ते सुहृत्तम
 थमूर्त्तमपीयन् प्रेममानमवबुधयवधुस्वाः ॥ ९८ ॥ कांतकांतवदनप्रतिविंबे भग्नबालसहकारसुगंधो
 । स्वादुनिप्रादितालिनिशीते निर्ववारमधुनीद्वियवर्गः ॥ ९९ ॥ कापिशायनसुगंधिविधूरीनुन्म

मा.का
५३

दोषिस यित्तं समशेत ॥ कुलदृष्टि वदनं दयिताना मङ्गरचारुचषकं च षडंघ्रिः ॥ ४ ॥ विंबितं भृतपरि श्रुति जानन
भाजने जलजमित्यबलायाः ॥ घ्रातुमक्षिपतति भ्रमरः स्मभ्रांति भाजिभवति क्विविवेकः ॥ ५ ॥ इतमिष्टतम
यामधुपक्वार्ठमापयितो रसवतां ॥ त्रस्तुवागमुकुटांशुभिरासी चेतनाविरहितैरपि पीतं ॥ ६ ॥ स्वा
दनेन सुतनोः रविचाराष्ट्रदौतः समवचरिष्टरसोत्र ॥ अन्यमन्यदिवयन्मधुयूनः स्वादमिष्टमतमिष्टत
देव ॥ ७ ॥ पीतवसमिमते मधुतुल्यस्वादस्वोष्ठरुचकं विविदं हो ॥ लभ्यते स्मपरिरक्ततयात्मायावकेन विय
तापियुवत्याः ॥ ८ ॥ कस्यचित्समदनं मदनीय प्रेयसी वदनपानपरस्य ॥ स्वादितः सकृदिवासव एव प्रसूत
सराविदंशपदेभ्यः ॥ ९ ॥ बिभ्रतो मधुरतामविपात्ररागिभिर्युगपदेव पपाते ॥ आननेर्मधुरसो विकसद्भिर्न
सिकाभिरसितोलसगोधः ॥ १० ॥ पीतसीधुमधुरैर्मिथुनानामाननैः परिरुतं च षकांतः ॥ श्रीउयारुददिवालि

राम
५३

तु

विरावैर्नीलनीलजमगाच्छ्रद्धतस्तौ ॥ ११ ॥ प्रातिमंत्रिसरकोणागतानां चक्रवाक्यस्वनारमणीय ॥ गूढस्त्व
तरहस्पसहास्तः सुक्रवांप्रवृत्ते परिहासः ॥ १२ ॥ हावहारिहसितं वचनानां कोशलं दृशिविकारविशे
षा ॥ चक्रिरेभ्यः शमृजोरपि वधाः कामिनेव तस्मिन् मनदेन ॥ १३ ॥ अप्रसन्नमपराद्धरिपत्नौ कोपदीप्तसुर
रीकृतधैर्ये ॥ हालितं नुशमितं नुवधूनां द्रावितं नुददयं मधुवारैः ॥ १४ ॥ संतमेव चिरमप्रकृतत्वादप्र
काशितमदिघतदंगो ॥ विभ्रमं मधुमदः प्रमदानां धातुलीनसुपसर्गश्चार्थः ॥ १५ ॥ सावशेषपदसु
क्तसुपेक्षास्त्रस्तमाल्यवसनाभारोषु ॥ गंतुमुत्थितमकारणतः स्मद्योतयंति मधुविभ्रममासौ ॥ १६ ॥
मघमं दविगलत्रयमीषश्च स्तुष्टिस्तपह्मदध्या ॥ वीक्ष्यते स्मशानकौर्नववधाकामिनो मुखमधो
मुखयैव ॥ १७ ॥ याकथंचनसखीवचनेन प्रागभिप्रियतमं प्रजगल्ये ॥ श्रीउज्जुमभजन्मधुपासास्वा

माका
५४

र३

मदात्प्रकृतिमेतिहिसर्वः॥१८॥छादितःकथमपिप्रयंत्यःप्रियंप्रतिविरायरमण्या॥वास्यामिदविशंक
मयाविश्वस्तुषोभवत्साविवरागः॥१९॥आगतानगणितप्रणिपातान्वल्लभानमिससारयिष्णुणां॥प्रा
पिचेतसिसविप्रतिसारेस्तुभ्रवामवसरःसकेराण॥२०॥माधुनस्तममिसीसरमागस्कारिणामदेविमो
हितचित्तः॥योषिदित्यभिललाषनहालांदुस्त्यजःस्वस्तुस्तुखादपिमानः॥२१॥हीविमोहमहरद्वि
तानामंतिकंरतिसुखायनिनाया॥सप्रसादमिवसेवितमासीत्सद्यएवफलदंमधक्तासां॥२२॥ह
हमात्रमदनंदयितेनयाप्रमतिशयिकेनरसेन॥सस्वदेमुखसुरंप्रमहानानामरूढमपिचबुद्धपा
दि॥२३॥लक्ष्मीरभगुणोमदिराणामंगनास्यकमलस्यचगंधः॥मोदितालिरितरेतरयोगादन्यता
मभजतातिशयंनु॥२४॥मानमंगपदुनासुरतेष्टांतन्वताप्रथयतादृशिरागं॥लेभिरेसपदिभाव

राम
५४

की३

पतांतर्योषितःप्रणयिनेवमरेन॥२५॥पानधौतनवयावकपंकंकामिनीनिभृतचुवनदक्षा॥नर्तुरोश्रेष्ठ
दलरागरसेनस्वकिलाधरमुपालिररंज॥२६॥अर्पितंरसितवस्यपिनामयाहमन्यसुवतंदयितेन॥उ
कृतिस्ममदमप्यपिबंतीह्यममधमपरायेममाद॥२७॥अन्ययान्यवनितागतचित्तचित्तनाथममिश
कितवत्या॥पीतभूरिस्तुरयापिनमेदेनिर्द्विहिमिनसोमदहेतुः॥२८॥कोपवत्यनुनयानंगृही
त्वाप्रागथोमधुमदादितमोहा॥कोपितविरहरवेदितचेताःकांतमेवकलयंत्यनुनिन्योरह॥
कुर्वतामुकुलिताहिसुगानामंगसादमवसादितवाचां॥ईर्ष्येवहरताक्रियमासांतदुगाःस्व
यमकारिमदेन॥२९॥गंडमित्रिषुपुरासदृशीषुवांजिनांचित्तदृशांप्रतिमेंदुः॥पानपादलि
तकांतिषुपश्चात्लोभचूर्णतिलकाकृतिरासीत्॥३०॥वृद्धतैरिवपरस्परसंगादीरितान्मलयतः

मा. का. कुचकुंभैः योषितामतिमदेन जुष्टारुर्विश्रमातिशयपूषिवपूषि ॥ ३३ ॥ चारुतावपुरभूषय
 ५५ दासांतामनूननवयोवनयोगः ॥ तंधुनर्मकरकेतनलक्ष्मीसांमदस्तमथवल्लभसंगः ॥ ३३ ॥
 ह्रीवतामुपगतास्ववुवेलंतासुरोषपरिषतोवतीषु ॥ अग्रहीक्षुसशरंधनुरुज्जामासनुक्ति
 तनिषंगमनंगः ॥ ३४ ॥ शंकरीन्यसुवतोवनिताभिः प्रसमेदिदयितः स्फुटमेवा ॥ नक्षमंभवति
 तत्वविचारिमत्सरेहारांतसंघृतिचेतः ॥ ३५ ॥ आननैर्विचकशेद्विधाभिर्वल्लभानमितनू
 भिरभावि ॥ आर्द्रतांहृदयमापचरोषोलोलतिस्मवचनेषुवधूना ॥ ३६ ॥ रूपमप्रतिविधा राम
 नमनोक्षेमिकाथमिनवेक्ष्यविकाशि ॥ चाडुचाकृतकसंभ्रममासांकारालवमगम ५५
 इमरोषु ॥ ३७ ॥ लीलयैवसुतनोस्तुल्यित्वागोरवाद्यमपिलावति केन ॥ मानवचन

हृ

विहावचनेन क्रीतमेव हृदयंदयितस्य ॥ ३८ ॥ स्पर्शभाजिषिसदृशविचारौकल्पिते मृगादृशां सुरताय ॥
 सन्नतिंदधतिपेतुरजस्वदृष्टयः प्रियतमेशयने च ॥ ३९ ॥ अनिरागातरलेरपितिर्यकृपातिभिः श्रुतिगु
 तो नमुतस्य ॥ दीर्घदृशिभिरकारिवधूनां लंघनं नयनैः अवणास्प ॥ ४० ॥ संकथेक्षुरभिधातुमनीशा
 सनसुखीनचवभ्रवदिहसुः ॥ स्पर्शनेन दयितस्य नतभ्रगासंगचपलापिचकपै ॥ ४१ ॥ उत्तरीयवि
 नयात्रपमाणा रुंधता किलतदीहृणामाग ॥ आवरिष्टविकटेन विबोद्धवक्षसेवकुचमं उलमन्या ॥
 ४२ ॥ अंशुकैस्तवतातनुबाहुस्तिकापिहितसुगंधकुचाप ॥ भिन्नशंखवलयपरितोत्रापूर्य
 रंभिरभसारचिरहा ॥ ४३ ॥ संजहासापरिरक्षप्रेयसीषु विहस्यति रोधं ॥ सहितेरतिपतिः
 स्मितमिन्नक्रोधमाश्रुतरुणोषु महेषु ॥ ४४ ॥ स्त्रंसमानमुपयेतरिवधाः शिष्टवत्सपसपति

रस ह २

र २

मा. का.
५६

रसेन ॥ आत्मनेवरुधेकृतिनेवस्वेदसंगिवसनंजघनेन ॥ ४५ ॥ पीडितेपुरउरः प्रतिपेषंभर्त्तरिस्त
नयुगेनयुवत्याः ॥ स्पष्टमेवदलतः प्रतिनार्यास्तनयत्वमभवद्दयस्य ॥ ४६ ॥ दीपितस्मरसुरस्य
पपीउंवन्नभेघनमभिघजमाने ॥ चक्रतांनययतः कुचकुंभौसुभ्रवः कठिनातिशयेन ॥ ४७ ॥
संप्रवेष्टुमिवयोषितइषुः स्थितांद्दयमिष्टतमानां ॥ आत्मनः सततमेवतदंतर्वर्तिनोनख
लुन्नमजानन् ॥ ४८ ॥ स्नेहनिर्भरमधत्तवधूनामाइतांवपुरसंशयमंतः युनिगाठपरिरंमि
शिावस्त्रक्लोपमंबुवदृषेयदनेन ॥ ४९ ॥ नस्ममातिवपुषः प्रमदानामंतरिष्ठुतमसंगमजन्मा
॥ यद्वहिसुहृवाप्यविकाशंचानश्रोतुरुहाप्यिहर्षः ॥ ५० ॥ यस्त्रियव्यतिकरात्वनितानामंग
जेनपुलकेनबभ्रुवैः ॥ प्रापितेनभ्रशमुद्युसिताभिनीविभिः सपद्भिर्बधनमोक्षः ॥ ५१ ॥ इतिभराद

राम
५६

वनतंपरिरंतेरागवानवृजेधवल्लथ ॥ अर्पितौष्ठदलमाननपयंयोषितोमुकुलिताक्षमधासीत् ॥ ५२ ॥
पल्लवोयमितिसाम्पपसंदृष्टवत्पधरबिंबमभीष्टे ॥ पर्यकुजिसरुषेवतरुण्यास्तारलोलवलयेनक
रेणा ॥ ५३ ॥ केनचिन्मधुरमुत्वाारागोबाध्यतप्तमधिकं विरहेषु ॥ ओष्ठपल्लवमपास्यमुहूर्तसुभ्र
वः सरसमस्तिचुचुंबे ॥ ५४ ॥ रेचितंपरिजनेनमहीयः केवलाभिरतदंयतिधाम ॥ साम्पमापकमला
सखविधवसेनसेवितयुगांतपयोधेः ॥ ५५ ॥ अद्वैतान्यपिनिरंतरमुत्तयैर्योषितासुरसिजद्वितयेन
रागिरागमितइतोविमृषद्भिः प्राप्तिभिर्जगृहिरद्वयानि ॥ ५६ ॥ कामिनामसकलानिविमुक्तैः स्वेदवि
दमृद्भिः करजात्रैः ॥ अक्रियंतकठिनेषुकथंशिलाभिनीकुचतटेषुपदानि ॥ ५७ ॥ सोष्मणाः स्त
नंशिलाशिखराग्रास्तघर्मसलिलैस्तरुणानां ॥ उद्युसत्कमलचारुपुहस्तैर्निम्ननाभिसरसीपुनि

मा-का-
५७

पेते॥पचा॥आमृषडिरमितीवलिवीचीलोमानविततांगुलिहस्तैः॥सुक्रवामनुमवात्प्रतिपेदेमुष्टि
मेयमितिमध्यमभीष्टैः॥५८॥प्राप्तनामिनदमज्जनमाशुप्रस्थितंनिवसनग्रहणायः॥औपनीविक
मरुद्धकिलस्त्रीवल्लभस्यकरमात्मकराभ्यां॥६०॥अंबरंविनयतःप्रिययागोयोषितश्चकरयोःकल
दस्य॥वारणामिवविधातुमभीष्टांकदपयाचवलयेश्वसिसिजे॥६१॥कामिनःकृतरतोत्सवकाल
क्षेपमाकुलवधूकरसंगी॥मेखलागुणविलग्नमस्योदोर्ध्वस्त्रमकरोत्परिधानं॥६२॥अथिसुद्र
थयितुं हृदये शेषाससःस्थितिमानधनायाः॥अयुगेनसपदिप्रतिपेदेरोमभिश्चसममेवविभेदः
॥६३॥आशुलंघितवतीष्टकराग्नेनीविमर्द्धमुकुलीकृतदृष्ट्या॥रक्तवैणिकहताधरतंत्रीमंडलकृणी
तचारुचुक्रजे॥६४॥आयतांगुलिरभ्रदतिरिक्तःसुक्रवांक्रशिमशालिनिमध्ये॥आशिषुप्रियकरः

राम
५८

पृथुसुलोस्पर्शमापसकलेनतुलेन॥६५॥चक्रुरेवललनोरूपराजीःस्पर्शलोभवशलोलकराणां॥का
मिनामनिःहितान्यपिरंभास्तंभकोमलतरेषुनखानि॥६६॥उरुमूलचपलेक्षरामघ्नन्यैर्वतंसकुसुमैःप्रि
यमेताः॥चक्रिरेसपदितानियथार्थमन्मथस्यकुसुमायुधनाम॥६७॥धैर्यमुल्बलामनोभवभावावा
मतांचवपुरपितवत्यः॥ब्रीडितंललितसौरतधाद्यास्तेनिरेभिरुचितेषुतैरुत्तरायणारोरोधमतिरो
हितवांछंभर्त्सनाश्वमधुरस्मितगर्भाः॥कामिनस्मकुरुतेकरभोरुह्रारिभुक्करुदितंचसुखेपि६८
॥वारणार्थपदगड्डुवाचामीर्षयामुहुरयत्रपयाच॥कुर्वतेस्मसुदृशामनुकूलप्रतिकूलिकतये
वयुवानः॥७०॥अन्यकालपरिहार्यमजस्ततद्वयेनविदधेद्वयमेव॥धृष्टतारहसिमल्लेषुताभिर्नि
र्दयत्वमितरैरवलास्तु॥७१॥बाहुपीडनकचग्रहणाम्यामाहतेननखदंतनिपातैः॥बोधितस्तुल्य

मा.का
५६

यस्तुराणीनामुन्मिमीलविशदं विषमेषु ॥७३॥ कांतयासपदिकोद्युपगूढः प्रौढपाणिरपनेतुमिये
ष ॥ संदृतस्तनतिरस्कृतदृष्टिर्बृष्टमेवनदुकूलमपश्यत् ॥७४॥ ओहतं कुचतटेन तरुणाः साधु
सोढममुनेतिपपात ॥ नुद्यतः प्रियतमोरसिहारासुथदृष्टिरिवमौक्तिकदृष्टिः ॥७५॥ सीलता
निमग्नितंकरुणोक्तिः स्निग्धमुक्तमलमर्थवचोसि ॥ हासभ्रषणारवाश्चरमण्याः कामस्त्र
पदतामुपजग्मुः ॥७६॥ उद्धतैर्निभृतमेकमनेकैः छेदवन्मृगदृशामविरामैः ॥ श्रूयतेस्मम
गितं कलकांचीक्षुरधनिभिरक्षतमेव ॥७७॥ उद्दृशस्यभवतः कथमेतल्लाघवेमुहुरितीव
रतेषु ॥ क्षिप्रमायतनदर्शयदुष्कां विदामजघनस्पमहत्वं ॥७८॥ प्राप्यतेस्मगतचित्रक राम
चित्रैः श्वित्रमाङ्गनखलस्मकयोलेः ॥ दध्निरेचरभसकृतपुष्पाः स्वेदविंदुकुसुमान्पलकांतः ५६

॥७९॥ यद्यदेवरुरुचेरुचितेभ्यः सुक्रवोरहसिततदकुर्वन् ॥ आनुकूलिकतयाहिनगराणामाक्षिपंतिहृद
यानिरमण्यः ॥८०॥ प्राप्यमन्मथरसारतिभूमिंदुर्वहस्तनभराः सुरतस्य ॥ शश्रुः श्रमजलाईललाटस्त्रिष्टके
शमसितायतकेश्यः ॥८१॥ संगताभिरुचितैश्चलितापि प्रागसुच्यतचिरोत्सखीवा ॥ नृपएवसमगंस्तरतांतेङ्गी
र्वक्षुभिरसहाविरहस्य ॥८२॥ प्रेक्षणीयकमिवक्षणासासन्नुद्गिर्विभंगुरविलोचनपाताः ॥ संभ्रमद्रुतगृहीतदुकु
लच्छाद्यमानवपुषस्तरतांताः ॥८३॥ अप्रभ्रवमतनीयसितन्वीकांचिधान्निपिहितैकतरोरु ॥ सौममाकुलकरा
विचकर्षक्रांतपल्लवमसीष्टतमेनेः ॥८४॥ मृष्टचंदनविशेषकभक्तिर्भ्रष्टभ्रषणकदधितिमात्म्यः ॥ सापराध
इवमंडनमासीरात्मनेवस्तुदृशासुपभोगः ॥८५॥ योषितः पतितकांचनकांचौमोहनातिरभसेननितंबे ॥ मेख
लेवपरिवः स्मविचित्राराजतेनवनखक्षतलक्ष्मीः ॥८६॥ भातुनामस्तुदृशांदशनांकपाटलोधवलर्गउतले

मा.
६०

पुगादतवाससिसमानगुणाश्रीः सन्मुखोपिपरनागमचापा ॥ ८६ ॥ सुम्कवामधिपयोधरपीठपीडने
स्त्रुरितवसपिपत्क ॥ मुक्तमौक्तिकलघुगुणाशेषाहारयष्टिरभवदुररेवा ॥ ८७ ॥ विश्रमार्थमुपगृह्णतजस्त्रय
स्त्रियैः प्रथमरसवसाने ॥ योषितामुदितमन्मथमादौतद्वितीयसुरतस्यवभ्रवा ॥ ८८ ॥ आस्ततेमिनवपञ्चव
पुष्पैरयनारतरताभिरताभ्यः ॥ दीयतेस्मशयितुंशयनीयेनक्षणाः क्षणादयापिवधूभ्यः ॥ ८९ ॥ योषिता
मतितरानखलूनैगात्रसुज्वलतयानखलूनं ॥ सौभमाशुद्दयेनपद्मनारागवृद्धिमकरोन्तपद्मना
इतिमदमदनाभ्योरागिताः स्पष्टरागाननवरतरतश्रीसंगिनस्तानवेक्ष ॥ प्रभजतपरिवृत्तिस्तथपर्यस्त
हेस्तारजनिरवनतैर्दुर्लज्जयाधोमुखीव ॥ ९० ॥ इति श्रीशिशुपालवधे महाकावे अंकसंभोगदर्शनोना
दशमः सर्गः ॥ श्रीराम ॥ अतिसमधिकमुच्चैः पंचमं पीडयेत् सततं नृपमहीनं भिन्नकीकृत्यपदं ॥ प्र

राम
६०

णिजगदुरकाकुश्रावकस्मिधकंराः परिणतिमिति रात्रेर्मागधामाधवाया ॥ शारतिरतसविलासाभ्या
सतांतंनयावन्नयनयुगममीलतावदेवाहतोसौ ॥ रजनिविरतिशंसीकामिनीनां भविष्यद्विरहविहितनि
द्राभंगमुच्चैर्मृदंगः ॥ ९१ ॥ स्फुरतरमुपरिष्ठादल्पमूर्ते भ्रुविस्फुरतिस्तुरसुनीनामंडलं यस्तमेतत् ॥ शक
दभिवमहीयः शैशवंशाङ्गपातोश्चपलचरणाकाञ्चरितोतुंगिताग्रं ॥ ९२ ॥ प्रहरकमपनीयस्वनिनिद्रास
तोच्चैः प्रतिपदमुपहतः केनविज्ज्ञागृहीति ॥ मुहुरविशदवर्णा निद्रयाश्रुन्यश्रुन्योददपिखलुवाचं
धत्तेनोमनुष्यः ॥ ९३ ॥ विपुलतरनितंबाभोगरुद्धैतरुपाः शयितुमनधिगच्छन्जीवितेशोवकाशं ॥ र
तिपरिचयनश्रपन्ते इतद्दः कथंचिद्रुमयतिशयनीये शर्वरीकिं करोतु ॥ ९४ ॥ क्षणाशयितविबुद्धाः कल्प
यंतः प्रयोगाहुदधिमहतिराज्यकायुवदुर्विगाहं ॥ गहननपररात्रे प्राप्नुवुद्धिप्रसाराः कवयइवमही

मा-
६१

पाः वितपंत्यर्थात्तां॥६॥ सितितदशयनांतादुल्लिखितं दानपंकस्तुतबहलशरीरं शाययत्पेषभूयः॥ मृदुच-
लदपरांतोरीरितं हनिनादंगजपतिमधिरोहः पक्षकयत्ययेन॥७॥ द्रुततरकरदक्षाः सिद्धवैशाखशैले-
दधतिदधनिधीरानारवानवारिरागीव॥ शशिनमिवसुरौघाः सारमुद्धर्तुमेतेकलशिसुदधिसुवीवक्ष-
वालोत्रयंति॥८॥ अनुनयमगृहीताव्याजसुप्तापराचीरवमथकृकवाकोस्तारमाकार्यकल्ये॥ कथ-
मपिपरिवृत्तानिद्रयां धाकिलस्त्रीमुकुलितनयनैवस्त्रिष्यतिप्राणानाथं॥ गतमनुगतवीणौरेक-
तांवेणुनादैः कलमविकलतालंगायकैर्बोधितोः॥ असकृदनवगीतंगीतमाकारयितः सुखमु-
कुलितनेत्रायांतिनिद्रानरेजाः॥९॥ परिशिथिलितकर्णग्रिवमामीलिताक्षः क्षणमयमनुभूय-
स्वप्नमूर्च्छंरेव॥ रिरसयिषतिभूयः शय्यमग्रेविकीर्णपिदुतरचदुलोष्ठः प्रस्कुरत्त्रोथमभ्य॥११॥

राम
६१

उदयमुदितदीप्तिर्यातियः संगतो मेपततिनवरमिदुसोपरा मेघगत्वा॥ सितरुविरिवसघः साभ्यसूय-
प्रभेतिस्फुरतिविशदमेवापूर्वकाष्ठांगनायाः॥१२॥ विरतपरिवेदप्राप्तनिद्रासुखानां चरप-
मपिशयित्वा प्रवर्तमेवप्रबुद्धाः॥ अपरिचलितगात्राः कुर्वतेनविप्राणामशिथिलभुजचक्रास्त्रेभ-
दंतरुणपः॥१३॥ कृतधवलमभेदेः कुंकुमेनेवकिंचिन्मलयरुहरजोभिर्भूषयन्पश्चिमाशाः॥ हिम-
रुविररुतिम्नाराजतेरज्यमानैर्जरठकमलकंदछेदगौरैर्मयूखैः॥१४॥ दधदसकलमेकखंडिता-
मानमद्भिः श्रियमपरमपराणिमुच्छुसद्भिपलाशैः॥ कलरवमुपगीतेषद्वेद्येनधत्तः कुसुदकमल-
खंडैर्लुल्यरूपामवस्थां॥१५॥ मदरुविमरुतो नोदुच्छतालंभितस्पत्यजतद्वचिरायस्यायनीमाशु-
लज्जां॥ वसनमिवमुखस्यस्त्रंसतेसंप्रतीदंसितकरकरजालंवासवाशासुवत्याः॥१६॥ अविरत

२
मा. का.
६२

रतलीलायासजातश्चमाणासुपशममिवयातेनिःसंहंगोगनानां॥ पुनरुषसिविविक्तैर्मतिरिश्वावचरण
ज्वलयतिमदनाग्निमालतीनारजोभिः॥ १७॥ अनिमिषमविरामाडागिणांसर्वरात्रंनवनिधुवनलीलाः
कौतुकेनामिवीह्य॥ इदमुदवसितानामस्फुटालोकपसंनयनमिवसनिर्दंष्ट्रातीतद्वैमर्चिः॥ १८॥
विकचकमलगंधैरंधयन्भृंगमालाःसुरभितमकरंदोमंदमायातिवासुः॥ प्रमदमदनमाघघौवनी
हामरामारमणारभसखेदस्वेदविद्येददक्षः॥ १९॥ ललितनयनताराःक्षामवक्त्रैर्दुर्विबारजनयइव
निडाकांतनीलोत्पलाक्षः॥ तिमिरमिवदधानाःस्त्रंसिनःकेशपाशानवनिपतिगृहेभ्योयांत्सम्
वीरवर्धः॥ २०॥ शिशिरकिरणवासरांतैभिसार्यश्चसनसुरभिर्गंधिःसांप्रतंसत्वरैव॥ ब्रजतिर
जनिरेषातन्मसखांगरागैःपरिमलितमनिर्घैरंबरांतंवहन्ती॥ २१॥ नवकुमुदवनश्रीहासक

कांतं२

राम
६२

लिप्रसंगादधिकरुचिरशेषामथुषांजगरित्वा॥ अयमपरदिशोंकेमुंचतिस्त्रस्तहस्तःशिशयिषुरि
वपांडुम्यानमात्मानमिदुः॥ २२॥ सरभसपरिभारैरंभसरंभभाजोयदधिनिशमया॥ स्तंबलभ
नीगनायाः॥ वसनमपिनिशांतैनेष्यतेतत्त्ररात्र्यचरणविशालश्रीलोलेश्वरानां॥ २३॥
सपदिकुसुदिनीभिर्मिलितंक्षुपापिहयमगमद्वेतास्तारकास्ताःसमस्ताः॥ इतिदधि
तुकलत्राश्चिंतयन्नगमिंदुर्वहतिहृशमशेषभ्रष्टशोभंशुचैव॥ २४॥ ब्रजतिविषयमक्षा
मंशुमालीनयावतिमिरमखिलमस्तंतावदेवारुणान॥ परपरिभवितैजस्तन्वतामीशु
कतुंप्रभवतिहिविपक्षोद्येदमग्रेसरोपि॥ २५॥ विगततिमिरपंकपश्यतिद्योमयावदुवतिविर

मा. का.
६३

हरिवन्तः पक्षतीयावदेव। अथ चरणा समाहूता वदौ त्वत्पुत्रासिदपरतरां तारागता वक्रवकी ॥ २६ ॥ सु-
 दितपुवमनस्कास्तुत्यमेव प्रदेवेरुचमदधुरुभयः कल्पिताभूषिताश्च परिमलरुचिराभिर्न्यकृतास्तुप्र-
 भाते युवतिभिरुपभोगात्रीरुचः पुष्पमालाः ॥ २७ ॥ विलुलितकमलोद्यः कीर्तिवल्ली वितानः प्रतिव-
 नमवधूताशेषशाखिप्रसूनः ॥ क्वचिदपमनवस्थः स्वास्तुतामेतिवापुर्मधुकुसुमविमर्द्दं धिवेशमा-
 तरेषु ॥ २८ ॥ नखपदवलिनाभीसंधिभागेषु लक्षः क्षतिषु च दशनानामंगनायाः सशेषः ॥ अपिरह-
 सिक्तानां वाग्विहीनोपि जातः सुरतविलसितानां वर्णा कौवर्णिकोसौ २९ प्रकारमलिनलक्ष्माण्य-
 पत्रावलीकैरधिगत रतिशोभैः प्रसूषः प्रोषितश्रीः ॥ उपहसितश्वासो चंद्रमाः कामिनीनां परि-
 रातशरकोडापांडुभिर्गंडभागैः ॥ ३० ॥ सकलमपि निकामं लोलान्यनारीरतिरभराविमर्द्दं भिन्न-

काम १

राम
६३

नवसंगराग ॥ इदमतिमहदेवाश्चर्यमाश्चर्यधानस्तव वलुमुखरागो यन्तु भिदं प्रयातः ॥ ३१ ॥ प्र-
 कृततरमिममाद्राहुरन्यारमणयः स्फुरन्मिति सविशंकं कांतया तुल्यवर्णः ॥ चरणातलसरोज-
 कोतिसंक्रांतयासौ वपुषि नखविलेखो लाक्ष्यारंजितस्तैः ॥ ३२ ॥ शतदवितथमवादीर्यन्मम त्वेप्रियेति प्रियजनपरि-
 भुक्तं यद्दुःखं लंघनः ॥ मरधिवसतिमागाः कामिनां मंदुर्न ॥ ३३ ॥ व्रजति हि सफलं वल्लभालोकनेन ३३ नव-
 नखपदमंगंगोपयस्यं शुकोनस्तु गयसि पुनरोष्ठं पाणिना दंतदष्टं ॥ ३४ ॥ इति कृतवचनायाः कश्चिदभ्येत्यविभ्यद्भुलितनयनवारेयाति पाद-
 वपरिमलगंधः केन शक्नोद्वरीतं ॥ ३५ ॥ इति कृतवचनायाः कश्चिदभ्येत्यविभ्यद्भुलितनयनवारेयाति पाद-
 वनामं ॥ कुरुतामपि समर्थमानिनां मानभेदेरुदितसुदितमखं पापितां विग्रहेषु ॥ ३५ ॥ कुलकं ॥ मदमद-
 नविकाशस्य ध्यास्योदयानां रतिकलहविकोर्ते भूषणोरचितेषु ॥ विदधति नयहेष्टकुलपुष्पोपहारं

विफलविनयपत्नाः कामिनीनां वयस्या ॥ ३६ ॥ करज्जदशनविहं नैशमंगो न्यनारी जनितमिति सरोषामीर्षया शंका
माना ॥ स्मरसिनखलुरहं मत्तये तव येव स्त्रियमनुनयतीत्यं ब्रीडमानां विलासी ॥ ३७ ॥ कृतगुरुतरहार छेद
मालिङ्गपयसोपरिशिथिलितगात्रे गंतुमा एष्टमाने ॥ विगलितनवमुक्ता स्फुलवाण्या बुबिंदुस्तने सुगम
बलायास्तस्मिन् रोरहितीव ॥ ३८ ॥ बहुगजैरपुरस्तात् तस्य मत्ता किला हृष्यकरचे किल चाडुप्रोठयोषिदद
स्य ॥ विहितमिति सखीभ्यो रात्रिदृष्टं विविं स्यपगतमदया हि ब्रीडितं सुगंधवद्धा ॥ ३९ ॥ अरुणाजल
जराजो सुगंधहस्ताग्रपादा बहलमधुपमाला कज्जले दीवराक्षी ॥ अनुपतति विरावेः पत्रिणां व्यादुरंती
रजनिमविरजाता सर्वसंध्यासु तेव ॥ ४० ॥ प्रशंतिररामशीर्षाप्तिरस्याहितानां विधिविहितविधि
सामिधेनीरधीत्य ॥ कृतगुरुदुरितो यधं समधुर्वये हृतमयमुपलीढसाधुसा न्नायमग्नि ॥ ४१ ॥ प्रह

राम

६४

तजपविधीनामास्यसु इक्षिदत्तं सुहुरपि हितमोक्षैरक्षते लक्ष्म्यमन्ये ॥ अनुकृतिमनुवेलंघद्वितो घटितस्य व
जतिनियमभाजामुग्धमुक्ताधुरस्य ॥ ४२ ॥ नवकनकपिशंगां वासराणां विधातुः ककुभिकुलिशयातोर्भीतिभा
सां वितानं ॥ जनितभुवनदाहारं भमं भांसिदग्धावलितमिव महावेरुध्वं मोर्वनिलाब्धिः ॥ ४३ ॥ विततपुष्प
त्रातुल्यरूपैर्मयूखैः कलशैश्च गरीयान्दिग्भिराकृष्टमाणाः ॥ कृतचूडलविहंगालायकोलाहलभिर्जलनि
भिजलमध्यादेष्ट उक्तार्यते क ॥ ४४ ॥ ययसि सलिलराशे नक्तमंतर्निमग्नः स्फुरन्मनिशमत्तापि ज्वालयामास
वग्निः ॥ यदयमिदमिदानीमगमुघ्नन् दधाति ज्वलितखदिरकाष्ठांगारगौरं विवस्वान् ॥ ४५ ॥ अतुहिनरु
चिनासौ केवलं नोदयादिः क्षणसु परिगतेन क्षमाभृतः सर्व एव ॥ नवकरनिकरेणास्य छबं धूकस्तनस्तव क
रचितमेतेशेखरं विभ्रतीव ॥ ४६ ॥ उदयशिखरि शृंगप्रोगो घेषरिङ्गनकसंमलसुखहासं वीहितः पप्रिनी

मा. का.
६५

मिः विततमृदुकराग्रशङ्खं त्यावयोमिपरिपतति दिवो केहे लपावालस्यः ॥ ४७ ॥ क्षणमयमुपविष्टः स्मांतल
न्यस्तपादः प्राणातिपरमवेक्ष्यप्रीतमहायलोकं ॥ भुवनतलमशेषप्रत्यवेक्ष्यमाराः क्षितिधरतटपीठादुत्थि
तः सप्तसप्ति ॥ ४८ ॥ परिणतमदिराभं भास्करेणां शुभातोस्तिमिरकरिघटायाः सर्वदिक्षु क्षताया ॥ रुधिरमि
ववहसोभांतिवालातपेन दुरितमुभयरोधोवारितं वारि नद्यः ॥ ४९ ॥ दधतिपरिपतंत्योजालवातायनेभ्य
स्तरुणातपनभासोमंदिराभंतरेषु ॥ प्राणयिषु वनितानां प्रातरिक्षेत्सुगंतं कुपितमदनमुक्तोत्पन्नारा
चलीला ॥ ५० ॥ अधिरजनिवधुमिपीतमैरेयरिक्तं कनकचषकमतप्रातरालोहितेन ॥ उदयद्दिमरोधि
र्ज्योतिषाक्रांतमंतर्मधुनश्चतथैवापूरीमघाविभाति ॥ ५१ ॥ सितरुचिशयनीयेन क्लमेकांतमुक्तादि
नकरकरसंगयुक्तकौस्तुभकांति ॥ निजमिति रतिबंधोजानती मुहुरीयं परिहसति सखीस्त्रीमादहानां

राम
६५

दिनादौ ॥ ५२ ॥ सुतमिव शिशिरं शोरशुभिर्यन्निशास्वस्फुरिकमयमराजद्वाराजतादिस्थलमं ॥ अरुणि
तमकठोरैर्वेश्मकाशमीरजाभः स्नपितमिव तदेतद्भानुमिभातिमानो ॥ ५३ ॥ सरसनखपदंतस्त्रिषुकेश
प्रमोर्कप्राणविनिविदधानेयोषितासुल्लसंतः ॥ विदधतिदशनानां सीकृतो विष्कृतानामभिनवरविभा
सः पप्रगागुकारं ॥ ५४ ॥ अधिरतदयितांगासंगसंचारितेन दुरितमभिनवास्त्रकांतिनाकुंकुमेन ॥
कनकनिकषलेखाकोमलं कामिनीनां भवतिक्पुलकवाप्रायमेवातपेपि ॥ ५५ ॥ सरसिजवनकांतं विध
दभ्रांतवृत्तिः करनयनसरुस्त्रं हेतुमात्नोकशक्तेः ॥ अखिलमतिमहिम्नालोकमाक्रांतवंतं हरिरिव द
रिदम्बः साधुवृद्धं दिनस्ति ॥ ५६ ॥ अवतमसमिदार्पभास्वताभ्युद्यतेन प्रसभमुदुगतासौ दर्शनीयो
यपास्तः ॥ निरसितुमंरिमिच्छोयेतदीयाश्रयेण श्रियमधिगतवंतस्तेपि हंतव्यपक्षे ॥ ५७ ॥ प्रतिफल

६
मा.का
६६

तिकरोघेसंमुखावस्थितायां रजतकटकमिलौ सांद्रचंद्रांशुगोर्ध्या बहिरभिदत्तमंडेः संहतं कंदरांतर्गतम
पिति मिरोघं घर्मभानुर्भिनत्ति ॥ ५८ ॥ बहिरपिविलसंत्य काममानि न्यिरैयदिवसकररुचौ तंधांतमंतर्गुह
भ्यः ॥ नियतिविषयर्हं त्रेरणनल्पप्रतापहतसकलविपक्षस्तोजसः सखभावः ॥ ५९ ॥ चिरमतिरसलौक्याह
धनं लंभितानां पुनरायमुदयाय प्राप्य धाम स्वमेव ॥ दलितदलकपाटः बहुदानां सरोजे सरभस इव
गुप्तिस्फोटमर्कः करोति ॥ ६० ॥ सुगपदसुगसप्तिस्तुल्यसंख्येर्मयूखैर्दशशतदलभेदं कौतुकेनाश्रुल
त्वा ॥ श्रियमनिकुलगीतैर्लीलितां यंकजांतर्भवनमधिशयानामादरात्पश्यतीव ॥ ६१ ॥ अद्यमिव क
राग्रैरेष निष्प्राप्तसद्यः शशधरमहरादौ रागवानुत्तरश्मिः ॥ अवकिरतिनितातं कांतिनिर्गमसमद्विभुत
नवजलपांडुपुंडरीकोदरेषु ॥ ६२ ॥ प्रविकसति विरायद्योतिता शेषलोके दशशतकरमूर्त्तिवक्षिणीवदि

राम
६६

तीयोऽसितरुचिपुषासौ लक्ष्मणे संप्रतिघोर्गलित किरणो नयं यितैर्केदरो ब ॥ ६३ ॥ कुसुदवनमपश्रि
महं भोजखंडं त्यजति मुदमुलूकः प्रीतिमांश्चक्रवाक उदयति दिननाथोयाति शीताश्रुरस्तं हतविधिललिता
नां हीविचित्रो विपाकः ॥ ६४ ॥ क्षणमनुहिनधा श्रिप्रोषभयः पुरस्तादुपगतवति पारिग्रोहवद्विग्वधूनां ॥ इ
ततरमुपयाति स्त्रंसमानां सुकोसावु पतिरिव नीचैः पश्चिमांतेन चंद्रः ॥ ६५ ॥ प्रलयमखिलतारालोकमनु
यनीत्वा श्रियमनतिशयश्राः साधुरागं दधानः ॥ गगनसलिलराशिं रात्रिकल्पावसाने मधुरिषु शिवभास्वाने
ष एको विशेते ॥ ६६ ॥ कृतसकलगद्विबोधो विधूतो धकारोदयः क्षपितकुसुदतारका श्रीविभोगं नयकामिनः ॥
गुरुतरगुरादर्शनादभूयेतात्पर्यदोषः कृतीतववरदकरोत्तु प्रतमहामयं नायकः ॥ ६७ ॥ ॥ श्री ॥ इति श्री शिषु
पालवधे महाकाव्ये श्रीकेशदासकृतसर्गांतिप्रत्ययपवर्तनो नामैकादशः सर्गः ॥ श्री ॥ इत्युत्तराश्वमेधनिशा

मा. क.
६७

मु४

दिनां प्रगे गगाने नृपाणां मथ तोरणा द्विहिः प्रस्थन कालसामवेय कल्पना कृतसरा सेपमुद्देशता चकृतं ॥
स्वस्तं सुपत्रं कनकोज्ज्वलकतिं जवेन नागान् जितवत सुचकैः ॥ आरुह्यता र्प्यनभसा वभूतले यथा वतु घाते
सुखेन सोधुना ॥ हस्तस्थिता खंडितचक्रशालिनो द्विजेंद्रकांताः श्रितववक्षसः श्रिया ॥ सत्यानुरक्तानरकस्य
जिष्णावोगुणैर्नृपाः शाडिः एतन्वया सिषुः ॥ ३ ॥ सुकैः सुतारैर्मुकुलीकृतैः स्तुलैः कुंदतीर्नाकुसुदाक
रैरिव ॥ कष्टं प्रयागांच वियोगवेदना विहननारीकमभूत्समंतरा ॥ ४ ॥ उक्षिप्तगात्रः स्मविडं वयन्ममः
समुत्पत्तिर्ग्रयतमगोऽसुचकैः ॥ आकुंचितप्रौहनिरूपितक्रमः करेणुरारोहयते निश्वादिनं ॥ ५ ॥ स्वेरं
कृतास्फालनलालनानुरुरः स्फुरन् नन्दरश्मितलाघवक्रियाः ॥ वकावत्तरवैकसवल्गोपाणायः स्फुरंग
मानारुहस्तुरंगिणाः ॥ ६ ॥ अह्ना यथावन्नचकार मयसे निषेदिनावोसनबंधमध्वने ॥ तीक्ष्णो स्थिता

राम
६७

स्तावदसद्यसरंदसोविष्टं खलं शृण्वलकाः प्रतस्त्रिरोऽगं डोज्ज्वलासुज्वलनामिचक्रयाविरानजमानं
नवयोदरश्रिया ॥ कश्चित्सुरवे प्राप्नुमनाः सुसारपीरथीपुमोजाविधुरां वधूमिवा ॥ ७ ॥ उत्थातुमिच्छ
नविधृतः पुरोवस्तान्निधीयमाने भरभाजियं प्रके ॥ अर्द्धेऽदितोद्गारविज्जरः स्वरः स्वनामनिन्ये रवराः कृता
यतां ॥ ८ ॥ नृपागृहीतोपिधुवनिषागायोर्युगं स्वस्वात्कारविवर्तितविकः ॥ गोणीजनेन स्मविधातुमुहता
मनुक्षरां नोक्षतरः प्रतीक्षति ॥ ९ ॥ नानाविधाविहृतसामजस्वरः सहस्रवर्त्माचपलेर्दुरध्वयः ॥ गांधर्व
मृषिष्ठतया समानतां ससोमदेवेस्पदधोवलोदधिः ॥ १० ॥ प्रत्यन्यनानगंचलितस्वरावतानि करस्पकुं
ठधतान्यमं कु ॥ मूर्धनि मूर्ध्नि पतदंतमंडले धुवन्नरोधिदिरदोनिशादिना ॥ ११ ॥ संमूर्च्छदुःखं खल
शेखनिखनः खनः खनः प्रयाते पठहस्पशाडिः गि ॥ सत्त्वानि निन्ये नितरां मर्दसपिच्यप्रोदयेषाम

मा.
६८

पिमेदिनीभृतां॥१३॥कालेयकस्रोदविलेपनश्रियंदिशादिशामुल्लसदंस्तमघति॥स्वातंखुरैर्मुहुः
जांविपप्रमेतिरेधैकांचनभूमितरंजः॥१४॥मंदैर्गजानोरथमंडलस्वनैर्निनुहुवेतादशमेवचं हितं
॥तारैर्दभवेपरभागलाभवःपरिस्फुटैस्तेषुतुरंगहेपितैः॥१५॥अनेतुका मोवमतांकुशग्रहस्तिरो
गतंसांकुशमुदहनशिरः॥स्थूलोच्चयेनागमदंतिकागतांगजोयपातामकराकरेणुकां॥१६॥यांतोस्यश
तंश्वरौरिवावनिंजवात्प्रकीर्णैः॥अद्यापिसेनातुरगाःसपिस्मयैरन्ध्रनपक्षाद्वमेनि
रेजनेः॥१७॥अजीर्दधानैरवतत्प्रकंधराश्रुलावचलाकुलघर्घारवैः॥भूमिर्महत्सप्यवलेखितक्रमैः
मेलकैःसहस्रैर्मवविच्छिदे॥१८॥तरां प्रणोत्राकृतनादमुच्चैःप्रचोरिं॥विसरमुग्धमधुनि॥आत्मी राम
यनेमिश्रतसांडमेदिनीरजश्चयाक्रांतिभयादिवाइवत॥१९॥पादैःपुनःकूबरिणांविहारिताःप्रका
तं२

ममाक्रांततलास्ततोजतैः॥भग्नोन्नतानंतरप्ररितांतराबभुवःरुष्टसमीकृताइव॥२०॥दुर्दंतसुल्लु
त्यनिरस्तसादिनसहासहाकारमलोकयज्जनेः॥पर्याणतस्वस्तमुसेविलंबिनस्तरंगमंप्रद्वतमेकपादि
शा॥२१॥भृष्टद्विरथस्वलितारवन्तैरपङ्गुनानासरितःपृथूरपि॥अन्वर्धसंज्ञैवपरंविमार्गगायया
वसंख्येयधिभिष्ममूरसौ॥२२॥अस्तोसमासभेकैरेणुस्तुक्ताभिषंतरिमाकुलमुहुरज्जुके॥हिंसावरोधां
गनमुत्पयेनगांविलेख्यलघ्वीकरभौबभंजतुः॥२३॥व्यावृत्तवक्रैरखिलैश्चमचरैर्ब्रजद्विरवक्ष्यामीक्षिता
ननाः॥वल्गाहुरीयःकुचकंप्रकंचुकंप्रसुस्तरंगाधिरहोःवरोधिकाः॥२४॥स्वस्तांगसंधोविगताहृपाद
वेरुजानिकामंविकलीकृतेरथे॥आज्ञेतनक्षणाभिषजेवतत्तरांप्रचक्रमेलंघनपर्वकःक्रमः॥२५॥भू
भंतिविशोभविहारितोष्टिकागलन्मधुसावितहरवर्त्तनि॥स्थानोविषगिरायनसिंहारापुरःशुशोचलो

मार्क
६९

भापकृतव्ययोवणिक् ॥ २६ ॥ वन्येभरानानिलगंधमधुर्धराः सतांतरुद्धेदविनोरितकुधः ॥ व्यालद्विपायंदतिरु
नरिषावः कयंचिदारादपथेननिक्किरो ॥ २७ ॥ मेरीभिराकुष्यगुहामुखोमुहर्धजोशुकेस्तर्जितकंदलीद
लः ॥ उतुंगमातंगजितालचूपलोबलेः सपश्चाक्रियतेस्मभूधरः ॥ २८ ॥ तैवेजयंतवनराजिराजिभिगिरि
प्रतिष्ठंदमहामतंगजैः ॥ बद्धः प्रसर्पजुनतानदीशितैर्भुवोबलेरंतरयांबभूविरे ॥ २९ ॥ निम्नानिदुःखाद्व
तीर्थसारिभिः सयलमाकृष्टकशाः शनैः शनैः ॥ उतैरुत्तालखुरारवंदुताः स्त्रीकृतप्रगृहमर्वतांब्रजाः
॥ ३० ॥ अधधुमारुहवतैर्वकेनचित्प्रतीक्षमाणोनजनेमुहर्धतः ॥ दक्षैर्हिसद्यः फलदंयदयातश्चखाददा
सरसुवानाववली ॥ ३१ ॥ तस्येमुहर्धैरिणीविलोचनेः सहृदितृष्टानयननियोषितां ॥ मत्वासत्रासम
नेकविभ्रमक्रियाविकाराणिमृगैः पलायम ॥ ३२ ॥ शोरेः प्रतापोपनतैरितस्ततः समागतैः प्रश्रयन

राम
६९

अमृतिभिः ॥ एकातपत्राष्टयिवीभरतांगारौरभूदुद्धव्रतयापताकिनी ॥ ३३ ॥ आगच्छतोन्नुविगजस्य
घंटयोः स्वनेंसमाक ॥ अपिसमाकुलांगनालानाः ॥ दूरादपावर्तितभारवाहवापथोपसत्कश्चपलंचम
वरः ॥ ३४ ॥ ओजस्विवार्तो ज्वलद्वृत्तशालिनः प्रसादिनोत्तुजितगोत्रसंविदः ॥ श्लोकानुपेदस्यपुर
ः स्मभूपसोगुणान्महिषपठंतिबंदिनः ॥ ३५ ॥ निःशेषभाक्तांतमहीतलोजलेश्वलन्समुद्रोपिस
मुक्ततिस्त्रुति ॥ ग्रामेषुसेनैरकरोद्वारितैः किमव्यवस्थाचलितोपिकेशवः ॥ ३६ ॥ कोशातकीषुयगु
लंछकांतिभिर्मुखैर्विनिद्रोन्मरावाराचक्षुषः ॥ ग्रामीणावधस्तमलहिताजनेः स्थिरंरतीनामुप
रिचलोकयारैः ॥ ३७ ॥ गोष्ठेषुगोष्ठीकृतमेषुलासनान्मनारमुत्थायमुहुः सवल्लतः ॥ ग्राम्यान्
पश्यत्कविशंपिपासतः स्वगोत्रसंकीर्तनभातात्मनः ॥ ३८ ॥ पश्यन्कृताथैरिविल्लवीजनो

मा.का

७०

जनाधिनाथं नययौ विलषातां ॥ एकांतमौग्ध्यानवबुद्धिविन्मैः प्रसिद्धविस्तारगुणोर्विलोचनेः ॥ ४२ ॥
प्रीत्यानियुक्ता ह्रीहतीः स्वनंधयान्निगृह्यवारीमुभयेन जानुनोः ॥ वर्विषणुधाराधनिरोहिणीस्यपश्चि
रं निदध्मोः दुहतः सगो दुहः ॥ ४० ॥ अभ्याजतोभ्यागततर्कान्तिर्णिको नियतिहस्तस्य पुरो दुधुक्षतः
॥ वार्तिहृवां हुं कृतिचाह निर्यती मरिर्मधोरैस्तगोमतस्त्रिकां ॥ ४१ ॥ सत्रीहिणोपावदपासिहृगताः
शुकान्मृगैस्तवदुपदुतश्रियां ॥ कैदारिकाणामभितः समाकुलाः सहासमालोकयतिस्मैगोपिका
॥ ४३ ॥ व्यासेहर्मस्मानवधानतः पुराचलस्य साविस्रपकाराव्यन्त्रसौ ॥ गीतानिगोप्याः कलम
मृगप्रजोननूमुतीति हरिर्व्यतिकर्यत ॥ ४३ ॥ लीलाचलस्त्रीचरणां रुराणोत्पलस्वलबुलाकोटि
निनास्कोमलः ॥ शोरेरुपाद्वपमुपाधिनमनःस्वनांतरादुन्मदसारसारवः ॥ ४४ ॥ उच्चैर्ग

राम
७०

ह ३

तामस्वलितंगरीयसीतदातिहरादपितस्पगच्छतः ॥ एकेग्रहीषुर्वलरेणुसंहतिं शिरोभिराज्ञा
मपरेमहीभूतः ॥ ४५ ॥ प्रायेणानाचानपिमेदिनीभूतो जनः समेनैवपथाधिरोहति ॥ सेनासुरारः पथ
एवसापुनर्महामहीध्रान्परितो धरोपतः ॥ ४६ ॥ दंताग्रनिभिन्निपयोदमुन्मुखाः शिलोच्चयानारुरु
हर्महीयसः ॥ तिर्यक् दद्याविमृदाबुनिमृगाविष्यमाणाश्रवणोदरं द्विपाः ॥ ४७ ॥ श्वोतन्मदोभः कटके
नकेनचित्जनस्यजीमूतकदंबकधृता ॥ नागेन नागेन गरीयसोच्चकैररोधिपंथाः पृथुदतशालिना
॥ ४८ ॥ ममद्रुमाश्च कुरितस्ततोदिशः समुच्चसत्केतनकाननाकुलाः ॥ पिष्टादिष्टास्तरसाचंदतिनश्चल
निजांश्चलदुर्गमाभुवः ॥ ४९ ॥ आलोकयामास हरिर्महीधरां नक्षिभ्रयंतीर्गजताः परः शताः उसातवु
तप्रतिकूलपातिनीरुपत्यकाभ्यो हृहती शिलाईव ॥ ५० ॥ शैलाधिरोहाम्भसनाधिकोदुरैः पयोधरे

मा ७१ रामलकीवनाश्रिताः ॥ तं पर्वतीयाः प्रमदाश्च चापिरेविकाशविस्फारितविभ्रमेक्षणाः ॥ ५१ ॥ सर्वज्ञमुन्मील्यं वि
लोचने सहस्रं गणं गेहेण सुषुप्ता पुनः ॥ सैन्यान्तयातः समयापिविविधयेकयं सुराजं भवमन्यथा य
वा ॥ ५२ ॥ उत्सेधनिर्धूतमहीरुहं ध्वजे हयौघरुद्धोद्धतसिंधुरं हसां ॥ नागैरधिष्ठितमहाशिले मुहुर्बल
बन्धवोपरितन्महीरुतो ॥ ५३ ॥ स्मश्रुपुमारो मधुजालकेतरो गजेन गंडकषताविधूतैः ॥ सुद्राभि
रुद्धतराभिराकुलं विरूपमानेन जने दुर्धवे ॥ ५४ ॥ नीते पलाशिन्युचितेशरीरवज्रजोतकेनांतम
दांतकर्मणा ॥ संचे रुरात्मान इवापरं क्षणात्सुमारुहं देहमिषलवंगमाः ॥ ५५ ॥ प्रह्वानतीव क्वचि
दुद्धतिं श्रितः क्वचित्प्रकाशानपि गहरानपि साम्यादपेता निति वाहिनीहरेस्तदातिवक्रामगिरीन् राम
गुरुनपि ॥ ५६ ॥ सव्याप्तवसापरितोषधान्यपि स्वसेनया सर्वपथी नयातया ॥ अंभोभिरुल्लंघितं ७१

न४

गरो धसः प्रतीपनाम्नी कुरुते स्म निम्नगाः ॥ ५७ ॥ यावद्यगाहंत नदंतिनां घटा स्तरंगमैस्तावदुरितं रबु
रैः ॥ क्षिप्तं समीरैः सरितां पुरः पतत जलान्यनैषीतरज एव पकतो ॥ ५८ ॥ रं तुं हतुं गनितं वभ्रं यमं मु
हुर्ब्रजंतः प्रमदं मदीधुताः ॥ पंकं करापाकृतशैवलांशुकाः समुद्रगाराणमुदपाद्यन्निभाः ॥ ५९ ॥ भयो रुरो
धः परिहरितां भूतः समस्तुलीकृतपुरातनीर्नदी ॥ कूलं कषौघाः सरितस्तदापराः प्रवर्तयामासुरिभाः
महं बुभिः ॥ ६० ॥ पद्मैर्नन्वीतवधसुखघुतो गतानिहं सैः श्रियमातपत्रजा ॥ हरे भवभोजबलस्पग
द्यतः शिजो यमातीतगजस्य निम्नगाः ॥ ६१ ॥ स्निग्धां जनश्यामतनूभिरुन्नतैर्निरंतरालाकरिणां
करंबकैः ॥ सेनासुधाक्षालितसौधसंपदां पुरावहूनां परभागमापसा ॥ ६२ ॥ प्रासादशोभातिश
यालुभिः पथि प्रभोर्निवासाः पटवेरमभिर्बभूवुः ॥ नूनं सहानेन वियोगविज्रवापुरः पुरं श्रीरपि नि

१२
माका
७२

च१

र्ययौतदा ॥ ६३ ॥ वर्ष्महिपानो विरुवंतश्चकैर्वनेचरेभ्यः श्विरमाचक्षिरे ॥ गंडस्थलाघर्षगलनमरोदकद्रव
दुमस्कंधनिलायिनो नैलैः ॥ ६४ ॥ आयामवद्विः करिणां घटाशतैरधः कृताद्यलकपंक्तिरुच्चकैः ॥ दृष्ट्यैर्जि
तोदग्रगृहाणि साचमरतीत्यभ्यां सिपुरारापवर्तत ॥ ६५ ॥ उद्धतमुच्चैर्ध्वजिनीभिरें शुभिः प्रतप्तमभ्यर्णत
याविवस्वतः ॥ आङ्गुरिककूरसमीरणाहतेपुरः पपातांभसियासुनेरजः ॥ ६६ ॥ याघर्मभासस्तनयपिशी
तलैः स्वसायमस्यापिजनस्पजीवनैः ॥ कृणापिस्तुर्द्धरधिकंविधात्यभिः विहंतुमंहोसिजलैः पटीयसी ॥ ६७ ॥
यस्यामहानीलतटीरिवहुताप्रयंतिपीत्वाहिमपिउपांडवः ॥ काजीरपत्ताभिरिवातुरंजिताः सरोनभिन्ना
जनवर्णाताघनाः ॥ ६८ ॥ अक्लंबलीयान्परिहेतुरपामादृष्टरपत्ताजलधिनजाह्वी ॥ गंगौघनिर्मस्मित राम
शंभुकंधरासवरीमरीकप्रमन्यथास्पतेत् ॥ ६९ ॥ अभ्युत्तस्याकमितुंजवेनगांतमालनीलानि ७२

तरांधृतायति ॥ सीमेवसातस्यपुरः क्षरांबभौबलांबुराशोर्नहतोमहापगा ॥ ७० ॥ ॥ कालापकां ॥ लो
लैररित्रैश्चरगोरिवाभितोजवाहुजंतीभिरसौसरिज्जनैः ॥ नौभिः प्रतेरेऽनुवितलवोदितभ्रमीनिमी
लल्ललनावलंबितैः ॥ ७१ ॥ तत्सर्वमेसद्वयसंहिपाधिपाः क्षरांसहेलाः परितोजगाहिरो ॥ सद्यस्तत्तेरु
रनारतस्कृतस्वदानवारिचुप्ररीकृतं पयः ॥ ७२ ॥ प्रोथैस्फुरद्विः स्फुरदशहमुन्मुखैः तुरंगमैरायतकीर्ण
वालधि ॥ उक्तामुद्वाहितधीरकंधरैरतीर्यताग्रेतददत्तदृष्टिभिः ॥ ७३ ॥ तीर्त्वाजिवोनेवनितांतदुस्तरां
नदीप्रतिज्ञामिवतांगरीयसी ॥ शृंगैरपस्कीर्णवृहन्नदीभुवामशोभतोच्चैर्नदितंककुप्रतां ॥ ७४ ॥ सीमं
समानायदुभ्रभृतांवलेर्बभौतरद्विर्गविलावलिघुतिः ॥ सिंहरितानेकपंककणांकितातरंगिणीवेति
रिवापताभुवः ॥ ७५ ॥ अग्राहतक्षिप्रगतैः समुच्छ्रितानेनुज्झितदाधिमभिर्गरीयसः ॥ नाव्यपयः

केचिदतारिषु भुजैः क्षिपद्भिरुमीनपरैरिवोर्मिभिः ॥ ७६ ॥ विदलितमहाकूलासुहाणं विषाणाविघ
ट्टनैरेलघुचरणाकुक्ष्याहं विषाणि भिरुन्मदैः ॥ सयदिसरितं साश्रीभर्तुर्वहदयमंडलस्वलि
तसलिलासुल्लंघ्ये नोजगामवरूथिनी ॥ श्रीराम ॥ ॥ इति श्रीशिशुपालवधेयमहाकाव्ये श्रीके प्रया
णवर्णनो नाम द्वादशः सर्गः ॥ ॥ यमुनामतीतमं यत्सुश्रवानमुतपसस्तनूजइतिनाधुनोच्यते ॥ स
पदाचलन्निजपुरार्हहर्निशं नृपतेस्तदादिसमचारिवार्तया ॥ १ ॥ यदुभर्तुरीगमनलघुजन्मनः प्रम
दाहमानिवपुरेमहीयसि ॥ सहसाधनः ससहितोऽवजन्मभिर्वसुधाधिपों भिसुखमस्यनिर्ययो
२ ॥ रभसाप्रवृत्तगुरुचक्रदुग्धनिभिर्जनस्पवधिरीकृतश्रुतेः ॥ समवादि वल्गुमिरंभीषुसं
कथाप्रकृतार्थशेषमथदस्तं संशया ॥ ३ ॥ अपदांतरंचपरितहितिहितामपतन्ममदुमित

राम

७३

हेमनेमयः ॥ जवमारुतोऽप्यितपरस्परौपमस्यतिरेरापुकेतुवसनाः पताकितः ॥ ४ ॥ इतमधुननुपरि
पाणिवृत्तयः पाणावाइवाश्च चरणाहताभुवः नन्दतुश्चवारिधरधीरवारणाधुनिदृष्टकृजितकलाः
कलापिनः ॥ ५ ॥ व्रजतोरपि प्रणयध्वमेकतामसुरारिपोऽसुतसेन्ययोस्तदा ॥ हरुषे विषाणि
भिरनुक्षरामि योमदमूठवुद्धिषु विवेकिताकुतः ॥ ६ ॥ अवलोकएवन्पतेः स्महरतोरभसा
इथादवतरीतुमिच्छतः ॥ अवतीर्णावान्प्रथममात्मना हरिः विनये विशेषयति गौरवेणासः
॥ ७ ॥ वपुष्पापुराणापुरुषः पुरः हितोपरिसुं जमानदृष्टुहारयष्टिना ॥ भुवनैर्नतौपिविहि
तात्मगौरवः प्रणानामनामनयं पितृघस्तु ॥ ८ ॥ मुकुटशूरं जितपरागमग्रतः स
नयावहापेशिरसामहीतलैः ॥ हिति येन तावदनयेनितक्रमंभुजपंजरैरारभसादंग

२४
माका
७४

घृत ॥ ८ ॥ नमो कपाठ तटविस्तृत नो मुखावे विवृत उरसि क्षमा भुज ५ भुजयोस्तथा वि
सृगलेन दीर्घयोर्विकटी कृतेन विरितो भिषत्सुते ॥ १० ॥ गतयानिरंतरनिवाससंधुरा परिना
मिन्ननमवमुच्यवारिजं कुरु राज निर्दय निपीडता भया मुख म अरो हि सुर विदिष श्रिया
॥ ११ ॥ शिरसि स्मृति घृति सुरा विबंधन धूलवामने विनयवामने तदा ॥ यशसेर्ववीर्यविजिता म
रुदुमप्रसवेन वासित शिरो रुहेत्यः ॥ १२ ॥ सुखवेदना हृषित रोम कृपया शिथिली कृते पिवसु
देव जन्म नि ॥ कुरु भर्तु रंगलतया नतस्य जे विकसत्क देव निकुरव वारुता ॥ १३ ॥ इतरानपि सि
ति भुजो नु जन्मनः प्रमनाः प्रमोदपरि फुल्लचक्षुषः ॥ सयद्योचितं न्यपसभा जनो चितान्त्र
सधृता सुरसभा सभा जयतर ॥ १४ ॥ समुपेत्य तुल्यमहसः शिला घना घनपक्ष दीर्घतरवा

मो १

राम
७४

शालिनः ॥ परिशिष्टि युः सिति पती नृहिती चराः कुलिशासरेण गिरयो गिरीनि वा ॥ १५ ॥ श्म
कुभतुंगघटिते तरे तरस्तन भार हर विनिवारितो दराः ॥ परिफुल्लगंडफलकाः परस्परं परिरेभिरे कुकुरकौ
रवस्त्रियः ॥ १६ ॥ रथवा जिपत्ति करिणी समा कुले तदनी कयोः समगत द्वयं मिथः ॥ दधिरे पथ करिणी
एव हरतो महतो हि सर्वमथवा जनातिगो ॥ १७ ॥ अधिरुघता मिति मही भृतो दितः कपिकेतनार्पित करो
रथं हरिः ॥ अवलंबिते लविलपाणि पक्षवः अयति स्म मेघमिव मेघवाहनः ॥ १८ ॥ रथमास्थितस्य च
पुरा भिवर्तिनस्ति स्मृता पुरा मिवरिपोर्मधु द्विषः ॥ अथ धर्मस्तिर नुराग भावितः स्वयमादित प्रवयने
प्रजापतिः ॥ १९ ॥ शनकैश्च तस्य तनुजालं कोतर हरित क्षपा करकरोत्करा कृति ॥ पथुपेन कूटमिव नि
म्नापते मरुतश्च स्तनुरधुवत्प्रकीर्णकं ॥ २० ॥ विकसत्कलाय कुसुमासितघृते रत्न चूडुपीडु जगता

२५
मा.का
७५

मधीशितुः।।यमुनाइरोपरिगहंसमेडलघुतिजिषाजिषाधृतोषावारणो॥२१॥पवनात्मजेन्द्रसुतमध्य
वर्तिनानितरामरोचिरुचिरेणचक्रिणा॥२२॥वयोगमुभयग्रहांतरस्त्वितिकारितंदुरुधराव्यमिंदुना॥२३॥
वशिनंहितेरयनयाविवेश्वरंनियमोयमश्चनियतंयतिंयथा॥विजयप्रियापुतमिवाक्मास्तावनुसस्त्रतुस्त
मथदस्रयोःसुतो॥२४॥सुदितैस्तदेतिदितिजन्मनोरिपावविनेयसंभ्रमविकाशिमक्लिभिः॥उपसेदिवद्भि
रुपदेष्टरीवतैर्वदतैर्विनीतमविनीतशासिभिः॥२५॥गतयोरभेदमितिसेन्ययोस्तयोरथजहुमानुतन
यांभसोरिव॥प्रतिनादितामरविमानमानकैर्नितरांमुदापरमयेवदधने॥२६॥मखमीहितुहितियते
रूपेपुषोपरितःप्रकल्पितनिकेतनबहिः॥उपरुध्यमानमिवभ्रमताबलेःपुटभेदनंदनुस्तारिरहित
॥२७॥प्रतिशब्दपरितदिगंतरव्यतनपुरगोपुरंप्रतिससैन्यसागरः॥रुरुचेहिमाचलयहासुखोन्मुखःप

राम
७५

यसांप्रवाहइवसौरसैंधवः॥२८॥असकृद्गृहीतबहुदेहसंभवस्तदसौविभक्तनवगोपुरांतरं।।पुरुषःपुरं
प्रविशतिस्मयंयभिःसममिंदियैरिवनरैर्दस्तुभिः॥२९॥तनुस्त्रिभिर्नेत्रनयनानवेहितस्मरविग्रहघुति
भिरघुतनराः॥प्रमदाश्चयत्रखलुराजयस्ताराःपरतोनिशाकरमनोरमैर्मुखैः॥३०॥अवलोकनायसुर
विद्विषां द्विषःपठहप्रणादविहितोपहृतयः॥अवधीरितान्यकरणीयसत्वरःप्रतिरथ्यमीपुरपयोरयोषि
तः॥३१॥अभिवीक्ष्यसमिक्तमंडनंयतीःकररुदनीविलसदंशुकास्त्रियः॥इधिरधिभिर्त्रिपटहप्रतिस्वने
स्फुटमदहासमिवसौधयंक्तयः॥३२॥रभसेनहारपददत्तकाचयःप्रतिमूर्द्धजनिहितकराक्षरकाः॥परि
वर्तितोबरपुगाःसमायतनवलपीकृतश्रवणाकुंडलाःस्त्रियः॥३३॥व्यतनोदपास्पचरणाप्रसाधिकाक
रपक्षवाडरसवशेनकाचन॥हुतयावकैकपदचित्रितावनिपद्वीगतेवगिरिजाहराद्विता॥३४॥व्यगल

मा. का
७६

नृवि संकटकीरकस्थली शिखरस्वलन्मुखरमेखलाकुलाः॥ भवनानितुंगतपनीयसंक्रमकमराकरा
 त्रकनकनपुरास्त्रियः॥ ३४॥ अधिरुक्ममंदिरगवाक्षमुल्लसत्सुदशोरराजसुरजिह्विहृष्टया॥ वरना
 रविंदमुदयादिकंदराविवरोदरस्त्रुतमिवेदुमंडलं॥ ३५॥ अधिरुक्म्यानिजनिकेतसुचकैः पवनावध
 तवसनांतयैकया॥ विहितोपशोभमुपयातिमाधवेनगरं व्यरोचतपताकयेव तत्र॥ ३६॥ करपुग्मपप्र
 मुकुलापजितैः प्रतिवेशमलाजकुसुमैरवाकिरन्॥ अवदीर्गमुक्तिपुटमुक्तमौक्तिकप्रकरैरिव प्रियरथा
 गमंगना॥ ३७॥ हिममुक्तचंद्रविरः सयम्रकोमदयन्रहिजान्रजमितमीनकेतनः॥ अभवत्प्रसादित
 सुरोमहोत्सवः प्रमदाजनस्पसचिरायमाधवः॥ ३८॥ धरणीधरेंद्रदुहितुर्भयादसौविषमेक्षणाः स्फु
 टममूनपिच्यति॥ मदननेनवीतमपमित्यधिष्ठिताः क्षणमीक्षतेस्मसपुरेविलासिनी॥ ३९॥ विपु

राम
७६

लेनसागरशयस्यकुक्षिणाभुवनानियस्यपिरेयुगक्षये॥ मरुविभ्रमासकलयापयेपुरः सपुरस्त्रियैकतम
 यैकयादृशा॥ ४०॥ अधिकोन्नमद्युनपयोधरं मुहुः प्रचलत्कलापिकलशंकखना॥ अभिरुक्मामंगुलिमु
 खेनकाचनहुतमेककराविवरं व्यघटयत्॥ ४१॥ परिपाटलाजदलचारुणासकृच्चलितांगुलीकिशल
 येनपाणिना॥ सशिरः प्रकंपमपरारिपुंमधोरनुदीर्गावर्णिनिभृतार्थमाह्वयत्॥ ४२॥ नलिनांतिकोपहि
 तपल्लवश्रियाव्यवधायैचारुमुखमेकपाणिना॥ स्फुरेदंगुलीविवरनिस्तोत्रसदृशानप्रभाकरमजेभ
 तापरा॥ ४३॥ वलयार्पितासितमहोपलप्रभावहलीकृतप्रतजुरोमराजिना॥ हरिवीक्षणाक्षणीकचक्ष
 षान्ययाकरपल्लवेनगलदंबरेदधे॥ ४४॥ निजसौरभभ्रमितभृंगपक्षतियजनानिलक्षपितघर्म
 वारिणा॥ अभिशोरिकाचिदनिमेषदृष्टिनापुरदेवतेवपुषाव्यभाव्यत॥ ४५॥ अतिपातिनः सल्लषव

मा का
२७

चक्षुषो हरिरित्यखिवतनितं विनीज्वानविवेद्यः सततमेनमी हतेन विल्लुषातां व्रजति खल्वसावपि ॥ ४६ ॥
अकृतस्वसप्तगमवाहरः क्षाणालिपिकर्मनिमित्तित्वव्यतिष्ठता ॥ गतमच्युतेन सह शून्यतां गतः प्रतिपा
लयन्मनश्वांगना गता ॥ ४७ ॥ अलसैर्मदेस्तु दशः शरीरकैः स्वगृहान् प्रतिप्रतिपद्युः शनैः शनैः
॥ अलघु प्रसारितविलोचनां जलिद्रुतपीतमाधवरसौघनिभरैः ॥ ४८ ॥ नवगंधवारिविरजीकृ
ताः पुरोघनधूपधूमकृतरेणुविभ्रमाः ॥ प्रधुरोद्धतध्वजविलंबिवाससः पुरवीयमोर्धहरिताति
प्रेतिरे ॥ ४९ ॥ उपनीयविंदुसरसो मयेनयामणिदोरुचारु किल वार्षपर्वतां ॥ विदधेवधूतसुरसप्र
संपदं समुपासदत्तसपदिसंसदं सतां ॥ ५० ॥ अधिरा विषत्रनिपतन्ममो लिहां कलधौतधौतशि
लवेश्मनोरुचौ ॥ पुनरथवापदिदुग्धवारिधिस्रगागर्भवासमनिदाघदीधितिः ॥ ५१ ॥ लयने

राम
२७

पुलोहितकनिर्मिताशुवः शितिरलरश्मिहरितीकृतांतराः ॥ जमदग्निस्सुपित्ततर्पणीरपोवहतिस्स
याविरलशेवलाइव ॥ ५२ ॥ विहाशस्मकृद्यदिताः क्षपाकृतः क्षाणदासुयत्रचरुचैकतांगता ॥ गृ
हपंक्तयश्चिरमतीधिरैर्जनैस्तमसीवहस्तपरिमर्शस्सचिताः ॥ ५३ ॥ निलयेषु नक्तमसिताश्मना
चयेविसिनीवधूपरिभवस्कुटागसः ॥ सुहृत्त्रसद्भिरपियत्रगौरवालशालां चनांशवृज्यां शुजिहि
रे ॥ ५४ ॥ सुखिनः पुरोभिमुखतामुपागतैः प्रतिमास्तुयत्रगृहत्त्रभित्तिषु ॥ नवसंगमैर्विभरुः प्रि
याजनेः प्रमदं त्रपाभरपराश्रुखरपि ॥ ५५ ॥ दृष्टावाक्यामुहुरवाचिताननाभिविषेषु यत्र हरिताश्म
वेश्मना ॥ एसनाग्रलम्बकिरेणां कुरान्जनो हरिता नृगृहीतकवलानि चैव ॥ ५६ ॥ विपुलालवा
लभृतवारिदृष्या प्रतिमागतैराभिविरेचुरात्मभिः ॥ यदुपाति केषु दधतो महीरुहः सपलाश

मा.का
७८

राशिमिवमूलसंतति॥५७॥उरगेंडमूर्द्धरुहरलसन्निर्धेर्मुहुरुन्नतस्परसितैःपयोमुखः॥अभवन्पदंगारा
भुवःसमुष्णसन्तववालवायजमणिखिलोङ्कुराः॥५८॥नलिनीनिर्द्वयसलिलाचयत्रसाखलमित्यधःपा
तितसुयोधने॥अनिलात्मजप्रहसिताकुलेखिलसितिपक्षयागमनिमित्तिताययो॥५९॥हासितुंपरेणा
परितःपरिस्फुरत्करवालकोमलरुचाबुधेहितैः॥६०॥इकधियत्रजलशंकयाजनेमुहुरिडेनीलमुविह्वर
मवरं॥६१॥अभितसदोषहरिपांडवारथादमलांशुमंडलससुलसतनू॥अवतेरतुर्नयनदोन
मःशशिलागीवाबुधपर्वतादिव॥६२॥तदलक्ष्यरत्नमयकुप्रमादरादभिधातरीतइतइसथोन्मये
॥धवलशमरश्मिपटलाविभावितप्रतिहारमविशदसौसदःशनैः॥६३॥नवहाटकेषुकचितं राम
दृशसःक्षितिपस्पपस्पमथतत्रसंसदि॥गगनस्पशमणिरुचाचयेनयत्सदनासुदस

राम
७८

यतनाकिनामपि॥६३॥उद्यादिभूदिभुगपत्रकासतोरहिमांशुपूजाशशिनोरसंनवां॥रुचमा
सनेरुचिरधान्निविभ्रतावलघुमघदतांनपाचुतो॥६४॥सुतरासुखेनसकलकूमदिरासनिराघ
मंगमिवमातुरिष्यना॥यदुनेदनेनेतदुचतःपयःशशिनेवराजकुलमापनंदसु॥६५॥अवनघवाघलय
गामिकोमलनवगीतमथनवगीततांदधत॥स्फुरसात्विकांगिकमनृत्यदुज्वलंसविलासलास्कविला
सिनीजन॥६६॥सकलेचतत्रनगरेहरोटहान्गतवत्पकालमहमादिदेशसः॥सततोत्सवंतदिति
नूनमुन्मुखोरभसेनविस्मृतमभून्महीभृतः॥६७॥हरिराकुमारमखिलाभिधानवित्त्वजनस्पवा
र्तमयमन्वयुक्तसः॥महतीसपिश्रियमवायविस्मयःसुजनोनविस्मरतिजातुकिंचन॥६८॥मत्स्य
लोकदुरवायमवापुषरसौदयंनूनतत्वमतिरक्ततयातुपदंदधत॥श्रीपतिःपतिरसाववनेश्वपरस्प

मा का

७६

रसंकथामृतमनेकमसिखतादमुभौ॥६॥ श्रीराम इति श्रीशिवपालवधे महाकाव्ये श्रीकोकशायुधि
रसमागमो नाम त्रयोदशोऽर्गस्तंजगादगिरसुहिरन्निवस्नेहमाहितविकाशपादशा॥यत्कर्मणिमनः
समादधद्वाग्विदांवरमकद्वदो नृप॥१॥ लज्जतेनगरितः प्रियं परो वकुरेव भवति त्रपाधिका॥ श्रीउ
मेति नतव प्रियं वदन् रूढीमता तु भवतैव भूयते॥२॥ तोषमेति वितथैः स्तवैः परस्ते च तस्य तुलभाः
शसरिभिः॥ अस्ति नस्तुतिवचो नृतं तव स्तोत्रयोगपन च तेन तु यति॥३॥ बहुपि प्रियमयं तव श्रुव
न्न व्रजत्यनृतवारितां जनः॥ संभवंति यद्दोषद्विषिते सार्वसर्वगुणादोषसंपदस्त्वयि॥४॥ सावित्रे राम
तिरनुभावसंपदां भूयसीतव्यदायतायतिः॥ एतद्दृष्टुं रुभारभारतं वर्षमद्यममवर्तते वशो॥५॥
सप्ततंतुमधिगंतुमिच्छतः कुर्वन्नुग्रहमनुशया सम॥ मूलता सुपगते खलु त्वयि प्रापि धर्ममय

राम
७६

दृष्टतामया॥६॥ संभृतोपकरणेन निर्मलां कर्तुमिष्टिमभिवांछतामया॥ त्वंसमीरणा इव प्रतीक्षितः
कर्षकोरावलज्जान् पुष्पता॥७॥ वीतविघ्नमनघेन भाविता संनिधेस्तव मखेन मेधुना॥ कोविहं
तुमलमास्ति त्वोदये वासरश्रियमशीतदीधितो॥८॥ स्वायतेयमधिगम्य धर्मतः पर्यपालय मव
वृधं च यत्॥ तीर्थगामिकरवैविधानतस्तज्जुषस्व दुःहवानिवालेनो॥९॥ धूर्वमंग ऊरुधित्वमेव
वास्मा तव सवभृत्येततस्त्वयि॥ सोमपायिनि भविष्यते मेया वांछितोत्तमवितानपाजिना॥१०॥ किं वि
धेयमनया विधीयतां त्वत्सादृजितया यत्संपदा॥ शाधिशासकजगत्रयस्य मामाश्रवोस्मि भव
तः सहायुजः॥११॥ तंवदतं मित्रं विष्टरश्वाश्चादयन्त य समास्तु भूयतः॥ व्याजहारदशनां शुभं
लयाजहारशवलं दधदुः॥१२॥ साधिताखिलनृपमहम्महं संप्रतिस्वनय संयदेव ते॥ किंपरस्य

मा. का
८०

सगुणाः समञ्जुतेष्वथ रतिरपि यधरो गितां ॥ १३ ॥ तत्तुराङ्गिभवति स्थिते परः कः कतुं यजतुराजल
क्षणां ॥ ३ ॥ इतौ भवतु कस्य वा भुवः श्रीवराहमपहाय योग्यता ॥ १४ ॥ शासनेपि गुरुणि व्यवस्थितं क
त्यवत्कषु निपुंस्वकामतः ॥ त्वत्प्रयोजनधनं धनं जयादप्येष इति मां च मावगाः ॥ १५ ॥ यस्मिन्वे
हसवनेन भूपतिः कर्म कर्म करवत्वरिष्यति ॥ तस्य नेशपतिवपुः कबंधतां वंधुरेष जगतां सुदर्श
नः ॥ १६ ॥ इत्स्दीरितगिरं नृपस्त्वयि श्रेयसि स्थितवति स्थिरामम ॥ सर्वसंपदिति शौरिमुक्त
वानुदहन्मुदमु ॥ दस्थितक्रतो ॥ १७ ॥ अनेनेन शशिनः कलां दधदर्शन ॥ सपितकामविग्रहः
॥ आश्रुतः सविमलैर्जलैरभ्रदृष्टं त्रिधराम् त्रिरुमी ॥ १८ ॥ तस्य सौख्यपुरषैव तातु स्यतां वि
भ्रतः स्वयमकुर्वतः क्रियो ॥ कृत्यतात दुपले भतो भवद्विभाजिकरतो यथा त्विजि ॥ १९ ॥ श

राम
८०

दितामनपशब्दमुच्यैर्वाक्यलक्षणाविरोधुवाक्यया ॥ याज्जयायजनकमिरातोऽस्य जन्मद्वयजातमप
दिश्यदेवतां ॥ २० ॥ सप्तभेदकरकल्पितस्वरं सामसामदेविसंगसुजगौ ॥ तत्र स्तुतगिरश्च स्तरयः
पुरापमृग्यनुषुमध्यगीषत ॥ २१ ॥ बद्धदर्ममयकायिरामयादीक्षितानियजमानजायया ॥ शु
क्तिप्रणायनादिसंस्कृतेतैर्हवीषि जुहवां वभ्रविरे ॥ २२ ॥ नां जस्तानि गदितं विभक्तिभिर्वक्ति
भिश्च निखिलभिरागते ॥ तत्र कर्मसु विपर्ययी नमन्त्रं नृहकुशलाः प्रयोगिराः ॥ २३ ॥ सं
शयायदधतोः सारुपाती हरभिन्नफलयोः ॥ क्रियां प्रति ॥ शब्दशासनविदः समोसयोर्विग्रहं
व्यवसस्तुः स्वरागाते ॥ २४ ॥ लोलहेतिरशान्यशतप्रभामंडलेन लसता हसन्निव ॥ प्राज्ज
माज्जमसकृद्वद्वद्वतं निर्मलीमिसमली दृपावक ॥ २५ ॥ तत्र मंत्रपवितं हविः क्रतावभ्रतो नव

मा.क.
८१

पुरेवकेवलं वारसिपदमतिस्फुटांदधन्नानचोज्वलमलूहविर्जः ॥२६॥ स्पर्शसिद्धिमुचितं दधधि
खीयुद्दाहहविरहुतं नतत। गंधतोपिहुतद्वयसंभवाद्देहिनासदहोयमंहसा ॥२७॥ उन्नमन्स
यदिधूपनिशः सांहुतांदधधः कृतांबुदः। घामिपायदहनस्याकतनः। कीर्तयन्निवदिबोकसां
प्रियं ॥२८॥ निज्जिता। तिलमहार्णवोषधिस्पंदसारसमृतं ववलिंरे। नाकिनः कथमपि प्रतीक्षितुं ह
पमानमनले विवेहिरे ॥२९॥ तत्र नित्यविहितोपहृतिषु प्रोषितेषु पतिषु घुयोषिता। गुफिताः शि
रसिवेणायोभवन्नप्रफुल्लसुरपादपत्रजा ॥३०॥ प्राशुराशुहवनीयमत्रपत्रिनदीर्घममरवमध
गुः। उद्धूतानधिकमिधितो जसोदानवांश्च विबुधविजिप्तिरे ॥३१॥ नापचारमगमक राम
चिक्रियाः सर्वमत्र समपादिसाधनं। अत्यशरतपरस्परंधिपः सत्रिणां हिति पते च संपदः ॥३२॥ ८१

दक्षिणीयमधिगम्य पंक्तिशः पंक्तिपावनमयद्विजव्रंजं। दक्षिणाः हिति पतिर्वसिष्ठाणा दक्षिणा
ः सदसिराजस्यपिकीः ॥३३॥ वारिपूर्वमवित्तासुसक्रियालक्षु सुदिबुधनानि बीजवत्। भावि
विभ्रतिफलं महद्विजसेत्रभूमिषु नराधिपोवयत् ॥३४॥ किन्तु चित्रमभिवेदिभूपतिर्दक्षयनद्वि
जगणानस्यतराजतः पुपुविरे निरेमसः प्राप्यतेपिविमलं प्रतिग्रहं ॥३५॥ सखहस्तनूतचिह्न
शासनाः पाकुशासनसमानशासनः। आशशो कतपनाराविस्थिते विप्रसारक
तभूपसीर्लवः ॥३६॥ शुद्धमश्रुतिविरोधिविभ्रतं शास्त्रमुद्धूलमवर्णसंकरेः। पुस्तकैः
सममसौगातां मुहुर्वीचमानमश्रुतो द्विजन्मना ॥३७॥ तत्प्रतीतमनसा सुपेयुषादृष्टमाह

मा. का वनमयजन्मनां। आतिथेयमयनिवारितातिथिः कर्तुमाश्रयः सनाश्रमन॥३८॥ मृगमा
८२ रामपियदुःखसदंभरिसारमुपनीयत त्वयं। आसतावसरकांक्षितोवहिसस्यरत्नमुपहीनृतंनृपा
: १॥३८॥ एकएववस्तुयद्दोन्टपस्तसमाप्रकमतकृतक्रतोः। त्यागशालिनितयः सुतेयसुः स
वर्पाथिविधनान्यपिस्तयं॥४०॥ प्रीतिरस्यदहतोभवत्तथायेनतस्त्रियचिकीर्षवोन्टपाः। स्पशनेर
धिकमागमन्मुदनाधिवेनमनिहितैरुपायनैः॥४१॥ यलघुन्यपिलघूक्तताहितः शिष्यभूतमशि
ष्यत्सकर्मणि। सस्यहन्तपत्तिः नृपोपरैर्गौरवेणादृशेतरामसौ॥४२॥ आघकोलतुलितां प्र राम
कपनैः कपितो मुहुरनीदृगात्मनि। वाचिरोपितवतामुनामहीराजकायविषयाविलेतिरे॥४३॥ ८२

आगताद्यवसिति न चेतसा सचसंपदविकारिमानसः। तत्रनाभवदसौमहाहवेशास्त्रवादिवपरास्तु
खोर्धिनः॥४४॥ नैहतार्थिनमवज्ञयानुदुर्घचित्तश्चनचकाल्नुमाहिपन्नानादितालमथनयकछत
प्रचमिष्टमपिनाचशेतसः॥४५॥ निरुत्तारोपिविसुखोनभूयतेहनि शोभनसः पुरोभवत्। बर्षुकस्य
परितः नृतोन्नते। नाबुदस्यपरिहार्यमृषरे॥४६॥ प्रेमतस्यनगुणेषुवाधिकंनस्मवेदनगुणातरं
चसः। दिश्यातदपिपार्थिवोर्धिनं गुणगुणपइतिनयचारयत॥४७॥ दर्शनानुपदमेवकामतः स्व
वनीयकजनेऽधिगच्छति। प्रार्थनार्थरहितं तदाभवद्दीयतामितिचचोतिसृजने॥४८॥ नाऽनवाप्तव
स्तुतार्थकाम्यतानाचिकित्सितगदेनरोमिराण। दृष्टताशिलुमनासुषानचप्रत्यगामितदुपेयुषासु
दः॥४९॥ स्वादयन् समनेकसंक्रुतप्राकृतैरकृतपात्रसंकरैः। भावसुद्धिविहितैर्मुदंजनोनादके

नै. रि.
८३

रिववभारमोजनेः॥पगारहितारमितितत्रकर्मणांन्यस्पदुष्टदमनसमंहरिंअष्टतानिनिरवर्तयतरा
दानमयजनानिभूपतिः॥५१॥एकएवस्तुसरवेषस्तुवतांशौरिरित्यभिनयादिवोद्युक्तैः।सपरूपकसुह
क्षिपहुजंभस्वस्वात्तवलयोपलांछितं॥५२॥इयमत्रविततक्रमेकतौवीक्षधर्ममयधर्मजन्मना।
अर्घदानमनुनोदितोवचःसम्भमभ्यधितशंतनोःस्तुतः॥५३॥आलनैवशुणादोषकोविदुकिंत
वेसिकरणीयवस्तुषु।यत्तणपिनगुरुत्तएद्यसित्वक्रमोयमितितत्रकारणो॥५४॥स्नातवःगुरु
मभीष्टमृविजंसेयुजावसहमेदिनीपतिं।अर्घ्यभाजशतिकीर्तयंतिषट्तेचतेयुगपदागताःसह
॥५५॥शोभयंतियरितःप्रसाविनोमंत्रशक्तिविनिवारितापदः।त्वन्मखेसुखसुवःस्वयंभुवोभूभुज
श्वपरलोकजिह्मवः॥५६॥आभजंतिगुरीनः।यश्चकृष्टयकृपार्थसत्कृतिमहत्विमाममीएकएव

राम
८३

गुरावत्तमोयवाष्ट्यइत्ययमपीष्यतेविधिः॥५७॥अत्रचैषसकलेपिभातिमाप्रत्यशेषगुरावंधु
रहति।भूमिदेवनरदेवसंगमेष्ट्वदेवरिपुरंहरिणांहरिः॥५८॥मर्त्यमात्रमवदीधरइवानैनमान
मितदेत्यदानवं।अंशएषजनतातिवर्तिनोवेधसःप्रतिजनंनृतस्थितेः॥५९॥धेयमेकमपथेक्षि
तंधियस्तुत्यस्तुन्नतमतीतवाक्ये॥आगमन्यमुपास्यमादरादूरवर्तितमतीवयोगिनः॥६०॥
यश्चभूरितिस्तजजगद्भुजःसत्त्वमस्तुतइतिस्थितिंनयन्।संहरतुहरइतिश्रितस्तमस्त्रैधमेवभवति
विभिर्गुणैः॥६१॥सर्ववेदिनमनादिमास्थितंदेहिनामनुजिष्टसयावपुः।केशकर्मफलभोगवर्जि
तैषुविशेषममुमीश्वरंविदुः॥६२॥भक्तिमंतइहवत्सलेसंततस्मरणीयाकल्मषाःयांतिनिवर्हणा
मस्यसंस्तुतिक्लेशनाटकविडंबनाविधेः॥६३॥आम्यभावमपहातुमिच्छवोयोगमार्गपतितेनचेतसा।

भा. का
८४

दुर्गामेकमपुनर्निर्गयेयं विशांतिव शितो मुमुक्षुः ॥ ६५ ॥ आदितामजननाय देहिनामंततांचद
धतेन पायिने। विभ्रते भुवमधः सदाय च व्र स एतौ पपरितिष्ठते नमः ॥ ६५ ॥ केवलं दधति कर्त्तवा
चितः प्रत्यया निहन जातु कर्मणि। धनतवः सृजति संदृशा स्त्रयस्तोति रत्र विपरीतकारकः ॥ ६६ ॥ एव
मेव किल सृष्टवानपस्त सुवीर्यमनिवार्यमादधौ। तत्र कारणमभ्यस्य रामयं वेधसो सृजद
सा विहजगत् ॥ ६७ ॥ मत्कुणा विप्रपुरा परिज्वौ सिंधुना यशयने निषेदुषः। गच्छतः समधु
कैरसौ विभो र्यस्य नैदुस्त्वनिध्रतां हृतां ॥ ६८ ॥ घ्नोत मार्गसुखगानको विदब्रह्म षड्रगाग
भमुहलं। श्रीमुखेंदुसविधे पि शोभते यस्य नाभिसरसी सरोरुहः ॥ ६९ ॥ सत्यदृष्टि मयि - - राम
- जगद्गुरु मप्यु वितनिद्रमर्भके। जन्म विभ्रतमजं नवं नवं यं पुराणा पुरुषं प्रचक्षते ॥ ७० ॥ ८४

स्कंधधनन विसारिके सरसि - - - गरपहा जवाम पून हता मि व मुहूर्त मे सत स्तूल नासिक
वपुर्वसुंधरां ॥ ७१ ॥ दिव्यको सरिव पुंघु दृष्टि प्रो नैवल श्रवाम - - - पुधैरपि। दुर्निवाच रंरा १२
कंडुको मले वस एष निखाप पन्नखैः ॥ ७२ ॥ वारिधेरिव कराग्रवी विति दिश्रत गज सुखान्प मिध्रतः। यस्य
चारुनख शुश्रायः स्फुरन्मोक्षिक प्रकरगर्भतो दधुः ॥ ७३ ॥ दीप्ति निजित विरोचना दयंघां विरोचन सुता
दभी सतः। आत्मरं वरजा खिल प्रजः स्वर्थते रवा जत्वमाप यौ। ७४ किं मिष्यति किलैष वामनो या
वदिष्ठ महसन्नदो नवाः। तावदस्य नमो नमस्तले लंघितार्क शशिसंलुः कमः ॥ ७५ ॥ गच्छतापि गगना
यमुच्च कैयस्य भूधरा गीसां ध्रिणा। क्रान्तकं धरस्वावलो बलिः स्वर्गमभु रगमत्सुबधुतो ॥ ७६ ॥ कामतो
स्पददृष्टि वौकसो हरस्तरुमलि नीलमायतं। यो म्नि दिव्य सरिदं बु पद्धति पयै वयसु नौ घमुष्ठिते ७७ ॥

गा

मा.का
८५

यस्य किंचिदपकर्तुमक्षमः कायनिग्रहः हीतविग्रहः कांतवक्रसदृशाकृतिरादुरिंदुमधुनापि बाधते ॥ ७८ ॥
संप्रदायविगमायुषेषुषीरेषनाशमविनाशिविग्रहः स्मर्तुमप्रतिहतस्मृतिः श्रुतीर्हितस्य भवद्विगोत्रजः ॥ ७९ ॥
रेणुकातनयतामुपागतः शातितप्रचुरयत्रसंहितिलूनभूरिभुजशाघमुजितं छाया मज्जिनवनं व्यधाद
य ॥ ८० ॥ एषराशायिभूयमेत्यच धंसितो दृढतदृशाननामपिरालसी मरुतरक्षितप्रजस्तजसाधिकविभ
षणां पुरी ॥ ८१ ॥ किं प्रहंतुममरेश विद्विषानार्थितः स्वयमयस्वयं भुवासं प्रतिश्रयति स्तुतामयेक
रूपस्य वस्तुदेवरूपिणाः ॥ ८२ ॥ तातमोदधिविलोडनं प्रतिलब्धिनाघवयमुत्सहामहे पः सुरैरिति स्तु
रौ घवल्लोवल्लवैश्च जगद्देजमसति ॥ ८३ ॥ नाक्षगंधमवधूय शत्रुनिःश्रयया च शमितामरश्रमं यो
भिमानमिव दृत्रविद्विषः पारिजातमुदमूलयद्विवः ॥ ८४ ॥ यंसमेत्यच ललाटलेखया विभ्रतः सयदि

राम
८५

शंभुविभ्रमं चंडमारुतमिव प्रदीपवच्चैरिदं विद्विषः पारिजातमुदमूलयद्विवः ॥ ८५ ॥ यः कोलतां बल्लवतां च विभ्रदंष्ट्रा मुदस्या
लेखया विभ्रतः ॥ ८६ ॥ यः कोलतां बल्लवतां च विभ्रदंष्ट्रा मुदस्या
शुभ्रजां च गुवी ॥ मयस्य तोयापदि दुस्तरायां गोमंडलस्योद्धराणं चकार ॥ ८७ ॥ धन्यो सियस्य हरिर
षसमक्ष एव दूरादपि क्रुचुषु यज्वभिरित्यतेयः ॥ दवाधर्मत्रभवते भुवनं शुयावत्संसारमंडलमवाप्तु
हिसाधुवार्द ॥ ८८ ॥ भीष्मोक्तं तदिति वचो निशाम्य संस्पृक्ष सांम्राज्यश्रियमयं विभ्रता नृपेणार्दितैर्धर्म
हतिमहीभृतां पुरोपित्रैर्लोके मधुभिर्दहनधीर्ध्व ॥ ८९ ॥ इति श्रीशिशुपालवचनमहाकाव्ये यज्ञ
ध्यानोनाचंडेशः समाप्तिः ॥ अथ तत्र पांडुतनयेन सदसि विहितं मधुद्विषः मातमसहतं वेदि
पतिः परब्रह्मत्सरिमनोहिमानिनो ॥ ९० ॥ पुरं एव शाङ्गिणो सवैरथ पुनरमुतदचया मन्पुरम
नः

मा. का

८६

जदवगाठतरः समदोषकालश्चदेहिनंजरः ॥३॥ अमितर्जयनिवसमस्तनृपगणमसावकंपयनालोल
मुकुटमणिरश्मिशनैरशनैः प्रकंपितजगत्रयंशिरः ॥३॥ सवमनृषाश्रघनधर्मविगलदुरुगंडमंडलः
स्वेदजलकाकरालकरो व्यरुचत्प्रभिन्नइवकुंजरस्त्रिधा ॥४॥ सनिकामघर्मितमभीक्ष्णमधुवद्वधृत
राजकः ॥ क्षिप्रबहुलजलविंदुवपुः प्रलयार्णवोद्धितश्चादिस्करः ॥५॥ क्षरामस्त्रिषट्पटितशैलशि
खरकविमोसमंडलः ॥ संभमुपहितविधूतिमसावधिकावधूनि तसमस्तसंसदं ॥६॥ कनकागदधति
भिरस्पगमितमरुचसिशो गतां क्रोधमयशिखिशिखापटलैः परितः परीतमिववाहुमंडलं ॥७॥ नृ
तसंनिधनमिवतस्पपुनरपि नृतीयचक्षुषा ॥ कूरमजनिकुटिलश्रुश्रुभृकुलीकरोरितलला
टमाननं ॥८॥ अतिरक्तभावसुपगम्य नृतमतिरमुष्यसाहसे ॥ दधिरगगणितभयासिलताम

राम

८६

८७

वलंबतेस्मसमयासरवीमिब ॥९॥ करकुट्टलेन निजमूरुमुहतरगाश्मककशं ॥ त्रस्तचपलवल
नानजनश्रुतभीमनादसंथमाहतो ब्रूके ॥१०॥ इतिचुक्रुधेभृशमनेन गुरुतरमवाप्य विप्रियं
॥ याति विवृतिमपि संवृतिमस्त्रिमुपनिर्ग निरवग्रहं मनः ॥११॥ प्रथमं शरीरजविकारकृतमु
कुलबंधनं यथा ॥ भाविकलहफलयोगमसौ वचनेन कोपेन कुसुमं यचीकसत ॥१२॥ धनयत्समा
मयसनीरघनरवगभीरवोगभीः वाचमवददितिरोषवशादिति निष्ठुरस्फुटतराक्षरामसौ ॥१३॥
यदराजिराजवदिहो धिमुपहितमिदं सुरद्विषिग्राह्यमृगइव हविस्तदं भजति हलत्सु नमहीश
वद्विष्णु ॥१४॥ यदप्युजस्त्वमपि पार्थ सुरजितमष्टजितं सतां प्रेमविलसति महत्तदं होरयितं ज
नः खलु गुराणि तिमन्यते ॥१५॥ अमृतो गिरं न वदसीति जगति पहे विधुष्यसे नं घमं यं वह

८७

मा.का.

८७

रिर्मचयतस्तवकर्मणोवविकसत्यससता॥१६॥तवधर्मराजइतिनामकथमिदमपुष्टपव्यते।मौ
मदिनमभिर्धस्यवाभ्रशमप्रशस्तमपिमंगलंजनाः॥१७॥यदिवाचनीयतमएषकिंमपिभवत
एथास्तुताः।शौरिरिवनिपतिभिर्निखिलैर्वमातनार्थमिदंकिंनिमंत्रितैः॥१८॥अथवानधर्म
मसुबोधसमयमवयाथबालिशाः।काममथमिहवथापलितोहतबुद्धिरप्रणिहितःसरित्सुतः॥१९॥
स्वयमेवशंतनुतनूजयमिदगामिधर्ममध्यधः॥तत्रसुररिपुरपंकतमोयमेवघबंदिवदमिष्टुष
नृषा॥२०॥अवनीभृतांत्वमपहायमाणमतिजडःसमुन्नतं।नीतिनियतमपलोद्विपतः
स्फुटमेवसिनिम्नगास्तुतः॥२१॥असुरस्त्वयान्यदधिकोपिमधुरितिकथंतीयते।दंडलित
सरस्वःप्रथसेमधुसूदनस्त्वमितिसूदनमधु॥२२॥प्रतियन्मुमंगधरतेचनतवन्त्ययोग्य

सद्वर

प्र

राम
८७

महर्षां।रुक्मकलयवनुकोहमितिस्फुटमापरांपरमनात्मवेदिता॥२३॥सुचुकुंदतल्पशरणा
स्ययवनपतिशान्तिनौजसः।सिद्धमबलसबलत्वमहोतवदोहिरा।तनयसाहधर्मतः॥२४॥छलय
नप्रजास्त्वमन्दतेनकपटपदुरैर्जालिकः।प्रीतिमनुभवसिनमजितःसुतयेष्टसत्यइतिसंप्रतीयसे
॥२५॥दत्तवान्नचक्रमरिचक्रमयचलितमाहवेनिजचक्रधरइतिरथाः।मदःसततंविमर्षिभु
वनेसुहृदस्ये॥२६॥जगति।श्रियाविरहितोपियदुर्ध्वस्तुतामुपायथाः।ज्ञातिजनजनितनाम
पर्शत्वमतःश्रियःपतिरितिप्रथामगाः॥२७॥अभिशाशुसयति।श्रियाविरहितोपियदुर्ध्वस्तु
तामुपायथाः।ज्ञातिजनजनितनामपदांत्वमतःश्रियःपतिरितिप्रथामगाः॥कदाचिरविहि
तपराक्रमोपियन्व्योभिकथमपिचकथपदंयपरिष्यसेजगतिविक्रमीसतः२८॥ए

मा.
७८

धिवं विमर्षिपरिपूर्वमिदमधिगुणायकल्पते। भूमिभृदिति परिहरितभस्त्वसुराद्रियस्वकथमन्य
थाजनेः॥३०॥ तव धन्यतेवमपि सर्वं नृपतिविलितोपियत क्षांतां क्रांतकरतलधृताचलकः पृथि
वीतले उलितभृभृदुच्यते॥३१॥ त्वमशक्तुवन्नशुभकर्मनियतपरिपाकदीनुतां जेनुमकुशलमति
नरकं यशसेधिलोकमजयः सुतभुषः॥३२॥ सकलैर्दुःसकलदोषसमुदितमिदं गुणोस्तवा
त्यक्तमपगुणागुणात्रितयं सजन् प्रयासमुपयासिकिं मुष्म॥३३॥ अपि पूजने जगति जाल्मन
तमिदमया कृते गुरोः। हासकरममद्यवृते निराशिरसीवकंकणामपोरुद्धं जे॥३४॥ मृगाविद्धि
षामिवयदित्यमजनिमिषतां पृथासुतोः। अस्पवतश्चुनइवापचितिः परिभावणभवतां भुवोधिपा
॥३५॥ अवधीज्जनंगमइवैषयदिहतवृषोदृषं ननु। स्पर्शतश्चुविचपुरहोतिन प्रतिमानतां निति

राम
८८

तपं नृपो चितां॥३५॥ यदिनांगनेति मतिरस्पृष्टदुरजनिपूतनां प्रति। सन्यमघातमनसः पिबतः किल
धर्मतो भवति साजनन्यपि॥३६॥ शकटसुहासतनुभंगधरणिधरधरणादिको कर्मयदयमकरोत्तरजः
स्थिरचेतसो कइवतेन विस्मयः॥३७॥ अयमुग्रसेनतनयस्य नृपशूरपरः पशूनवन्। त्वामिव धमसुक
रं पुरुषैः कुरुते स्मयत्यरममेतद्वृत्तं॥३८॥ इति वाचमुद्धतमुदीर्य सपदिसहवैरपुदारिणा॥ साठरिषु
वलभरो सहनः सजहास दत्तकरतोलमुच्चकैः॥३९॥ ननु सर्व एव समवेत्तकमपि गुणमिति पूज्यतां॥
सर्वगुणा विरहितस्पृहरेः परिपूजयान् कुरुनरेन्द्रको गुणा॥४०॥ नमहानयनचविभर्तिगुणा समतया
प्रधानतां स्वस्वकथयति विराय पृथक् जनतां जगत्पनमिमानतां दधत्॥४१॥ रहितकलाभिरखि
लाभिरक्ततरसभावसंविदां क्षेत्रविदमपदिशति जनाः पुरवाद्यमेनमगतं विदग्धतां॥४२॥ अतिभू

मा.का.

८६

यसापि सुन्ततेन दुरूपचरणशक्यते। भक्तिश्च वित्ततया पर एव सर्वजगतस्तथाप्ययं॥३९॥ उपकारिणां
निरूपकारमरिमनरिमप्रियं प्रियं। साधुमित्रमबुधं बुधमप्यविशेषतः सततमेष पश्यति॥४०॥ उपका
रकस्य दधतोपिवहुगुणा तया प्रधनता। दुःखयनिशमयमाप्तवतो न परस्य किंचिदुपकर्तुमिच्छति॥४१॥
स्वयमक्रियः कुटिलमेष नृणामपि विध्वंसनुमक्षमः। भोक्तुमविरतमलज्जतया फलमीहते परकृतस्य क
र्माणाः॥४२॥ यश्च संसमाश्रयति कश्चिदुदयविषदो निर्ःकुलं तस्य भवति जगती हनुतः पुनरुद्भवो
विकरणात्त्वमीषुषः॥४३॥ गुणा च तमप्ययमपास्य जनमखिलमव्यवस्थितैः। याति सुखिरमतिवा
लतया धृतिमेक एव परिवारितो जलैः॥४४॥ सुकृतोपि सेवकजनस्य बहु दिवसखिन्नचेतसः। सर्व
जनविहितनिर्विद्वयं सन्देवदर्शनमुपैति कस्यचित्॥४५॥ स्वजने सखिद्वन्द्वगतेषु नियतमनुरागवत्स्व

राम

८६

पि। स्नेहममृदुहृदयः क्षययन्तिरपेक्ष एष समुपैति निर्द्वितीया॥४६॥ कृणामेष राजसूतयैव जगदुदयरश्मि
धृतिः। सत्वहितकृतमति। स्तमसा सहसा विनाशयति सर्वमावृतः॥४७॥ अभिहन्यते यदभिहंति परितपरि
ये च तप्यते। नास्य भवति वचनीयमिदं वपलीत्तिका प्रकृतिरेव हीदृशी॥४८॥ अतिसवसुक्ते इति पुंभिरय
मतिशयेन वास्यते। सूक्ष्ममतिभिर्यथापगते समुपैति वाल्पमपि सत्वसंकरं॥४९॥ प्रलयं परस्य म
हतोपि नियतमिह निःस्वखे गुणाः। याति जगदपि सरोषमदः स्वरुचैव पश्यति गुणान् द्विषन्त्ययं॥५०॥ हि
तिपीवमससिनिमममुदहरतये परः पुमान्। एष किल संसृतिर्कोरुध्वैरभिधीयमानमपि तत्प्रतीयते॥५१॥
नरसिंहमूर्तिरयमेव दितिस्तुतमदारयन्तरवैः। आद्यजनवचनमेतदपि प्रतिपन्नमोमिति जनो यमर्हति
॥५२॥ अपहाय नुंगमपि मानमुचितमवलम्बनी चता। स्वार्थकरा पदरेष पुरावलिना परेण सहसंप्रयु

मा.का
५.

उपते ॥५३॥ क्रमतेन भोरभसयैव विरचयति विश्वरूपतां । सर्वमिति शयगतं कुरुते स्फुटमिंद्रजालमिदं
मेषमायया ॥५४॥ किल रावाणारिरयमेव किमिदमियदेव कथ्यते । सत्वमविह्वलमधिष्ठुतियत्तदेष
षमेष इति धृष्टमुच्यते ॥५५॥ चलतेषया द्युगलेन गुरुशकटमीषदस्पृशन् देवकलितमथ चोद
जसदलितो सतांडचयमात्मनैव तन् ॥५६॥ स्रवता मुनास्तनयुगेन जनितजननी जनादरा । स्त्रीति
सद्यमविधायमनस्तदकारि सा धुयदघा निष्पतना ॥५७॥ अतनक्तनूकथमिवैष नूतधरशारि
खणाः क्षणान् । वाठमिदमपि नवालक्तननुदेवता विधिरयं विजृम्भते ॥५८॥ विहरन्वने विजन एषम
हतिदं धदेवगोपतां । नामजगति मधुसूदन इत्यगमद्वतेन मधुना महीयसा ॥५९॥ अविमृश्य गोव
धसमुत्पमघमयममी मरुदुषा ॥ रिषमुपसमुपोठमदं यदस्तौ । किलासुर इति प्रमाद्वितन् ॥६०॥

राम
५.

मुरवकंदरांतरगातोपि विकटदशनेन केशिना । नास्पसपदियदखादिभुजः तदहोतिशस्त्रिसहजैव मूढत ॥६१॥
पदुदस्य बाहुमयमेकमभूतगिरिमडुतं नतन् । भूरिसलिलमविषघ्नमियं जलदेवि मुंचति गावां सुभाष्य
ता ॥६२॥ किमिवात्र चित्रमयमनमचलमहकल्पितं परि । प्राशति खिलमखिले पिजगत्सुदरगातव
हुभुजोऽस्य नव्यथा ॥६३॥ असुनाकरेण यद्युदत्तमुसलमुदरवानिदं तितः । तनयदवधिस एव पुन
वलिशालिनां कश्चिदत्र विस्मयः ॥६४॥ शिशुरेव शिहितनिषुद्धकरा मन्ततक्रियः स्वयं । मल्लम
लघुकविनां सततं न्यवधाघदेषतददृष्टकारितं ॥६५॥ यद्युभयमानमपि संतमुपहितसुरौघसाध
सं । कंसमभयमयमभ्यभवत्समुदाजनेन तदपि प्रशस्यते ॥६५॥ इति निर्दिष्टं कृतधियापि वचनम
मुना यदाददेस्तौ तुमनिशमुचितस्य परेऽस्तुतिरेव सामधुनिघातिनो भवत ॥६६॥ यदुवाच दुष्टम

29/10

मा.का.

८१

तिरेषपरिविविदिषुर्मुर्दिषं दृष्टमपिसदसि चेदिपतेस्तदतो पराधगरा नामगाद्वचः॥४१॥ इ
तिवाचमुद्धतसुरीयसपरिसहवैराणहारिराणां सोठरिपुबलभरोः सहनः सजहासदत्तकरतालमुद्धकैक
दुनापिचैघवचनेन विरुतिमगमन्नमाधवः॥ सत्यनियवचसंवचसः सुजनं जनाश्चलपिउंकईश
ते॥६८॥ नवतंतदेतिशयमानमुपियदुनृपाः प्रचुकुधुः। शौरिसमपतिगृहीतधियः प्रभुवितमे
वहिजनोनुवर्तते॥६९॥ विहितागसोमुहुरलंघ्यनिजवचनदामसंयुतः तस्यकतिपशितलत्रयमंस
नसासमारुह्यदपशधमच्युतः॥७०॥ स्मृतिवर्त्मतिस्यनसमस्तमपच्युतमियायविदिषः। स्मृतुमधिगा
तगुणास्मरणाः पटवोनदोषमविलखत्तमा॥७१॥ नृपतावधिहिपतिशौरिमथस्वरसरेस्तुतोवच
ः। स्माहचलयतिभुवं मरुतिदुभितस्पतादमनुकुर्वदंबुधेः॥७२॥ अथगोस्वेणपरिदादमपरिगायय

राम

८१

नृमात्मनः। प्राहसुररिपुतिरकराणस्तुभितस्मवाचमिति जाह्नवीसुतः॥७३॥ विहितंमयाघसदसीदमप
मृषितमच्युतार्चतं। यस्यनमपिनुसचापमयेचराणां कृतः शिरसिसर्वभूभृतां॥७४॥ इतिभीष्मभाषितव
चोर्धमधिगतवतामिवहाराणां। सोभमगमदतिमात्रमथोशिशुपालपक्षपृथिवीभृतांगणाः॥७५॥ प्रविश
रितारुणातरोग्रनयनकुसुमोद्दलः स्फुरन्। प्रातरहिमकरताम्रतनुर्विषविद्रुमोपरद्वामेवकुमः॥७६॥
अनिशांतवैरदहनेनविरहितचतोंतराडतो। कोपमरुदभि। हतेननृशेनरकात्मजेनतरुणोवज्रज्वले॥७७॥
अभिधित्सतः किमपिराहुवदनविरुतंमभायतामस्तशशधरेमिचोपलसत्सिरुदंतपंक्तिमुखसुतमोज
सः॥७८॥ शितितारकानुमितताम्रनयनमरुणां कृतंकुक्ष। चाणावदनमुद्धरीपिभियेजगतः सकीलमिव
सूर्यमंडलं॥७९॥ कुपितान्कृतिंप्रथममेवहसितमशनैरसूचयन्। कुक्षुमशनिदलितादितदधनिदंत

मा. का.
८२

वक्रमरिचक्रभीषां॥१८॥प्रसिधःकुतोपिसमुपेसनरपतिगां समाश्रयताजामिहराजनिनोनुशयःस
मुदाचचारनिजएवरुकिगाः॥१९॥चरणोनहंतिसुबलःसमशिधिलितमहीध्रबंधनोतीरतरलजलराशि
जलामवभुमभोगिफागमंडलांभुवं॥२०॥रुषितेषुराजसुतप्रापिरपचरतापाणिपजया॥चित्तकलित
कलहागमनोसुरमाकृतिःसुहृद्वाधिकाहधौ॥२१॥शुरुक्तोपहृदपदमापदसितयवनस्यरौडतांभ्या
तमशिउमिवसर्वजगदिकरालमास्यकुहरंविबहृत॥२२॥विबुधोरुवाहुपरिधेनसरभसपदंनिपिस्त
ताहंतुमदिलनृपतीन्सुतावसनेविलंबिनिनिजेविचखवले॥२३॥इतितत्रदाविक्ततरूपमभजद
विभिन्नचेतसंमारचलमिवभयंकरतांहरिवोधसत्वमतिराजमंडलं॥२४॥रभसाहुदस्पुरद्यमुदम
नुचिततियोभिलाषुकाःसांडमुकुरकिरतीद्यलितस्फटिकांशवःसपदिमेदिनीनृतः॥२५॥स्फुरमाणा

राम
८२

नेत्रकुशुमोष्ठदलमनृतभ्रमरंघ्रिपैःधृतपृष्ठमुजलतंचलितैर्दुतवातवातवमविभ्रमंसदः॥२६॥
हरिमप्पमंसतनरायकुरूपतिमजीगगान्नचमानुलितभुवनात्रितयाःसरितःसुतादविभुर्नभ्रमृतः
॥२७॥गुरुनिश्चसन्नयविलोलसहृदयुवधुर्त्रयोविषंकीर्तिदशनकिरगाग्निकाःफगावानिवेतिविससर्ज
चेदिपः॥२८॥किमहोन्मत्ताःसमममीभिरुपपतिमुतेर्नपंचभिःदभ्यमभिहतधुजरासमिमंसहचानयास्य
विराजकन्या॥२९॥अथवाधमेवखलुहृदयमगातिमरुद्राजसःवस्तुकिपदिदमयंनमृधेममकेवलस्य
मुखमीक्षितुंक्षमः॥३०॥विदुष्यमुन्नममशेषपरिषपरिषदिनदीजधर्मजौयाचनिकषमधियुद्धमसौवच
नेनकिंभवतिसाधुसाधुवा॥३१॥अचिरान्मयासहगतस्यसमरसुरगारिलक्ष्मणाःतीक्ष्णविशिखमुखपी
तमस्तकाततीगणैःपिबन्नुसाहसुर्वरा॥३२॥अभिधायरुद्रमितिमास्मगमइतिष्टयासुतेरितावाचम

मा.का
६३

नुनयपरासततः सहसावकार्यनिरियापसंसदः ॥६६॥ गृहमागताय कृपया च कथमपि निसर्गदहिराः ॥ ह्यंतिस
हितमनसोजतनीखसुरात्मजाय चुकुपुर्नपांडवाः ॥६७॥ चलितंततो नभिहते द्रुमवनिपतियज्ञभूमितः ॥ नू
र्णमिषययुमिबानुययुर्दमघोषसुनुमवनीशस्सनवः ॥६८॥ विशिखांतराण्येतिपपातसपदिजवनैः सवाजि
भिः ॥ द्रुमुमलघुरभसापतितावनिताश्चकारनसकामचेतसः ॥६९॥ आगामीहितः पधिजनेन किमिदमि
तिजल्यतामिष ॥ प्राप्यशिविरमविशं किमनाः समनीनहृद्युतमनीकिनीमसौ ॥७०॥ त्वरमाराराशोवि
कसवेगवदनपवनाभिधरितः ॥ शैलकटकतटतिन्नरवः प्राणनादसान्नहनि कोस्पवारिजः ॥७१॥ जगद
तकालसमवेतविषदविषमेरितारवं ॥ धारनिजुरत्रविलीनशुरुप्रतिवृष्टेसस्यतएतूर्यमवधि ॥७२॥ स
हसाचसंभ्रमविलोलसकलजनसासमाकुलं ॥ स्नानमगंसदृश्यतसरितश्चलितो दुमंडलनभस्त राम
लोपसां ॥७३॥ दधतोभयानकतरवमुपगतचेतः समानता ॥ धूमपटलेपिहितसगिरेः समवर्तयसा ॥७३

पदिमेदिनीभूतः ॥७१०॥ परिमोहिणपरिजनेन कथमपिचिरादपाहृतं ॥ वर्मकरतरयुगे
नट्टहत्तुचूर्णपेषमपिषडुषापरः ॥७११॥ रणसम्मदोदयविकाशिवलकलकलाकुलीक
ते ॥ शारिमतरदधिरोपयितुं द्विरदमदश्रुतिजनः कथञ्चन ॥७१२॥ परितश्चधौतमुखरुक्मवि
लसदहिमांशुमण्डलाः ॥ तेनुरतनुवपुषः पथिवींस्फुटलक्षतेजसद्रुवात्मजाः श्रियः ॥७१३॥ प
धिमण्डलोद्धतपरागद्यनवल्लयमध्यावर्तिनः ॥ पेटुरशणोयद्वाशनकैर्गुहनिखनव्यधितज
न्नवोत्पाः ॥७१४॥ दधतः शशाङ्कितशशाङ्करुचिलसदुरच्छदंवपुः ॥ चक्ररथसहपुराधिज
नैरयथार्थसिद्धिशरकंमहीभूतः ॥७१५॥ दयितायसासवमुदस्तमपतदवसादिनः करात् ॥ कां

स्यमुपहितसरोजपतञ्जमरौघभारगुरुगजयोषितः॥११६॥भ्रशमङ्गसादमरुणत्वमविशदद
शःकपोलयोः॥वाक्यमसकलमपास्यमदंविदधूस्तदीयगुणमात्मनाश्रुचः॥११७॥सुदृशस्सः
मीकगमनाययुवतिरथसम्बभाषिरे॥शोकपिहितगलरुद्धगिरस्तारसागताश्रुजलकेवल्लोः
तराः॥११८॥विपुलाचलस्थलघनेनजिगमिषुभिरङ्गणःपियैः॥पीनकुचतटनिपीतदलड
रवारवाणमुरसालिलिङ्गिरे॥११९॥नमुमोचलाचनजनानिदयितजनमङ्गलैषिणी॥यात
मवनिमवतन्नञ्जानगद्विवेदवलयंविलासिनी॥१२०॥प्रविवत्सतःपियतमस्यनिगलमि
वचक्षुरक्षिपत्॥नीलनलिनदामहविप्रतिपादयुग्ममचिरोदसुन्दरी॥१२१॥व्रजतःकृतात

व्रजसीतिपरिचर्यगतार्थमस्फुटं॥धैर्यमभिनन्दितंशिशुनाजननीविभर्त्सनविवृद्धमन्युना॥१२
२॥शठनारुलोकवनिताभिरविरतरसरिरंससे॥तेनरहसिमुदमित्यवददणरागिणोरमणमीर्य
यापरा॥१२३॥ध्रियमाणमप्यगलदसुचलतिदयितेनसुध्रुवः॥स्नेहमकृतकरसंदधतामिदमेवम
क्तमतिमुग्धचेतसां॥१२४॥सहकज्जलेनविराजनयनकमलामुसंगतिः॥गण्डफलकमभितः
सुतनोःपदवीवशाकमयकृष्णवर्त्मनः॥१२५॥क्षणमात्रोपिचलितेनकतिपयपदनतध्रुवः॥
अस्तध्रुजयुगद्वलयस्वनितंप्रतिक्षुतमिवोपश्रुश्रुवे॥१२६॥अनुवर्त्मभन्नभतमस्यविगलदमलाः
यतांशुकाः॥भूमिनभसिरभसेनयतीविराजकाचनसंसंमहोल्कया॥१२७॥समोन्मुखेनपजनेपि

मा. का.
२५

तदनुमरणे श्रुतैकधीः ॥ दीनपरिजनकृताश्रुजलोनभटीजनः स्थिरमनाविचलवे ॥ १२८ ॥ विडुषी व
दर्शनममुष्ययुवतिरतिदुर्लभं पुनः ॥ यान्नमनिषमत्तमनाः पतिमीक्षते स्मत्तश्च मादृशः पथः ॥ १२
९ ॥ संपत्पुयेयाः ॥ कुशली पुनर्युधः सस्नेहमाशीरिति भर्तृशिक्षिता ॥ सद्यः पसज्यद्वितयेननेत्रयो
ः प्रत्याचक्षेगलताभटस्त्रिया ॥ १३० ॥ काचित्कीर्णरजोभिर्दिवमनुविदधौ मन्दवक्त्रेन्दुलक्ष्मी र
श्रीकाः काश्चिदन्तर्दिशश्चदधिरेदाहमुद्रान्तसत्त्वाः ॥ प्रमुखाद्याश्चान्याः पतिपदमपराभूमिवत्कम्य
मापुः प्रस्थाने पार्थिवानामशिवमिति पुरोर्भविनार्यः शशंसुः ॥ १३१ ॥ ॥ इति शिशुपालव
धेमहाकाव्ये पञ्चदशः सर्गः ॥ १५ ॥ ॥ दमयोषसुतेन कश्चन पतिशिष्टः पतिभानवानथ ॥

रामः
२५

॥ उपगम्य हरिं सदस्यदः स्फुटभिन्नार्थमुदाहरद्वचः ॥ १ ॥ अभिधाय तथा तदपियं शिशुपालो नु
शयं परंगतः ॥ भवतो भिमनाः समीहते सरूषः कर्तुमुपेत्य माननां ॥ २ ॥ विपुलेन निषीदुनिदये
मुदमाया तु नितान्तमुन्मनाः ॥ पञ्चुराधिगता कुनिर्वृतिं परितस्तारवत्तु विग्रहेन सः ॥ ३ ॥ पणत
ः शिरसा करिष्यते सकलैरेत्यसमं नराधिपैः ॥ तव शासनमाशुभ्रपतिः परवानश्रयतस्त्वयैव
सः ॥ ४ ॥ अधिवह्निपतङ्गते जसो नियतस्त्वान्तसमर्थकर्मणाः ॥ तव सर्वविधेयवर्तिनः पणतिः
विभ्रतिकेन नृभूतः ॥ ५ ॥ जनतां भयशून्यधीः परैरभिभूतामवलम्बसेयतः ॥ तव कृष्णगुणास्ततो
नरैरवमानस्यदधत्यगण्यतां ॥ ७ ॥ अहितादनपत्रपत्रसन्नतिमात्रोज्जितभीरनास्तिकः ॥ विनयोपः

मा. का.
२६

हितः कुतस्तया सदृशो न्योगुणवानविस्मयः ॥ ७ ॥ हतगोपवधूरतेर्घ्नो वृषमुयेनरकेपिसंपतिः ॥ प
तिपतिरधः कृतै नसो जनताभित्तवसाधुवर्णते ॥ ८ ॥ विहितापचितिर्मही भुजा विषतामाहितसा
धसोवले ॥ भवसाञ्चरस्त्वमुच्चैर्महतामप्युपरिक्षमाभतां ॥ ९ ॥ द्यनजालनिभैर्दुरासदाः परि
तोनागकदम्बकैस्तव ॥ नगरेषुभवन्तुवीथयः प्यरिकीर्णवनजैर्मगादिभिः ॥ १० ॥ सकलापि
हितस्वपौरुषो नियतव्यापदवर्द्धितोदयः ॥ रिपुरुन्नतधीरचेतसः सततव्याधिरनीतिरस्तुते ॥ ११ ॥
विकचोत्पलचारुलोचनस्तवचैद्येनद्यत्तुपेयुषा ॥ यदुपुंगववन्धुगौरवादपिपातासमुरो
नवासवः ॥ १२ ॥ चलितानकदुन्दुभिः पुरः सवलस्त्वं सहसाराणेनतं ॥ समितौरभसादुपागतं सग

रामः
२६

दः संपतिपतुमर्हसि ॥ १३ ॥ समरेषुरिपूननिघ्नता शिशुपालेनसमेत्यसंपतिः ॥ सुचिरं सहसर्वसात्त्व
तैर्ज्वविश्वस्तविलासिनीजनः ॥ १४ ॥ विजितकुधमीक्षतामसौ महतांत्वामहितंमहीभतां ॥ असक
जितसंयतंपुरो मुदितः संपमंमहीपतिः ॥ १५ ॥ इतियोषमवस्थितं द्विषः पणिधिं गामभिधायसा
त्यकिः ॥ वदतिस्मवचोथदेशितश्चलितैकधुरथाङ्गपाणिना ॥ १६ ॥ मधुरं वहिरन्तरपियं कृतिनावा
चिवचस्तथात्वया ॥ सकलार्थतयाविभाव्यते पियमन्नर्वहिरपियं यथा ॥ १७ ॥ अतिकोमलमेकतो
न्वतः सहस्राग्नोरुहवृत्तकक्कशं ॥ वहतिस्फुटमेकमेवते वचनं शाकपलाशदेश्यतां ॥ १८ ॥ प्रक
टमदुर्नमजत्पतः पुरुषमुचयतोर्थमन्नरा ॥ शकुनादिवमार्गवर्तिभिः पुरुषादुद्विजितवामीद

शः॥१२॥ हरिमर्चितवान्महीपतिर्यदि राज्ञस्तवकोत्रमत्सरः॥ न्यशनायसत्तौरभस्यकः सत्सूनस्यशि
रस्यसूयति॥१०॥ सुकुमारमहोलक्ष्मीयसां हृदयतर्गतमपियंयतः॥ सहसैवसमुद्गिरन्त्यमीजरय
न्नेवहितंमनस्विनः॥११॥ उपकारपरः स्वभावतः सततं सर्वजनस्यसज्जनः॥ असतामनिशंतथा
प्यहो गुरुहृदोगकरीतदुन्नतिः॥१२॥ परितप्यतएव नोत्तमः परितकोव्यपरः ससंचतिः॥ परवृ
त्तिभिरहितव्यथः स्फुटनिर्विन्नदुराशयोधमः॥१३॥ अनिराकृततापसंपदं फलहीनां सुमनोभि
रुज्जितां॥ खलतां खलतामिवासतीं॥ पतिपश्येत्कथं बुधो जनः॥१४॥ पतिवाचमदत्तकेशवः शप
मानायनवेदिभूभृते॥ अत्रहंकुरुतेद्यनध्वनिः नहि गोमायुहृतानिकेसरी॥१५॥ जितरोषरया

महाधियः सपदि क्रोधजितो लघुर्जनः॥ विजितेन जितस्य दुर्मते मर्मति मद्भिः सहकारिरो धिता॥ २
६॥ परितोषयितान कश्चन स्वतोयस्य गुणोत्तिदेहिनः॥ परदोषकथाभिरल्पकः सुजनं तोषयितुं
किलेच्छति॥२७॥ सहजान्धदृशः सुदुर्लभे परदोषे क्षणदिव्यचक्षुषः॥ स्वगुणोच्चगिरो मुनिवताः
परवर्णग्रहणेषु साधवः॥२८॥ एकदान्यपिनै पुणं महत्परवाच्यानि विराय गोपितुं॥ विवरी तु म
थात्मनो गुणा नृशमा कौशलमार्यचेतसां॥२९॥ किमिवाखिललोककीर्तितं कथयत्यात्मगुणं
महात्मनः॥ वदितानलक्ष्मीयसोपरः स्वगुणं तेन वदत्यसौ स्वयं॥३०॥ विष्टजन्त्यविकथिनः परे
विषमाशी विषवन्नराः कुर्वन्॥ दधतो न्नरसारूपतां ध्वनिसाराः पटहाश्वापरे॥३१॥ नरकच्छिदमि

मा.का.
२८

कृतीक्षितुं विधिनायेन सवेदिभूपतिः॥ दुतमेतुनहा पयिष्यते सदृशज्ञस्य विधातुमुत्तरं॥ ३२॥
समनश्च किमनङ्गभूपतिर्यदिसन्धित्सुरसौ सहा मुना॥ हरिराक्रमणेन सन्नतिः क्लृप्तविधीतः
भियेत्यसंभवः॥ ३३॥ महत्तत्तारसा विलंघयन्निजदोषेण कुधीर्विनश्यति॥ कुरुतेन खलुत्व
येच्छया शलभानिन्धनमिन्दुदीधितिः॥ ३४॥ यदपूरिपुरमहीपतिर्न मुखेन स्वयमागसांश
तं॥ अथ संप्रति पर्याप्तपुरत्तदसौ दूतमुखेन शार्ङ्गिणः॥ ३५॥ यदनर्गलगोराननस्त्वमतो
रक्ष्यसि किञ्चिदप्रियं॥ विवरिष्यति तच्चिरस्य नः समयो दीक्षणा रक्षिता कुधः॥ ३६॥ निशमय
तद्दर्जितं शिनेर्वचनं न पुरनापुरेन सां॥ पुनपुञ्जितसाध्वसंदिषामभिधत्ते स्म वचोवचो हरः॥

रामः
२८

॥ ३७॥ विनिनक्ति न बुद्धिदुर्विधः स्वयमेव स्वहितं पथगजनः॥ यदुदीरितमप्यदः परैर्न विजाना
तितदद्भुतं महत्॥ ३८॥ विदुरेष्वाद्यायमात्मना परतः अद्ध्यतेथ वा बुधाः॥ न परोपहितं न च स्वतः
पुमिमीते नु भवादृते ल्यधीः॥ ३९॥ कुशलं खलु नुभ्यमेव तद्वचनं हृत्स्वयदत्यधामहं॥ उपदेशपराः प
रेष्वपि स्वविनाशाभिमुखेषु साधवः॥ ४०॥ उभयं युगपन्मयोदितं त्वरं या शास्त्रमथेतरञ्च ते॥ पविभज्य
पथन्मणीषया सगुणं यत्किल तत्करिष्यसि॥ ४१॥ अथवाभिनिविष्टबुद्धिषु वृजतिवार्थकतां स्वभा
षितं॥ रविरागिषु शीतरोचिषः करजालं कमलाकरेखिव॥ ४२॥ अनपेक्ष्य गुणा गुणं जनः सुचिरं
निश्चयतो नुधावति॥ अपहाय महीशमार्चिवत्सदसित्वां न नुभीमपूर्वजः॥ ४३॥ त्वयि भक्तिमता न

मा.का.

२२

सत्कृतः कुरुता गुरुरेव चेदिपः ॥ प्रियमांसमगाधिपोजितः किमवशः करिकुञ्जजो मणिः ॥ ४४ ॥
क्रियाते धरणिः खल्वत्र कैर्द्धवलेरेव सितेतरैरधः ॥ शिरसौद्यमधत्तशंकरः सुरसिन्धोर्मधु
शत्रुरक्षिणा ॥ ४५ ॥ अबुधैः कृतमानसमिदं सवपाथैः कुतएव योग्यता ॥ रहसिज्ञवगैरूपा
सितं नहि गुञ्जाफलमेतिसोष्मतां ॥ ४६ ॥ अपराधशतं क्षमं नृपः क्षमयात्येति भवन्तमेकया ॥
हृतवत्यपि भीष्मकात्मजाः त्वयिवक्ष्यामसमर्थ एव यत् ॥ ४७ ॥ गुरुभिः प्रतिपादितां वधूं मपह
त्यस्वजनस्य भूपतेः ॥ जनकोतिजनार्दनस्य कटं हृतधर्म्मार्थं तयामनो भुवः ॥ ४८ ॥ अनिरू
पितरूपसंपदं क्षमसोवान्यभूत छुदछुवेः ॥ तव सर्वगतस्य संप्रति स्थितिपशुनुरभीषुमानिव ॥

रामः

२२

॥ ४९ ॥ क्षुभितस्य महीततस्तत्रयि प्रशमायागमनं वधामम ॥ पल्लयोत्तमितस्य वारिधेः परिवाहोजः
गतः करोति किं ॥ ५० ॥ प्रहितः प्रधनाय माधवा नहमाकारयितुं महीभृता ॥ नपरेषु महौजसश्चुला
दपकुर्वन्ति मलिमुवाद्वा ॥ ५१ ॥ तदयं समुपैति भूपतिः पयसां पूरुवानिवारितः ॥ अविलम्बितमे
धिरेतसः सत्तरम्माधवमास्यभज्यथाः ॥ ५२ ॥ परिपातिसकेवलं शिशुरनितितन्नामनिमात्मवि
श्रमीः ॥ तरुणा नपिरक्षति क्षमी सशरणः शरणागतान् दिवः ॥ ५३ ॥ नविदधुरशङ्कमपियं म
हतः स्वार्थे परापरे कथं ॥ भजते कुपितोऽप्युदारधीरनुनीतिव्रतिमात्रकेन सः ॥ ५४ ॥ हितमिच्छति
विषियं श्रुतं यदि संधितुं पुणविनश्यति ॥ अनृतैरधनुष्यसिपियैर्जयता जीवभवावनीश्वर

मा. का.
१००

॥५५॥ प्रतिपद्वाजिदप्यसंशयं युधि वैद्ये न भवान्विजेष्यते ॥ यमते हितमोपहंसुः न नुराप्रसम
हर्षतिंतमः ॥५६॥ अवि राजितमीनकेतनो विलसद्दुर्ध्विगणैर्नमस्कृतः ॥ क्षितिः पक्षः
पितोद्धतान्धको हरलीलां सवित्तम्वयिष्यति ॥५७॥ निहतो नमदुष्टकुञ्जरा दधतो भरियः
शः क्रमाज्जितः ॥ न विभेतिरणो हरेरपि क्षितिपः कागणनास्यवर्ध्विषु ॥५८॥ नतदद्भुतमस्य यन्
मुखं युधि पश्यन्ति भियानशत्रवः ॥ दवतां नपे नुष्टमी द्यते वदनं सोपिन जातु विद्विषां ॥५
९॥ पतन्मलमिता विरद्युतः शरदं पाप्य विखण्डिता युधा ॥ दधते रिभिरस्य तुल्यतां यदि नासा
रभतः पयो मुखः ॥६०॥ मलिनं रणवेणुना मुहुर्द्विषतां क्षालितमङ्गनाश्रुभिः ॥ नृपमौलिम

रामः
१००

॥ विरस्य कै रथमस्याद्भुयुगं विलिप्यते ॥६१॥ समरायनि कामकर्कशं क्षणमाद्यु मुपैतियस्य
च ॥ धनुषा समयाश्रु विद्विषां कुलमाशङ्कित भङ्गमानतिं ॥६२॥ तुहिनां शुभमुंसुहृज्जनाः
कलयन्त्युष्टकरं विरोधिनः ॥ कृतिभिः कृतदृष्टि विभ्रमाः सुजमेके भुजगं यथा परे ॥६३॥ दध
तो सुलभस्यागमाः सन्नुमेकान्तरताममानुषां ॥ भुवि सांपतमपतिष्ठिताः सदृशायस्य सुरै
ररातयः ॥६४॥ अतिविस्मयनीय कर्मणो नृपतेः पश्य विरोधिकीदृशं ॥ यदमुक्तनयोनयत्यः
सा वहितानां कुलमक्षयं क्षयं ॥६५॥ चलितोर्ध्वकवन्धसम्पदो मकरव्यूह निरुद्धवर्त्मनः ॥ अत
रख्य भुजौजसा मुहुर्महतः सङ्गरसागरानसौ ॥६६॥ नचिकीर्षतियः स्मयोद्धतं क्षितिपस्तच्चर

६०६
॥ ५५ ॥

मा. का.
१०१

लोपगंशिरः॥ चरणं कुरुते गतस्मयः स्वसमावेवत दीयमूर्द्धनि॥ ६७॥ स्वभुजद्वयकेवलायु
धश्चतुरङ्गामपहायवाहिनीं॥ वक्रशः सहशक्रदन्तिना सचतुर्दन्तमगच्छदाहवं॥ ६८॥ अ
विचलितचारुचक्रयो रत्नरागा दुपगटयोः श्रिया॥ युवयोरिदमेवभिद्यते यदुपेन्द्रस्त्वमती
न्द्रएवसः॥ ६९॥ भूतभूरहीनभोगभा ग्विजितानेकपुरोपिविद्विषां॥ रूचिमिन्दुदले करोत्यज
ः परिपूर्णेन्दु रूचिर्महीपतिः॥ ७०॥ नयति दुतमुद्धतानयं पसभं भगमभंगुरोदयः॥ गमय
त्यवनीतले स्फुरद्भुजशाखाभूतमन्यमानति॥ ७१॥ अधिगम्य चरन्ध्रमन्तराजनयन्मण्डल
भेदमन्ततः॥ खनति क्षतसंहतिक्षणा दपि मूलानि महान्तिकस्य चित्॥ ७२॥ घनपत्रभूतो

राम.
१०१

नुगामिनः स्तरसाहस्यकरोति कांश्चन॥ दृढमप्यपरं प्रतिष्ठितं पतिकूलं नितरां निरस्यति॥ ७३॥ इ
ति पूरद्वोदकस्ययः सरितो प्रावृषिजस्तटदुमैः॥ कचनापिमहानखण्डितः पसरः क्रीडति भूभ
तांगणैः॥ ७४॥ कु४॥ अलघूपलभक्तिशालिनीः परितोरुद्धनितान्तराचराः॥ अधिरूढनित
म्बभूमयो नविमुञ्चति चिरायमखलाः॥ ७५॥ कटकानि भजन्ति चारुभिर्नैवमुक्ताफलभूष
णैर्भुजैः॥ नियतं दधते चरित्रकै रवियोगं पथुगण्डशैलतः॥ ७६॥ इति यस्य स सम्यदः पु
रा यदवापुः सदने स्वरिस्त्रियः॥ स्फुटमेव समस्तमापदा तदिदानीमवनीधमूर्द्धसु॥ ७७॥
॥ कु३॥ महतः कुकुरान्धकदुमा नतिमात्रं वदरंदहन्नपि॥ अतिवित्रमिदं महीपतिर्यद्व

मा.का.
१०२

ह्याववनीकूरिष्यति॥७८॥ परितः सुमिताक्षरापिसर्वं विषयं व्याप्तवती गतापतिष्ठां॥ नखलुप
तिहन्यते कुतश्चित् परिभाषेव गरीयसीयदाज्ञा॥७९॥ यामूरुवानूरुवरहमूर्तिः स्फूर्तिमा
दौपुरुषः पुराणः॥ तेनो ज्येते साम्प्रतमक्षतैव क्षतारिणा सम्यगसौ पुनर्जुः॥८०॥ लोका लो
कव्याहतं धर्मरश्मिः शालीनं बाधामनालं प्रसन्तु॥ लोकस्थायं पश्यतो धृष्टमाश्रु क्रामत्युच्चैः
र्ज्जुभूतो यस्य तेजः॥८१॥ भूयो सः क्वचिदपि काममस्रवलन्तं लुङ्गत्वं दधति च यद्यपि त्वयेपि
॥ कल्लोलाः सलिलनिधेरवाप्यपारं शीर्यन्ते न गुणमहोर्मयस्तदीयाः॥८२॥ विद्विन्ति न वच
ननेन वपुषोभिन्नो धरो लङ्कै रत्यङ्गे परिरञ्जने च न यने श्राणालसन्नेखलाः॥ प्राप्नोमौ

रामः
१०२

क्तिकहारमुन्नतकुचाभोगस्तदीयद्विषा. मिथ्यं नित्यविभूषणा युवतयः संपत्सु चापत्सुपि॥८३
॥ विनिहत्य भवन्तमूर्ज्जितश्रीर्युधिसद्यः शिशुपालतां यथार्थां॥ रुदतां भवदङ्गनाङ्गणानां
करुणान्नः करणः करिष्यते सौ॥८४॥ ॥ इति श्रीशिशुपालवधे महाकाव्ये षोडशः सर्गः॥१६॥
॥ इतीरिते वचसि वचस्विना मुना युगक्षयक्षुभितमरुद्गरीयसि॥ पचुक्षुभे स
पदितदम्बुराशिना समं महापलयसमुद्यतं सदः॥१॥ सरागयाश्रुतधर्मतो यया कराहति धृ
नितपथूरूपीठया॥ मुहुर्मुहुर्दशनविलेखितौष्ठ्या हृषानपाः प्रियतममेव भेजिरे॥२॥ अ
लक्षतक्षणादलिताङ्गदेगदे करोदरपहतनिजां सधामनि॥ समुच्छलच्छुकलितयाटलोप

ल स्फुलिंगवान्स्फुटइवकोपपावकः॥३॥ अवज्ञयायदहसदुच्चकैर्वलः समुद्रसदृशनमयू
 षमण्डलः॥ हृषारुणीकृतमपितेनतत्क्षणां निजं वपुः पुनरनयन्निजां रूचं॥४॥ यदुत्पतत्पृ
 थुतरहारमण्डलं व्यवर्ततदुतमभिदूतमूलकः॥ ब्रह्मद्विजातकठिनांसद्यद्वित-ततोभ
 वद्भूमितमिवाखिलं सदः॥५॥ प्रकुप्यतः श्वसितसमीरणाहति स्फुटोष्मभिस्तनुवसनांतमा
 रूतैः॥ युधाजितः कृतपरिपूर्णावीजनं पुनस्तं वदनसरोजमस्त्रिदत्॥६॥ प्रजापतिकृत
 निधनार्थमुत्थितं व्यतर्कयज्ज्वरमिवरौडमुदुतः॥ समुद्यतं सपदिवधायविद्विषामधि कु
 धं निषधममौषधं जनः॥७॥ परस्परं परिकुपितस्य पिषतः क्षतोर्मिकाकनकपरागपङ्क्तिं

करद्वयं सपदि सुधन्वनो निजै रनारतश्रुतिभिरधाव्यतां बुभिः॥८॥ निरायतामनलशिखोज्ज्वलां
 ज्वलन्तवप्रभाकृतपरिवेषसंपदं॥ अविभ्रमदुमदमनोत्तुकाकृतिं प्रदेक्षिनी जगदिवदगु
 माहुकः॥९॥ दुरीक्षतामभजतमन्मथस्तथा यथापुनरिचितदाहधार्यया॥ ध्रुवं पुनः स
 शरममुत्ततीयया हरोपिनव्यसहतवीक्षितुं दृशा॥१०॥ विचिन्तयन्नुपनतमाहवंबरसा दुर
 स्फुरत्तनुरुहमग्रपाणिना॥ परमशक्तिकठिनकठोरकामिनी कुचस्थलपमुखितचंदनं पथुः
 ॥११॥ विलिखितस्थितिमभिवीक्ष्यरुक्षया रिषोर्गिरगुरुमपि गोदिनीमुतं॥ जनैस्तदायुगपरि
 वर्तिवायुभिर्विवर्तितागिरिपतयः पतीयिरे॥१२॥ विवर्तयन्मदकलुक्कृतेदृशौ करहतक्षि

मा.का.
१०४

तिक्कतिभैरवारवः॥ कुधादधतनुमतिलोहिनीमभ्र. त्यसेनजिद्रजइवगैरि कारुणः॥१३॥ स कुं
कुमैरविरलमम्बुविन्दुभिर्गवेषणः परिणतदाडिमारुणः॥ समत्तरस्फुटितवपुर्विनिः स ते
वृभौविरं निचितइवास जावलैः॥१४॥ ससंधमश्चरणतलाभिताडय. स्फुटंमहीविवरतीर्षः
वर्त्मभिः॥ रवेः करैरनुविततापितोरग. स्पृशतांशिनिरनयदसातलं॥१५॥ पतिक्षणांविधुवति
सारणेशिरः शिखिश्रुतः कनककिरीटैरश्मयः॥ अशक्तितंयुधमधुनाविशन्त्वमीक्षमापतीनि
तिराजयन्निवा॥१६॥ दधौचलस्पथुरसनंविदक्षया. विदारितं विततवहङ्गुजालतः॥ विदूरथः
पुतिभयमास्यकन्दरं ललत्फणाधरमिवकोटरंतरुः॥१७॥ समाकुले सदसितथापिविक्रिया

रामः
१०४

मनोगमन्नमुरभिदः पुरोदितैः॥ घनाम्बुभिः कलुषितनिम्नगाजलैर्ज्वलंनहिवजतिविकारमम्बु
धैः॥१८॥ परानमीयदपरदन्तआत्मनस्तुवन्निचस्थितिरसतामसाविति॥ निनायनोविक्कतिमवि
स्मितःस्मितं मुखंशरकुशधरमुग्धमुद्धवः॥१९॥ निराकृतेयदुभिरितिपकोपिभिः स्पृशे
शनैर्गीतवतितत्रविद्विषां॥ मुरद्विषः स्वनितभियानकानकं चलंक्षणादथसमनश्रुताजये॥२०॥
॥ मुहुः पतिस्रवलितपरायुधायुधिस्थवीयसीरचलनितम्बनिर्जराः॥ अदंशयन्नरहितसौर्यदं
शनास्तनूरयन्नयइतिवृष्टिभ्रभृतः॥२१॥ डुरुद्वहाक्षणामपरैस्तदंतरेरणोत्सवादुपचयमा
श्रुविभ्रति॥ महीभृतांमहिमभृतांनसंममु. मुदोत्तरावपुषिवहिश्चकञ्चुकाः॥२२॥ सकम्पने

मा. का.
१०५

हिरदगाणं वरूथिन. सुरङ्गिणो जयनयुजश्च वाजिनः॥ त्वरावतः स्वयमपि कुर्वतो नृपाः पुनः पुनः
स्तदधिकृतानतित्वरन्॥ २३॥ मधे परैः सह दृढवद्धकुक्षया. कलकणन्मधुपकुलोपगीतया॥
अदीपयद्विपद्यया सवारिभिः करोदरैः स्वयमथ दानमक्षयं॥ २४॥ सुरैर्मखलाः सिततरदन्त
चारवः समुल्लसन्त उपरिवारसंपदः॥ रौण्विणां पुलकभृतो धिकन्धरं. ललम्बिरे सदसिलः
ताः प्रिया इव॥ २५॥ मनोरमैः पकृतिमनोरमाकृति. त्रयपदैः समितिषु भीमदर्शनः॥ सदैः
वतैः सततमथानपायिभिः त्रिजाङ्गवन्मुरजिदसेवातायुधैः॥ २६॥ अवारितंगतमुभयेषु
भूरिशः क्षमाभतामथ कटकान्तरेष्वपि॥ मुख्यविहृतमुरशनुशोणित. सुतपधिरथः

रामः
१०५

मधिरोहति स्म सः॥ २७॥ उपेत्य वस्त्रनगुरुपक्षमाहृतं. दिवस्त्रिषाकपिशितदूरदिङ्मुखः॥ प्रक
म्पितस्थिररयष्टितत्क्षणां पतत्यतिः पदमधिकेतनन्दधौ॥ २८॥ गभीरताविजितमदङ्गना
दया. स्वनश्रियाहत रिपुसंहर्षया॥ प्रमादयन्नथ मुखान्कलापिनः. पतिष्ठते न वधनव
दधः स्म सः॥ २९॥ निरन्तरस्थगितदिगन्तरंतत. साउच्चलदलमलोकयञ्जनः॥ विकौतुकः प्र
कृतमहाप्लवेभव. दिष्टद्वलपचलितसिन्धुवारिणि॥ ३०॥ वट्टं हिरेगजपतयो महानकाः प्र
दधन्नुर्जयतु रगाजिह्वेधिरैः॥ असंभवद्वतगिरिगह्वरैरभ्र. तदारवैर्दलितइव स्वराश्रयः
॥ ३१॥ अनारतं रवति जयाय डुंडुभौ. मुरद्विषः फलदलघुपतिस्वनैः॥ विनिष्पतन्मगपतिः

मा. का.

१०६

भिर्गुहासुखैर्गताः परां मुदमहसन्निवाडयः ॥ ३२ ॥ जडीकृते अवशपथे दिवौ कसौ चमूरवे विश
तिमुरादिकंदराः ॥ अनर्थकैरजनिविदग्धकामिनी रतांतरं कणितविलासकौशलैः ॥ ३३ ॥ अ
रतिभिर्युवसहयुधेनोहता जिह्वक्षवः श्रुतरणभूर्यनिस्वनाः ॥ अकुर्वतः पथमसमाग
मोचितं चिराजितं सुरगणिकाः पसाधनं ॥ ३४ ॥ पदेशिताः पतिगणाय नृकर्मभिर्निषादि
भिर्विदितयथाकुश्रियैः ॥ गजाः सकृत्करतललालिकाहताः सकृत्पुणदितद्यगढमाययु
ः ॥ ३५ ॥ सविक्रमाक्रमणचलैरितस्ततः पकीर्णकैः क्षितपतइवक्षितेरजः ॥ वरंसिषुर्नख
लुजनस्यदृष्टयः सुरकुमादभिनवभाण्डधारिणः ॥ ३६ ॥ चलाकुलीकिसलमुद्धतैः करैर

रामः

१०६

नृत्यतस्फुटकृतकर्णताडया ॥ मदोदयवकटभित्तिसङ्गिभिः कलस्वनंधमरगणैरगीयता ॥ ३
७ ॥ अतिच्यतपुशमितपांशुभिर्महीमदाम्बुभिर्दुतनवचूर्णकुंभया ॥ अवाद्यतश्रवणसुखं
समुन्नमत् पयोधरध्वनिगुरुभूर्यमानकैः ॥ ३८ ॥ उदासिरेपवनविधूतवाससस्ततस्ततो गग
नलिहश्चक्रेतवः ॥ यतः पुरः पतिरिपुशाङ्गिणः स्वयं व्यधीयत द्विपद्ययेति मङ्गलं ॥ ३९ ॥
कुं ॥ ३ ॥ नश्यतामगमदसौ निवेशभूः पभूततांदधतिवलेवलत्यपि ॥ यदस्य भिदवतिभू
वंयुगावधौ सरित्यतिर्नहिसमुपैतिरिक्ता ॥ ४० ॥ यियासितामथमधुभिद्विवस्वता जनोज
रन्महिषविषाणधूसरा ॥ पुरः पतत्यरवलरेण मालिनी मलक्षयदिशमभिधूपितामिवा ॥ ४१ ॥

मा.का.
१०७

मनस्विनामुदितगुरुप्रतिश्रुतः श्रुतास्तथाननिजमदङ्गनिसवनाः॥ यथापुरः समरसमुद्रतद्विष
द्वलानकध्वनिरुदकध्वन्यन्मनः॥ ४२॥ यथायथा पटहरवः समीपता मुपागमत्सहरिरवा
ग्रतस्सवः॥ तथातथा हृषितवपुर्मदाकुला द्विषां च मूरजनिजनीवचेतसा॥ ४३॥ पु
सारिणीसपदिनभक्तलेततस्समीरणभ्रमितपरागरूक्षता॥ बभावात्तपलयजकालि
काकृतिर्विहरतः प्रतिवलकेतनावली॥ ४४॥ क्षणेन च प्रतिमुखतिग्मदीधितिः प्रतिप्रभा
त्पुरदसिद्धः खदर्शना॥ भयंकराभश्चमपिदर्शनीयतां यथावसावसुरचमृश्चमृभृतां॥ ४५॥
पयोमुत्रामभिपततां विदिदुतं विपर्ययः परितद्वातपत्यसः॥ समक्रियः समविषमेद्यथा

रामः
१०७

क्षणात्क्षमातलंवलजलराशिरानशे॥ ४६॥ ममौ पुरः क्षणमपि पश्यतो महत्तनूदरस्थितः
भुवनत्रयस्यततः॥ विशालतांदधतिनिता न्नमायते वलद्विषां मधुमथनस्य चक्षुषि॥ ४७॥
॥ तश्च सिद्धः पुलकविकाशिमूर्तयो रसाधिके मनसि निरखसाहसाः॥ मुखेयुधः सपदि
रतेरिवाभवत्ससंप्रभाः क्षितिपचमृवधूगणाः॥ ४८॥ ध्वजाङ्कुर्वैर्दुतमनुकूलमारुतः
प्रसारितैः प्रसभक्तोपहृतयः॥ यदूनभिदुततरमुद्रतायुधाः कुधा परं रयमरयः
प्रपेदिरे॥ ४९॥ हरेरपि प्रतिपरकीयवाहिनी रधिस्यदं प्रवृत्तिरेव मूचराः॥ विलम्बितुं
न खलु महामनस्विनो विधित्ततः कलहमवेक्ष्य विद्विषः॥ ५०॥ उपाहितैर्वपुषि निवात

मा. का.
१०८

वर्मभिः स्फुरणमणिप्रसृतमरीचिशिभिः॥निरंतरं नरपतयोरणाजिरे रराजिरे शरनिकरचिता
इव॥५१॥ अथोच्चकैर्ज्जरठकपोतकन्धराः तनुरूहप्रकरविपाणदुरद्युतिः॥ वलेश्वरश्चरणाः
विधूतमुच्चरद्गुनावलीरुदचरतक्षमारजः॥५२॥ निषङ्गिभिर्घनमितरेकचिः क्षुरङ्गमैरुप
विनिरुद्धनिर्गमाः॥ चलाचलैरनुपदमाहताः खुरैर्विवधमुश्चिरमधएवधूलयः॥५३॥
गरीयसः पचुरमुखस्यारणिणो रजोवद्यवहितसत्त्वमुत्कटं॥ मिस्रक्षतः सरसिजजन्मनोः
जनं बलस्य चक्षयमुपनेतुमिच्छतः॥५४॥ पुरासरक्षतिगलितानिसंयुगे नयन्निनः प्रस
भमसृज्जिपंकतां॥ इति ध्रुवं बालगिपुरात्तभीतयः खमुच्चकैरनलसखस्यकेतवः॥५५॥ स

रामः
१०८

मुल्लसद्यननिकुरुस्वकर्तुः कविद्विरणमयकणपुञ्जपिञ्जरः॥ कविर्दूरशुशधरखण्डपाण्ड
रः खुरक्षतक्षितितलरेणमुद्ययौ॥५६॥ महीयसां महतिदिगन्तदन्तिना मनीकजेरजसि
मुखानुषङ्गिणि॥ विसारितामजिहतकोकिलावली मलीमसावहलमदासुरजयः॥५७॥ शि
रोरुहेरलिकुलकोमलैरमी युधामधेयतयुवानएवसा॥ वलोद्धतं धवलितमूर्द्धजानि
ति ध्रुवं जनानजरतइवाकरोदजः॥५८॥ सुसंहतैर्दधदपिधामनीयते तिरस्कृतिं मुटभिर
संशयंपरैः॥ यतः क्षितेरवयवसंपदोनव स्त्रिषां निधेरपिवपुरावरीयता॥५९॥ दुतद्वद
थचरणक्षतक्षमा तलोल्लसदहनरजोवगुणितं॥ युगक्षयक्षरानिरवग्रहेजगत्पयोनिः

मा.का.
१०६

धेर्जल इव माग्नमावभौ ॥ ६० ॥ अनुत्तसदिनकरवक्त्रकान्तयो. रजस्वलां परिमलितामुर
श्रियः ॥ दिग्गङ्गा नाः क्षणमविलो नक्षमोः शरीरिणां परिहरणीयतां येयुः ॥ ६१ ॥ निरीक्षितुं
नियतिसमेत्यकौतुका. त्वराक्रमंसमरमुखेमहीभृतां ॥ रजस्ततावनिमिषलोचनोत्पलव्य
थाकृतित्रिदशगणैः पलायत ॥ ६२ ॥ पयोधरव्यतिकरधौतमूर्तिभि. र्वियङ्गतेरनधिग
तानिलेभिरे ॥ चलच्चमत्तुरगखुराहतोत्पत. न्महीरजः स्वपनसुखानिदिगाजैः ॥ ६३ ॥
विषङ्गिणिपतिपदमापिवत्यपो. रणाग्रजे रजसिविकीर्णविद्युति ॥ शनैः शनैरूपचि
तपङ्कभारिका. पयोमुखः पयसुहृयेतदृष्टयः ॥ ६४ ॥ गजवज्राक्रमणभरावनम्रया. र

रामः
१०६

सातलेयदखिलमानशेभुवा ॥ नभस्तले वहलतरेणारेणाना. स्फुटंततस्त्रिजगद्गच्छदेकतां ॥
॥ ६५ ॥ गतेमुखछदपटसादृशीदृशः पथस्तिरोदधतिघनरजस्यपि ॥ मदानिलैरधिमधुचू
तगन्धिभि. द्विपाद्विपानभिययुरेवरहसा ॥ ६६ ॥ मदांभसापरिगलितेन सप्तधा. जगान्नजन
शमितरजश्चयानधः ॥ उपर्यवस्थितघनपांशुमण्डला. नलोकयत्कृतपटमण्डपानिव ॥
॥ ६७ ॥ अन्यूनोन्नतयोतिमात्रपथवः पथीधरश्रीभृतस्तन्वंतः कनकावलीभिरुपमांसौदा
मिनीदामनि ॥ वर्षन्तः शममानयन्नुपलसच्छु. झारलेखायुधाः काले कालियकायकाल
वपुषः पांशून्जगात्प्रोमुचः ॥ ६८ ॥ ॥ इति शिशुपालवधे महाकाव्ये सप्तदशः सर्गः ॥ ११ ॥

॥ संजगतातेनावपायानपेक्षो. सेनांभोधीधीरनादौरयेण ॥ पञ्चछेदात्पूर्वमेकत्रदेशवा
 ञ्छुनौवासत्यविन्धोनिनेतुं ॥ १ ॥ पत्तिः पत्तिर्वाहमेयायवाजी. नागंनागः स्यन्दनेस्थारथ
 स्थः ॥ इत्थंसेनावल्लभस्येवरागा. दङ्गेनाङ्गं पत्यनीकस्यभेजे ॥ २ ॥ रथ्याद्योषैर्हयावारणाना
 मैकांगच्छन्नेषयावाजिनाञ्च ॥ वोमव्यापीसत्ततंदुन्दुभीना. मव्यक्तोदीशितेवपणादः ॥ ३ ॥
 हतुंवेगाद्वावतः पत्यनीकंदूरोक्षिप्तस्थूलवाहुध्वजस्य ॥ दीर्घातिर्यग्वैजयन्तीसदृश्यः
 पादातस्यधेजिरेखद्गलेखां ॥ ४ ॥ वद्धावद्धाधौरितेनपयाता. मश्वीयानामुच्चतैरुच्छलंतः ॥ रौ
 क्मारेजुःस्थासकामूर्तिभाजो. दर्पस्येवव्याप्तदेहस्यशेषाः ॥ ५ ॥ सान्यत्वक्कास्तपनाश्लिष्ट

कक्षा. माङ्गाशोभामाप्तवंतश्चतुर्थी ॥ कल्पस्यांतेमारुतेनोपनुन्ना. श्वेतुश्चराडागराडशैला
 इवेभाः ॥ ६ ॥ संक्रीडन्तीतेजिताश्चस्यरागा. दुद्यम्पारमयकायोस्थितस्य ॥ रंभोभाजामक्षधुः
 स्पंदनानां. हाहाकारंषाजितुः पत्यनन्दतः ॥ ७ ॥ कुर्वाणानांसम्यरायान्तरायं. भवेन्ननामत्यु
 मानार्जुनाय ॥ समर्पार्जुन्योन्नतमुद्धूयमाना. भान्तिस्मोच्चैः केतनानांपताकाः ॥ ८ ॥ उद्यन्ता
 दंधनिभिर्त्रिषुराणि. स्थूलान्मुच्चैर्मण्डलत्वंदधंति ॥ आस्फाल्यन्तेकाम्मुकानिस्मकामं. ह
 स्तारोहैः कुञ्जराणांशिरांसि ॥ ९ ॥ द्यएठानोदोनिस्वनो. डिण्डिमस्य. यैवेयाणामारवोद्वंहिता
 नि ॥ आभेतीवपत्यवोचनाजाना. मुत्साहार्थंवाचमाधोरणस्य ॥ १० ॥ यातैश्चातुर्विधमस्त्रादि

भेदादव्यासकैः सौख्यवाञ्छाद्यवाञ्छा ॥ शिक्षाशक्तीः प्राहवन्दर्शयन्तो मुक्तायुक्तैरयुधैरयुधीया
 ॥११॥ रोषावेगादभिमुखेन कौचित्याणि ग्राहंरहसैवोपयातौ ॥ हित्वाहेतीर्मलवन्मुष्टिद्या
 तः सुतौवाहूवाहविव्यासजेता ॥१२॥ शुद्धाः सङ्गनकचित्प्राप्तुवन्तो दूरमुक्तास्तीक्ष्णताम
 त्यजन्तः ॥ अन्तः सैन्यं विद्विषामाविशन्तो युक्तं चक्रुः सायकावाजितायाः ॥१३॥ आक्रम्या जे
 रयिमस्कन्धमुच्चैरस्थायातो वीतशंकाशिरश्व ॥ हेलालोलं वर्मगत्वातिमर्त्यं न्यामारो
 हन्मातभाजः सुखेन ॥१४॥ ऐदोरन्ध्रं व्यपुवानानिलोलैरङ्गस्थान्तर्मर्मापितैः स्थावराणि ॥
 केचिदुर्वीरेत्यसंयन्निषद्याः क्रीणन्ति स्म पाणमूल्यैर्यशंसि ॥१५॥ वीर्योत्सेकस्त्राद्यैः
 कृत्वा वदानं संग्रामाग्रे मानिनां लज्जितानां ॥ अज्ञातानां शत्रुभिर्युक्तमुच्चैः श्रीमान्नाम

प्रावयन्ति स्म लग्नाः ॥१६॥ आधारंतः समुखंधारितानां मन्यैरन्योतीक्षुकौक्षेयकानां ॥ वक्षःपीठै
 रात्सरोरामनैव क्रोधेनाध्राः प्राविशसुष्कराणि ॥१७॥ मिश्रीभूतेतत्र सैन्यद्वयेपि पायेणायं
 व्यक्त आसीद्विशेषः ॥ आत्मीयास्ते ये पराश्वः पुरस्तादत्यावर्त्ती संमुखोयः परोसौ ॥१८॥ सद्यं श
 त्वादेगसंसङ्गिनीत्वं नीत्वा कामंगोरवेणावबद्धा ॥ नीताहस्तं वञ्चयित्वा परेण दोहं चक्रे कस्य
 चित्त्वा कृपणी ॥१९॥ नीते भेदं धौतधारभिपातादग्नौ दाभेशात्रवेणापरस्य ॥ सासृग्राजिस्तीः
 क्षमार्गीस्य मार्गो विद्युद्दीपः कंकटेलक्षते स्म ॥२०॥ आमृत्लागानायकेनायतेन स्यूते वाहौम
 दुकास्त्रिष्टुमुष्टेः ॥ पाप्यासज्यावेदनामस्तर्धैर्यादप्यधंस्यच्चर्मणान्यस्य पाणेः ॥२१॥ भित्वा द्या

एणमायसेनाधिवक्षस्तृणपक्षेणविद्धः॥शिखाहतोर्गारुज्वेवविद्धं हर्तुवक्त्रं नाशक
 दुर्मुखोपि॥२२॥कुन्तेनात्रैः सादिनाहनुमिष्टाः त्राजानेयोदन्तिनस्त्रस्यतिस्म॥कर्मादारंकीः
 त्तयेकर्तुंकामान् किम्वाजात्याः स्वामिनोद्रेपयन्ति॥२३॥जेतुंजैत्राः सेहरेनारिसैन्यैः पश्य
 न्नो धो लोकमस्तेषुजालाः॥नागारूढाः पार्श्वतानिः स्वयन्तो दुर्गानीवस्त्रासहीनास्त्रसानि॥२४
 ॥विष्वग्दीर्घाविक्षिपन्सैन्यवीची राजावन्तः कापिदूरं पयातं॥वभ्रामैकोवन्धुमिष्टंदिदृशुः
 सिन्धावाद्योमण्डलंगोर्ध्वराहः॥२५॥यावच्चक्रेणञ्जनरोधनाय विस्तारतोहस्तिचारीमदस्य
 ॥सेनास्वोनादन्तिनामात्मनैव स्थूलास्तावत्प्राहरदानकुल्याः॥२६॥कुञ्चनान्धादन्यनागाः

यद्गूढादारेठारंधूतमूर्द्धावमन्य॥द्योरोरावधानिताशेषदिक्के पिकेनागः पर्यणंसीत्स्वएव॥
 ॥२७॥पुत्यासन्नेदन्तिनिपातिपक्षे यत्रानागः प्राप्तवक्त्रदोपि॥क्रोधाक्रान्तः कूररिताक्षप्रे
 क्षांचक्रेनैवकिञ्चिन्मदान्धः॥२८॥तर्णंयावन्नापनिन्येनिषादी वासश्चक्षुर्वारणंवारणस्या॥
 तावत्पूगेरन्यनागावरोहः कादम्बानामेकपातेरसीव्यत॥२९॥आस्थदृष्टे राक्षदंवापमः
 त्ना यन्तायातः पुत्यरीभंद्विपस्य॥मग्नस्योच्चैर्बर्हभारेणशङ्को एववातेवीक्षणैवक्षणैः॥
 ॥३०॥यत्नादक्षंसुस्थितत्वादनाशं निश्चिन्नोन्यश्चेतसाभावितेन॥अन्यावस्थाकालयोः
 ग्योपयोगं दधेभीष्टं नागमापन्नंवा॥३१॥अन्योन्येषांपुष्परैराम सन्नोदानोद्देदानुच्चकै

र्जग्नवालाः॥ तन्मूर्द्धनः सन्निषद्यापरभिः पायुधनः स्पष्टदन्तध्वनीभाः॥ ३२॥ दाघीयांसः
 संहतास्थेमभाजः श्वारूदग्राती क्षातोदर्शयन्तः॥ दन्तादन्तैराहताः सामजानां जग्मुर्ब्रह्मनस्व
 यंसामजानाः॥ ३३॥ मातङ्गानां दन्तसंघप्रजन्माः छेहेदमच्छायवञ्चिस्त्रिवायः॥ लग्नोप्यग्निः
 श्वामरेषु पकामं माज्जिष्टेषु वज्रनस्मसेनैः॥ ३४॥ श्रोत्रामासे मत्सरोत्पातवातः श्लिष्यद्
 नक्ष्माहं घर्षणोत्थैः॥ योगान्नैर्वा वहिर्भिर्वा रणानां मुञ्चैर्मूर्द्धयोमिनक्षत्रमाला॥ ३५॥
 सान्द्रांभोदश्यामले सामजानां वन्देनीताः शोणितैः शोणिमानां॥ दन्ताः शोभामापुरो निधी
 नाः कन्दोद्भेदावैदुमावारिणीव॥ ३६॥ आकम्पागैः केतुभिः सन्निपातं तारोदीर्णैर्वेवनादं

वज्रन्तः॥ मग्नानङ्गे गारुमन्यद्विपानां दन्तानुः खड्गद्वरन्ति स्म नागाः॥ ३७॥ उत्क्षिप्योच्चैः प्रसु
 रन्तरदात्या मीशादन्तः कुञ्जरं शात्रवीर्यं॥ षडङ्गपोतपावषेण्यां बुदस्य स्पष्टं पापताम्यमुर्वी
 धरस्य॥ ३८॥ भग्नेपीभस्वेपरावृत्त्यदेहं योदासाईपीडयामुञ्चते वनं॥ साकं यन्तुः सम्मदेनानु
 वन्धी दूनोभीक्षां वारणः पत्यरोधिः॥ ३९॥ व्याघ्रलोके दुःखलत्यापसारं संरक्षित्वा देत्यधीः
 रोमहीयः॥ सेनामध्यगाहते रावणः स्मवस्त्रेव पागादिदेवोदरान्तः॥ ४०॥ भृङ्गे श्रेणी श्यामभा
 सां समूहे र्जरात्राणां विकलीरन्ध्रदेहः॥ निर्व्रीतत्वादाहवेनाहते ह्यो हृष्यन् हस्ती हृष्यरोमेवरे
 जे॥ ४१॥ आताम्राभाः रोषभाजः कटाक्षादाश्च त्वाते मार्गणे धूर्गतेन॥ निश्च्योतन्ती नागराजस्य जज्ञे

मा.का
११४

दानस्याहोलेहितस्येव धारा ॥४२॥ कामन्दनौ दत्तिनः साहसिका दीशादण्डौ मत्पुश्यातलस्य ॥ सै
न्यैरन्यस्तत्क्षणादाशशङ्के स्वर्गस्योच्चैरर्द्धमार्गाधिरुहः ॥४३॥ कुर्वन् ज्योत्साविपुषस्तुल्यरूपः
स्तारस्ताराजालसारामिव द्यां खड्गाघातैर्दीरितादृत्तिकुम्भादाभातिस्मयोऽलन्मौक्तिकौघः ॥४४॥
दूरेक्षिप्रक्षिप्रवक्रावकृतं मत्तोहसंहस्तिराजः स्वमेव ॥ भीमं भूमौ लालमानं सरोषः पादेनासक
पङ्कशेषं पिपेष ॥४५॥ आपस्काराल्लनगात्रस्य भूमिं निस्साधारंगच्छतो धोमुखस्य ॥ लज्जायामेदन्न
योर्युग्ममेव स्वनागस्य पापदुत्तमनत्वं ॥४६॥ लब्धस्य र्शं भव्यथौ धादव्यथेन स्थित्वा किंचिदन्न
योरन्तराले ॥ उर्ध्वार्द्धमिदं सुस्पदं न पवेष्टं जित्वा तस्य नागमन्येन सद्यः ॥४७॥ हस्तेनाग्रे वीतः

रामः
११४

भीतिं गृहीत्वा कश्चिद्बालः क्षिप्रवान् र्द्धमुखैः ॥ आसीन्नानां बोधितस्यैव हेतोर्दिव्यस्त्रीणामर्प्य
यामासन्ननं ॥४८॥ कश्चिद्दूरादायते नददीयः पासपोतस्रोतसांतः क्षतेन ॥ हस्ताग्रेण पाप्यमप्यः
अतो भूदानैश्चर्यम्बाराणस्य गृहीतुं ॥४९॥ तन्वाः पुंसो नन्दगोपात्मजायाः कंसेनैव स्फालिताया
गजेन ॥ दिव्यामूर्तिर्वोमगैरापतन्ती वीक्षामासे दिस्मितैश्चण्डिकेव ॥५०॥ आक्रम्यैकामग्रपादे
नजङ्घामन्यामुखैराददानः करेण ॥ सा स्थित्वा नन्दारुवदारुणात्मा कश्चिर्मध्यापातयामासदन्ती
॥५१॥ शोचिताये भृत्ययोर्मत्पुभाजो रर्यः प्रेम्मानो तथा वल्लभस्य ॥ पूर्वकृतवानेतरस्य पसादं
पश्चात्तापादापदाहं यथान्नः ॥५२॥ उत्पुत्या रादृर्द्धरन्ध्रावलने वक्त्रे न्यस्य क्रोधदष्टौ षडन्ते ॥ सै

मा. का.
११५

न्यैः कण्ठच्छेदलीनेकवन्धा. इयोवित्येवलातः सासिपाणे ॥ ५३ ॥ भूर्या रा वैराहितोत्तानताले गी
यन्तीभिश्चाहलंकाहलाभिः ॥ नृत्ये चक्षुः शून्यहस्तपयोगं. काये कूजन्कसुरुच्चैर्जहास ॥ ५४ ॥
पत्यावतंभभ्रभाजिस्वसैन्ये तुल्यं मुक्तैराकिरन्ति स्म कश्चित् ॥ एकौघेन स्वतु पुं वै द्विषत्तः
सिद्धामान्यैः साधुवादैर्द्वयेपि ॥ ५५ ॥ बाणक्षिप्तारोहशून्यासनानां. पात्रान्नानामन्यसैन्यैर्ग
हीतुं ॥ संरक्षानां भ्राम्यतामाजिभ्रमौ. वारीवीरैः सस्मरे वारणानां ॥ ५६ ॥ पौनः पुण्यदस्वग
न्धेनमतो मद्वन्कोपाहो कमायोधनोर्ध्वा ॥ पादेलग्नमत्रुमालामिभेन्दुः. पासीकल्यामाय
तामाचकर्ष ॥ ५७ ॥ कश्चिन्मूर्छामेत्यगारुपहारः. सिक्तः शीतैः शीकरैर्वारिणस्य ॥ उच्छ्वासप

रामः
११५

स्थितातंजिद्युर्वर्धाहृतानाकनारीमुमूर्छ ॥ ५८ ॥ लनग्रीवात्सायकेनापरस्य. धामत्युच्चैरान
नादुत्पतिहोः ॥ वैसेमुग्धैस्सैहिकेयानुकारादौघाकारादसंवेकचन्द्रैः ॥ ५९ ॥ वतंमुद्देश
लमाकृष्यकाचिदनुत्तर्णमेरुकुञ्जजगाम ॥ त्यक्तानाग्नौ देहमेति स्म यावत्पत्नीसद्यः तदि
योगासमर्था ॥ ६० ॥ त्यक्तपाणं संयुगे हस्तिनीस्था वीक्ष्य पेन्नातक्षणादुद्रतामु ॥ प्राप्या खण्ड
दं वभूयं सतीत्वा. दाशेषस्वैव कश्चित्पुरन्धु ॥ ६१ ॥ स्वर्गवासंकारयन्त्याचिराय पत्युत्वं पत्य
हंधारयन्त्या ॥ कश्चिद्भजेदिव नार्यापरस्मिन्. लोके लोकं पीणयंत्येह कीर्त्या ॥ ६२ ॥ गत्वारम्यः
वैवुधसद्गन्तं. मूर्छाभाजामाजगामात्तरात्मा ॥ भूर्योदष्टपत्ययाः प्राप्य संज्ञां साधीयसे यद

मा. का
११६

णयादियत्ने॥६३॥ कश्चिच्छ्रवावाधमूढोपरोदुर्लभाभयश्चेतनामाहवाय॥ व्यावर्तिष्ठक्रोशतः
सरयुरुच्चैः स्यक्तश्चात्माकावलोकानुवृत्तिः॥६४॥ भिन्नोरस्कौशत्रूणाहव्यदूरादासन्नकौचि
देकेषुगौव॥ अन्योन्यावष्टसामर्थ्ययोगाः दूद्धीवेवस्वर्गतावप्यभूता॥६५॥ भिन्नानस्रैर्मोहि
भाजोभिजाताः नृत्तुंलोलंवारयन्तः स्ववर्गं॥ जीवग्राहंश्चावयामासुरन्ये योगेनार्थः कस्यन
स्याज्जनेन॥६६॥ भग्नैर्दण्डैरातपत्राणिभूमौ पर्यस्तानि पौरवन्द्यद्युतानि॥ आहारयपेतः
राजस्यरोप्यः स्थानानीवस्थापितानिस्मभान्ति॥६७॥ रेजुर्बुध्वावक्षसः कुंकुमाक्ताः सुक्ताहा
राः पार्थिवानां वसूनां॥ हासाल्लक्ष्म्याः पूर्णकामस्य मन्ये मत्पादं तापीतरक्तासरस्य॥६८॥

रामः
११६

निम्नेषोघीभूतमस्त्रक्षतानाः मसंभूमौ यच्चकासांचकार॥ एगानुत्तत्किन्तु कौसुममम्रः स्सव्याना
नामन्तकान्तः पुरस्य॥६९॥ रामेणत्रिः सप्तहत्वा हृदानां चित्रंचक्रे पञ्चकंक्षत्रियामैः॥ रक्ताग्नौभि
स्तत्क्षणादेवतस्मिः संख्येसंख्याः प्राहनदीपवत्यः॥७०॥ संदानान्नादस्त्रिभिः शिक्षितास्त्रैराविः
श्याधः शातशस्त्रावल्लनाः॥ कुर्मोपमं व्यक्तमन्तर्नदीनामैभाः पापत्रक्षिणोऽस्युपयानीना॥७
१॥ पद्माकारैर्योधिवक्त्रैरिभानां किन्तुधृष्टैश्चामरैरेवहंसैः॥ सोपस्कारः प्रावहन्नस्वतोयाः स्त्रोत
ः स्वत्योर्वीचिषूच्चैस्तद्विः॥७२॥ उत्क्रांतानामामिषायोपरिष्टादध्याकाशंवधुः पत्रवाहाः॥
मूर्त्तीः प्राणान्नमद्याप्यपेक्षाः मासुः कायं त्याजितादारुणास्त्रैः॥७३॥ व्यातन्वद्विर्दिष्टुपक्षाः

मा. का.
११७

अनादं पात्रैर्द्वादशुतीक्ष्णोर्मुखाग्रैः॥ आदौ रक्तं सैनिकानामजीवैर्जीवैः पश्चात्पत्रिपूगैरपा-
यि॥ ७४॥ ओजोभाजां यदुणसंस्थिताना मादती वंसार्यमङ्गेन ननं॥ ज्वाला व्याजा दुहमन्ती तदन्त-
ते जस्ता रं दीप्ति जिह्वाररासे॥ ७५॥ नैरन्तर्यं न देहान्तरालं दुर्ब्रह्मस्य ज्वालित्वा वासितेन॥ यो दु-
र्वाणो वातमादीप्य मासं पाकापूर्वस्वादमादेशिराभिः॥ ७६॥ ग्लानिं हृदि क्षुत्प्रबोधा यपीत्वा रक्ता-
रिष्टं पोषिता जीर्णशेषं॥ स्वाद्वंकारं कालखण्डोपदेशं क्रोधादिभ्यं वक्षणाद्यस्वलम्ब॥ ७७॥ क-
व्यात्पूगैः पुष्कराण्यनकानां पत्त्याशाभिर्मोदसोदारितानि॥ आभीलानि पाणिनः पत्यवस्य-
न्कालो नूनं व्याददावाननानि॥ ७८॥ कीर्णैरेमेसा जिभ्रमिः समन्ताद्दृष्टाण्यङ्घ्रिः पाणभाजां पती

रामः
११७

कैः॥ वक्त्रार्धैर्वर्द्धसंयोजितैर्ध्वरूपैः स्वयुः सृष्टिकर्मान्तशाला॥ ७९॥ आयात्रीनामविरतरयं राज-
कानीकिनीना मित्यं सैन्यैः सममलद्युभिः श्रीपते रूर्भिर्ममिन्द्रिः॥ आसीदौघैर्मुहुरिव महद्वारिधेरप-
गानां दोलायुद्धं कृतगुरुतरध्वानमौदत्यभाजां॥ ८०॥ ॥ इति शिशुपालवधे महाकाव्ये दो-
लायुद्धं नामाष्टादशः सर्गः॥ १८॥ ॥ अथोत्तस्ये रणाटव्याममुद्धे एहदारिणा॥ नृपाश्चि-
पौघसंहर्षादग्निवद्देणदारिणा॥ १॥ आपतन्तममूदूरा दूरीकृतपराक्रमः॥ वलो वलो कयामास-
मातङ्गमिव केसरी॥ २॥ जजौजो जाजि जिज्जाजी तन्ततो तितता तितुत्॥ भाभोभी भाभिभूभाभ्रः
ररिरिरिरिरः॥ ३॥ भवद्भया यलोकाना माकम्पितमहीतलः॥ निर्वीणा इव निर्दोषभीमस्तस्याप

मा. का.
११८

तदथः॥४॥ रामेरिपुः शरणाजि महेष्वासविचक्षणे॥ कोपादधै नशितया महेष्वासविचक्षणे॥५॥
दिशमर्कमिवपात्री मूर्च्छाकृतमपाहरत्॥ मन्द्रपतापंतं सरतः शीर्घमाजीविहायसः॥६॥ कृत्वाशि
नः सात्वचमुं सपभावाचमूर्जितां॥ समर्जवक्त्रैः फुल्लाञ्ज सपभावाचमूर्जितां॥७॥ उल्ल्वकेनदु
मं पाप्य संकुचत्यत्र संपदं॥ तेजः प्रकिरतादिक्षु सपतापमदीप्यता॥८॥ पथोरधक्षियदुक्मीय
याचापमुदायुधः॥ तयैवचापापगमं ययाचापमुदायुधः॥९॥ समंसमन्ततो राज्ञा मापतन्तीरनी
किनीः॥ कार्त्तिकः पत्यग्रहीदेकः सरस्वानिवनिमगाः॥१०॥ दधानैर्घनसादृश्यं लसदायसदंशनै
ः॥ तत्रकाञ्चनसङ्काया ससज्जैः सराशनिः॥११॥ निरोध्यः॥ नखांशुमञ्जरीकीर्णा मसौतहरिवोच्च

रामः
११८

कैः॥ वभौविभुदनुः शाखा मधिरूटशिलीमुखा॥१२॥ पाप्यभीममसौजन्यं सौजन्यं दर्धदानते
॥ विध्यन्मुमोचनरिपू नरिपुंगान्तकः शरैः॥१३॥ कृतस्य सर्वक्षितिपैर्विजयासंशयापुरः॥ अ
नेकस्य चकारसौ वारोर्वाणस्यखाडनां॥१४॥ यावभारकृतानेकमायासेनाससारतां॥ धनुः
सकर्वैरहितमायासेनाससारतां॥१५॥ ओजोमहोजाः कृत्वाधः सक्षणादुत्तमौजसः॥ कुर्वन्ना
जावमुख्यत्वमनयन्नाममुख्यतां॥१६॥ दूरेदेवचमूर्ध्वज्ञैः कुमारोहंतिसंमया॥ नपुनस्सांशु
गीनान्ताः कुमारोहन्तिसंमया॥१७॥ निपीय्यतरसातेन मुक्ताः काममनास्थया॥ उपाययुर्वि
लक्षत्वं विद्विषो नशिलीमुखाः॥१८॥ तस्यावदानैस्समरं सहसारे महर्षिभिः॥ सुरैरशंसिः

मा.का
११२

योमस्यैः सहसरोमहर्षिभिः ॥ १९ ॥ सुगन्धयद्दिशः शुक्लमस्त्रानिकुसुमं दिवः ॥ भरितत्रापतत्त
स्मादुत्पपातदिवं यशः ॥ २० ॥ सोदुंतस्य द्विषोनालमपयोधवरारणं ॥ पोषुनावयशश्च द्यामप
योधवरारणं ॥ २१ ॥ केशपचुरलोकस्य पर्यत्कारिविकाशिना ॥ शेषरेणो वयुदस्य शिरः कुसु
मलक्ष्मणा ॥ २२ ॥ सादरं युद्धमानापि तेनान्यनरसादरं ॥ सादरं पतनानिन्यहीयमानारसाद
रं ॥ २३ ॥ आभ्यालिङ्गितमालोक्य जयलक्ष्म्या अवधजं ॥ कुद्धएव कुधासद्यः पपेदे चेदिभू
पतिः ॥ २४ ॥ अहितानभिवाहिण्या समानीचतुरङ्गया ॥ चवालवलात्कलभसमानीचतुरङ्ग
या ॥ २५ ॥ ततस्ततधनुर्मौर्वी विस्फारस्फारस्त्रिनैः ॥ तथैर्युगक्षयक्षुत्यदकृपाएतुकारिणी ॥

रामः
११२

॥ २६ ॥ सकारनानारकासकायसाददसायका ॥ रसाहवावाहसारनादवाददवादना ॥ २७ ॥ सर्व
तोभदः ॥ लोलोसिकालियकुलायमत्येवस्वसास्वयं ॥ चिकीषुरुल्लसल्लोहवर्मश्यामासहाय
तां ॥ २८ ॥ सासेनागमनारम्भे रसेनासीदनारता ॥ तारनादजनानामत्तधीरनागमनामया ॥ २९ ॥
मुरजवन्धः ॥ ३० ॥ धूताधूतासयः प्रष्टायातिष्ठन्तक्षमाभतां ॥ सौर्षानुरागनिकषः सा
हिवेलानुजीविनां ॥ ३१ ॥ दिवमिच्छन् युधागन्तुं कोमलामलसंम्यदं ॥ ददौ दधानोसिलतां कोम
लामलसंम्यदं ॥ ३२ ॥ कृतो हवेगं युगपद्यजिगीषन्तसैनिकाः ॥ विपश्यन्वाहुपरिधौ ज्जघ्नाभि
रितरेतरं ॥ ३३ ॥ बाहनाजनिमानासे साराजावनमाततः ॥ मत्तसारगराजेभे भारीहारज्जनध

मा. का.
१२०

नि॥ ३३॥ निधनज्जरहारीभाभेजेरागरसात्तमः॥ ततमानवजारासासेनामानिजनाहवा॥ ३४॥
पतिलोमानुलोमाभ्याः श्लोकद्वयमनुत्तमं॥ अभग्नवृत्ताः पसभादाकृष्टायौवनोद्धतैः॥ चक्रं
दुरुच्चकैर्मुष्टिः ग्राहमधोधनुर्हताः॥ ३५॥ कोरेणः प्रास्थितानेकोरेणार्घ्यगठाः सहस्रशः॥ कोरेणः
ः शीकोरेजनेरेणस्तेनशमययो॥ ३६॥ धृतपत्यग्रशृङ्गारः सरागैरपिद्विपैः॥ सरोषसंप्रमैर्वधैरौद
हवरणोरसः॥ ३७॥ नतस्थोमर्त्ततः प्राप्तमानसंपतिपतिषु॥ वाणाहिपूर्णाभूणीरकोटरैर्दन्विशा
खिभिः॥ ३८॥ गोधाश्लिष्टभुजाशारैरभ्रद्भीमारणाटवी॥ ३९॥ नानाजारजानानासाजनौद्यद्य
नौजसा॥ परानिहहानिरापतान्वियाततयान्विया॥ ४०॥ पतिलोमानुलोमपादद्वयं॥ विषमंसर्व

रामः
१२०

तोभद्रचक्रगोमूत्रिकादिभिः॥ श्लोकैरिवमहाकाव्यं बृहत्तदभवद्वलं॥ ४१॥ संहत्यासत्ततांचैद्यं प
तिभास्वरसेनया॥ चचलेयुद्धमुत्पन्नपतिभास्वरसेनया॥ ४२॥ विस्तीर्णमायतिमती लोललोकनि
रन्तरा॥ नरेन्दुमार्गैरथैव पपातद्विषतांवलं॥ ४३॥ वारनागगभीरासा साराभीगगनारवा॥ कारिता
रिवधासेना नासेधावरितारिका॥ ४४॥ युग्मकं॥ पतिलोमानुलोमार्द्धं॥ अधिनागं पजविनोवि
कशत्पिच्छचारवः॥ पेतुर्चिह्निगणदेशीयाः शंकवः प्राणहारिणः॥ ४५॥ पवृत्तेविकसधानं साध
नेष्यविषादिभिः॥ वद्वेषेविकसधानं साधनेष्यविषाणिभिः॥ ४६॥ गोमूत्रिका॥ परपयुक्तैर्युद्धतै
चरितैश्चबभूवुदिभिः॥ आलापैरिवगान्धर्वमदीप्यतपदातिभिः॥ ४७॥ केनचिन्स्वामिनान्येषां

मा. का.
१२१

एउलाग्रानवद्यता॥ पापेकीर्तिपुतमहीमएउलाग्रानवद्यता॥४८॥ पहर्तविद्विषसीक्षाः सममे
वमुसंहते॥ परिवारात्पथकुत्रे खड्गश्चात्माचकेनचित्॥४९॥ अनेनविदधेरीणामतिमात्राः
विलासिना॥ उद्धर्णेनचमूर्त्तस्य मतिमात्राविलासिनां॥५०॥ सहस्वपूराणः कश्चिन्नमूर्द्धासिन
द्विषः॥ अथोद्धवकावन्धीमभजन्नर्तनक्रिया॥५१॥ शस्त्रवणमयः श्रीमदलङ्काराभूषितः॥
ददृशेन्योवारणावदलङ्काराभूषितः॥५२॥ द्विषद्विषमनकेद निरस्तोयुद्धगोपरः॥ सिक्तश्चास्त्रैरु
भयथावभूवारुणवियुहः॥५३॥ भीमतामपरोमोधिः समेधितमहाहवे॥ दाक्षकोपः शिवस्येवस
मेधितमहाहवे॥५४॥ दत्तैश्चिच्छेदिरेकोपा न्यतिपक्षंगजाइव॥ शत्रुनिस्त्रिंशनिर्हृतकरवाराध्या

रामः
१२१

दातयः॥५५॥ रणेरभसनिर्विन्न द्विषपाटविकाशिनि॥ नतत्रगतभीः कश्चिद्विषपाटविकाशिनि॥
॥५६॥ यावन्नसत्कृतैर्जर्तुः स्नेहस्यानन्यमिच्छुभिः॥ अर्धमेदितरैस्तावत्तत्पजेयुधिजीवितं॥५७॥ अ
यशोभिदुरालोके कोपधामरणादृते॥ अयशोभिदुरालोके कोपधामरणादृते॥५८॥ स्वलन्तीनक
वितैक्षणादत्ययफलशालिनी॥ अमोविशक्तिः शास्त्रीकैर्लोहजानशरीरजा॥५९॥ आपदिवापत
नयास्तथायुयुधिरेनपा॥ आपदिवापतनया विस्मयंजनतायथा॥६०॥ पादव्यापेतयमकी स्व
यणैराफलपाप्मे राक्षसागणिकाइव॥ कामुकानिवनाडीकां स्तृणतासहसामुवन्॥६१॥ वाजिनः
शत्रुसैन्यस्य समारचनवाजिनः॥ वाजिनश्चशरामध्यामविशन्नुतवाजिनः॥६२॥ पुरस्कृत्यफलं प्राप्ते

मा.का.
१२२

सत्यक्षाश्रयशालिभिः॥ कृतपुंखतयालेभे लक्ष्मण्याशुमार्गीणैः॥ ६३॥ रक्तश्रुतिंजवास्त्रन समरा
गामिषुवधात्॥ कश्चित्पुरःसपत्नेषु समरागामिषुवधात्॥ ६४॥ रयेनरागकाम्यन्नौ दूरादुपगता
विभौ॥ गतासुरंतरादन्ती वराणकइवाभवत्॥ ६५॥ भूरिभिर्ब्रूरिभिर्ब्रीह भूतारैरभिरेभिरे॥ भेरी
रेभिभिरभ्राभै रभीरुभिरिभैरिभाः॥ ६६॥ द्यक्षरः॥ निशितासिलतालूनैः सत्थाहस्तैर्नदन्तिनः॥
युध्यमानायथादन्तैर्ब्रुगैरपुर्विहस्ततां॥ ६७॥ निपीडनादिवमिथो दानतोयमनारतं॥ वपुः
षामदयाघातादिभानामभितोगलत्॥ ६८॥ असंयोगः॥ रणाङ्गनंशरइव प्रावितंमदवारिः
णा॥ गजाः पथुकरकृष्टशतपत्रमलोलयन्॥ ६९॥ शरक्षतेगजेभृंगैः स्वविषादनिष्पादिनि

रामः
१२२

॥ रूतव्याजेनरुदितं तत्रासीदतिसीदति॥ ७०॥ अन्नकस्यपथौतत्र शयनीयइवाहवे॥ दशनव्यस
नादीयुर्मत्कुणत्वंमतङ्गजाः॥ ७१॥ आभीकमतिकेनेद्वेभीतानन्दस्यनाशने॥ कनत्सकामसेना
केमन्दकामकमस्यति॥ ७२॥ अर्द्धब्रूमकः॥ दधतोपिरणोभीम मभीक्षांभावमास्वरं॥ हताः प
रैरभिमुखाः सुरभूयमुपाययुः॥ ७३॥ युग्मकं॥ येनाङ्गमूहेवृणत्सरुवापरतोमरैः॥ समत्वं
सययौखङ्ग सरुवापरतोमरैः॥ निपातितसुहृत्त्वामि पितव्यभातमातुलं॥ पाणिनीयमिवा
लोकि धीरैस्तत्समराजितं॥ ७४॥ अभाविसिन्ध्यासन्ध्याध सदयुधिरतोयया॥ कृतेयोङ्गजनः पां
शौ सदयुधिरतोयया॥ ७५॥ विदलत्पुष्करकीर्णाः पतच्छ्रवकुलाकुलाः॥ तरत्यत्ररथानद्यः प्रास

मा.का.
१२३

पुत्रकवारिजाः॥११॥असृग्जनोद्युक्षतिमानवमज्जवसादनं॥रक्षःपिशाचमुमुदेनवमज्जवसा
दनं॥१८॥चित्रंवापैरपेतज्यैःस्फुरदक्तशतहृदं॥पयोदजालमिवतद्दीराशंसनमावभौ॥१२॥व
न्धौविपत्रेनैकेननरेणेहतदन्तिके॥अशोचिसेन्येघाणभिर्नरेणेहतदन्तिके॥८०॥हृत्तेःकीर्ण
दहीरेजेदनैर्गात्रैश्चदन्तिनां॥क्षुर्णलोकासुभिर्मर्त्योर्मुशलोद्वलैरिव॥८१॥युधमिथंविधू
तान्यमानवानभियोगतः॥वैद्यःपरान्पराजितेमानवानभियोगतः॥८२॥अथवक्षोमणिश्चा
याक्षुरितापीतवाससा॥स्फुरदिन्दुधनुर्ब्रिन्नतडितेवतडित्वता॥८३॥नीलेनानालनलिननि
लीलोत्तलनालिना॥ललनालालनेनालंलीलालंनेनलालिना॥८४॥द्यक्षरानुपयास॥अपूर्व

रामः
१२३

वत्ततकालसमागमसकामया॥तप्तेनराजरवपुषाकपक्षैर्विजयश्रिया॥८५॥विभावीविभवी
भाभोविभाभावीविवोविभी॥भवाभिभावीभावावोभवाभावीभुवोविभु॥८६॥द्यक्षरा॥उपेतुका
मैस्तत्पार्श्वनिश्चितैर्योगिभिःपरैः॥देहत्यागकृतोद्योगैरदृश्यतपःपुमान्॥८७॥कुप॥तंश्रिया
द्यनयानस्तत्त्वासारतयातया॥यातयातरसाचारस्तनयानद्ययाश्रिते॥८८॥पतिलोमार्द्धप
यास॥विद्विषोद्विषवद्दीक्ष्यतस्याव्यासन्निरेनसः॥अरुच्यमपिरोगघ्निसर्गादेवभेषजं॥८९॥
॥यु॥विदितेदिविकेनीकेतंयातंनिजिताजिनि॥विगदकुविरोद्धारोयोद्यायोनतिमेतिन॥९०॥न
तिमेतिनयोद्यायोरोद्धारोविगदकुवि॥निजिताजिनितंयातंकेनीकेविदितेदिवि॥९१॥पतिलोमानु

मा.का
१२४

लोमाभ्यां श्लोकद्वयं॥नियोक्ष्यमानेनपुरःकर्मण्यतिगरीयसि॥आरोप्यमानोहृगुणंभर्त्राकाम्मुक
मानमत्त॥१२॥तत्रवाणाःसुपुरुषःसमधीयन्तवारवः॥द्विषामभृतुपुरुषस्तस्याकृष्टस्यवार
वः॥१३॥पश्चात्कृतामप्यस्यनराणामिवपत्रिणां॥योयोगुणेनसंयुक्तःससकलान्नमागमत्॥
॥१४॥प्रापेरुपीपुरारेपाःपरिपूरीपरःपरैः॥रोपेरपारैरूपरिःपुपूरेपिपुरोपरैः॥१५॥द्व्यक्षरः॥
दिशुख व्यापिनस्तीक्ष्णाःक्रादिनोमर्मभेदिनः॥विज्ञेयैकक्षणेनैवसायकानहितांश्चसः॥१६॥
॥शरवधीमहानादःस्फुरत्काम्मुककेतनः॥नीलछुविरसौरजेकेशरेकुलनीरदः॥१७॥गृहच
तुर्थः॥नकेवलंजनैस्तस्यलघुसन्धायिनोधनुः॥मण्डलीकृतमेकान्ताद्वलमैक्षद्विषामपि॥१८॥
॥लोकालोकीकलोकल्ककलिलोलिकुलालकः॥कालाकलोकलिःकालकोलकलिकलिः

रामः
१२४

किला॥१२॥द्व्यक्षरः॥अक्षितारामुविबोधद्विषतस्सतनुत्रिणः॥दानेषुस्थूललक्षत्वंनहितस्यशः
रासने॥१००॥वररैरिवरोवैरिविरारिवारिवारवः॥विववारवरोवैरिवीरोरविरिवोवैरः॥१०१॥द्व्यक्षरः॥
मुक्तानेकशरंपाणाःनहरद्भ्यसांक्षिपां॥तदीयंधनुरन्यस्यनहिसेहेसजीवितां॥१०२॥राजराजी
रुरोजाजेरजिरेजोजरोरजा॥रेजारिजुरजोज्ज्रिज्जुररार्ज्जुरजर्जरः॥१०३॥उद्धताद्विषतस्तस्य
निघ्नतोद्वितयंपपुः॥पानार्थेरुधिरंधातौरक्षार्थेभुवनंशराः॥१०४॥कूरारिकारीकोरेकःकारकः
करिकारकः॥कोरकाकारकरकःकरीरःकर्करार्कुरुकः॥१०५॥द्व्यक्षरः॥विधातुमवतीर्णोपिल
घिमानमसौभुवः॥अनेकमरिसंध्यातमकरोद्भूमिवर्द्धनं॥१०६॥यु॥दारीदरदरिदोरिदारुदारो

मा. का.
१२६

मेतदेवानुरूपं ॥ १२० ॥ सत्त्वं मानविशिष्टराजिरभसादालम्ब्य भव्यः पुरो लज्जाद्यक्षयशुद्धिरुद्धर
तरश्रीवत्सभूमिर्मुदा ॥ मुक्ताकाममपास्तभीषारमगव्याधः सनादं हरेरेकौद्यैः समकालमध्रमु
दयीरौप्यैस्तदातस्तरो ॥ १२१ ॥ ॥ इति शिशुपालवधे महाकाव्ये उनविंशतितमः सर्गः ॥ १२॥ ॥
॥ ॥ मुखमुल्लसितत्रिलेखमुच्चैर्जिह्वरभुयुगभीषणंदधानः ॥ समिताविति विक्रमादमृष्यन्
गतभीराहृतचेदिरन्मुरारि ॥ १ ॥ शितचक्रनिपातसंप्रतीक्ष्यं वहतः स्कंधगतं च तस्य मत्पुं ॥ अभि
शौरिरथोथदेशिताश्चः प्रययौ सारथिरूपयानियत्या ॥ २ ॥ अभिवैद्यमगादथोपिशौरे रवनिर्ज
गुडकुंकुमाभिताम्रैः ॥ गुरुनेमिनिपीडनावतीर्णं व्यसुदेहश्च तशोणितैर्विलिम्ब्यन् ॥ ३ ॥ सतिरा

रामः
१२६